

Teme broja:

Pozitivna viktimologija

Restorativna pravda, sigurnost i žrtve

Themes:

Positive Victimology

Restorative Justice, Security and Victims

POZITIVNA

VIKTIMOLOGIJA

POSITIVE VICTIMOLOGY

Why Victimology Should Stay Positive – The Ongoing Need for Positive Victimology

Zašto viktimologija treba da ostane pozitivna –
stalna potreba za pozitivnom viktimologijom

Natti Ronel 5

Pozitivna psihologija i njen doprinos razvoju pozitivne viktimologije

Positive Psychology and its Contribution
to the Development of Positive Victimology

Danica Vasiljević-Prodanović 17

Osobe sa dijagnozom kancera kao žrtve/preživeli: obrasci viktimizacije, osnažujuća podrška i posttraumatski rast

Persons with Cancer Diagnosis as Victims/Survivors:
Patterns of Victimization, Empowering Support and
Posttraumatic Growth

Vesna Nikolić-Ristanović 31

RESTORATIVNA PRAVDA, SIGURNOST I ŽRTVE

RESTORATIVE JUSTICE, SECURITY AND VICTIMS

Capturing Invisible Dimensions of Terrorist Victimisation through Photography and Video: Theoretical Background for a Research in Progress in the Basque Country

Beleženje nevidljive dimenzije viktimizacije
terorizmom putem fotografije i videa: Teorijska
osnova za istraživanje koje je u toku u Baskiji

Gema Varona 53

Primena restorativnih pristupa u interkulturalnim sredinama u Srbiji: Teorijska polazišta i metodološki pristup akcionog istraživanja VDS u tri multietničke sredine

Applying Restorative Approaches in Intercultural Settings in Serbia: Theoretical Departures and Methodological Approach of the VDS' Action Research in Three Multiethnic Communities

Vesna Nikolić-Ristanović

Jelena Srna

Sanja Ćopić 81

Cyber Stalking Victimisation of Women: Evaluating the Effectiveness of Current Laws in India from Restorative Justice and Therapeutic Jurisprudential Perspectives

Viktimizacija žena sajber proganjanjem: Procena efikasnosti postojećih zakona u Indiji iz ugla restorativne pravde i terapijske jurisprudencije

Debarati Halder 103

Restorativna pravda i odnos učinioca i žrtve krivičnog dela

Restorative Justice and the Relationship of Perpetrator and Victim of Crime

Aleksandra Bulatović 131

OSTALE TEME

OTHER ISSUE ARTICLES

Prava žrtava: Praksa Evropskog suda za ljudska prava i zakonodavstvo u Srbiji

Victims' Rights: The European Court of Human Rights' Practice and Legislation in Serbia

Milica Kovačević 145

PRIKAZI KONFERENCIJA

CONFERENCE REVIEWS

Justice and Security in Intercultural Europe. Exploring Alternatives

Pravda i sigurnost u interkulturalnoj Evropi. Ispitivanje alternativa

Vesna Nikolić-Ristanović 167

**Victims of Crime in Europe: The Future is Now
(Victim Support Europe Annual Conference
and 25 years of APAV)**

Žrtve kriminaliteta u Evropi: Budućnost je sada (Godišnja konferencija Evropske podrške žrtvama i 25 godina postojanja organizacije APAV)

Mirjana Tripković 171

PRIKAZI KNJIGA

BOOK REVIEWS

**N. Ronel, D. Segev
Positive Criminology**

(Pozitivna kriminologija)

Ljiljana Stevković 177

TEMIDA
Decembar 2015, str. 5-16
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1504005R
Originalni naučni rad
Priljeno: 25.8.2015.
Odobreno za štampu: 2.12.2015.

Why Victimology Should Stay Positive – the Ongoing Need for Positive Victimology

NATTI RONEL*

This paper presents the need for positive victimology and its unique contribution to victimology. Victimology presented a shift in attention and awareness in practice, research and theory, by focusing on victims of crime and of abuse of power, and on victims' rights and victims' services. Positive victimology indicates a more specified shift in attention and awareness, within the larger shift of victimology. This shift stands in line with positive psychology, positive criminology and the idea of victims' victimology. It denotes an approach to provide the following, as much as possible: 1. A wide range of social responses to the victims and their victimization that victims can experience as positive, 2. Positive outcomes of healing and recovery for victims, and 3. Positive integration of victims. Within each of those, positive victimology suggests a pragmatic coordinated system that ranges from definitions of negative poles to those of positive ones. When moving towards the positive pole at any given coordinate, a sense of justice is an important factor that might reduce the impact of the harm. Support is also a crucial factor and at the very positive pole, stands human, inter-personal love.

Keywords: integration, positive Victimology, recovery, victims' rights.

Introduction

Victimology deals with bad experiences, with victimization and pain, possibility of victimization, harm caused by victimization and various responses to victimization. Victimization might be defined as human-made act that causes

* Dr Natti Ronel is Head of the Department of Criminology, Bar-Ilan University, Ramat Gan, Israel. E-mail: roneln@biu.ac.il.

harm and suffering and invades into the self of the victim at various levels (Herman 1992; Ronel 2008; Kirchhoff 2010). Categorically, victimization is a negative experience and it is a main focus of the science of victimology.

Surprisingly enough, although victimization is as old as humanity, and the Bible portrays it with Cain and Abel story, and although the Bible itself raises the voice of Abel, the "first victim" ("the voice of thy brother's blood cries unto me from the ground", Genesis 4: 10), this voice of victims was silenced time and again through history. Not only their voice, but the victims themselves, as individuals and groups, almost disappeared in too many social responses to abuse of power. Victimology attempts to change this.

Victimology is a new science. It called for and presented a shift in attention and new awareness, that is, the appearance of the victim as an independent individual (or group), with voice, opinions, needs, hopes and expectations (Kirchhoff, 2010). Victimology is rarely neutral in its morality and values. By its very nature, victimology aims for an improvement for victims in that which is perceived to be positive by them. Most writings in victimology, either overtly or as a subtext, to a certain degree aspire to any improvement in anything that deals with victims or victimization, as an expected remedy to the very negative experience that lies at the root of victimology. In a relatively short period victimology succeeded to bring about overt changes in legal and social systems that represent the necessary shift in awareness and attention. More and more practicing victimologists, researchers and academicians apply their growing knowledge of victimology in various fields (e.g., academy, international and local legislations, legal practice, victim assistance and therapy for victims, media coverage and more) (Lindgren, Nikolić-Ristanović 2011).

Nevertheless, victimology is still a young and developing discipline (Fattah, 2014), and as such, it is still struggling for its place while surrounded by more established systems that struggle to keep their power. Therefore, too many times we still see that, although the daily application of the above described shift in attention might present an acknowledgment of the victims, it less recognizes their subjective needs, voice, wishes and opportunities (Ben-David, 2000). Therefore one may claim that the challenge of victimology is still valid, that is, to provide another shift, a more specified one, within the greater shift of attention already achieved. Positive victimology attempts to meet this challenge. Continuing positive psychology (Seligman, 2002), positive criminology

(Ronel, 2015) and the idea of victims' victimology¹ (Ben-David, 2000), positive victimology indicates a more specified shift in attention and awareness, that can be described as an approach to provide, *as much as possible*: 1. Wide range of social responses to the victims and their victimization that victims can experience as positive; 2. positive outcomes of healing and recovery for victims, and 3; positive integration of victims. Following I will describe these in details.

Positively experienced social response to victims

There seems to be a wide agreement about the need to supply victims with as much positive experience as possible. As van Dijk (2014: 118) said: "Treating crime victims with consideration and respect is, so to speak, 'the least we can do.'" But to what extent does this statement reflect the actual experience of victims? The reaction towards victims by individuals and by various social agents, whom we may call "victimologists by practice" (e.g., members of the criminal justice system), usually covers a wide range of possibilities (Lindgren, Nikolić-Ristanović, 2011), of which not all are respectful for victims (van Dijk 2006; Levy, Ben-David 2008; Gekoski et al. 2013). For example, in a recent research project (Pugach et al., paper in preparation), that focused on direct family members of victims of murder, and studied their experience of both the legal system and the media in Israel, we concluded that separately and probably not intentionally, both systems repeatedly harmed the victims. According to the victims they were harmed time and again, to the point of silencing and re-victimizing them, in a way that we defined as "lingual injury". Well, no one is surprised. Unfortunately, we know it and are somehow even accustomed to it. Respectively, Shapland claimed "creating a criminal justice system more attuned to the ways in which victims (and witnesses) are able to deal with it in today's insecure world is clearly difficult" (Shapland, 2010: 369). Groenhuijsen and Letschert added (2014: 209): "It is well known that mass media belong to the latter category of agents responsible for a lot of hardship for large numbers of victims of crime".

¹ Victims' victimology was proposed by Ben-David (2000) as an attempt to meet the "...need for a victim's internally understood victimology, parallel to feminine feminism (as understood from the female experience), that will serve as a bridge between the humanistic victimology and the academic discipline, between victimology as a social movement and victimology as science, and between victims' suffering and the theoretical study of the phenomenon", Ben-David, 2000: 55.

Victimology attempted and still works hard to bring a shift in victims' position. At the very basis of victimology lies the awareness of secondary victimization as Kirchhoff stressed: "It cannot be overemphasized that avoidance of secondary victimization should be prime goal of criminal justice systems" (2010: 116). Wemmers (2013) clearly showed how the degree of secondary victimization is related to the recovery of victims. Although, during the last decades we witnessed major changes in many countries concerning attention to victims and their rights that we may define as positive (Lindgren, Nikolić-Ristanović, 2011), my claim here is that we should go further in emphasizing this shift. Albeit a growing awareness and remarkable improvement, the reaction to victimization by various social systems might still suffer of being inadequate and insufficient at times, even when known legal rights of victims are kept. Thus the objective legal and social means to improve victims' position, even when practiced (which is unfortunately still instable), do not always meet their subjective needs and wishes (Ben-David 2000; Gekoski et al., 2013). Although victims of abuse of power are now recognized as valid agents with legitimate rights, nevertheless this recognition does not always acknowledge their full sense of agency and can deprive them of human unwritten rights. As said, a more specified shift is needed.

Positive victimology adds a new concept to the important "rights" and "means" vocabulary – namely a positively experienced reaction, which denotes a specified shift within the wider shift already taken by victimology. Accordingly, since the event or chains of events that are defined as victimization or as an abuse of power are always experienced as negative, the very natural remedy for it begins with a positively experienced reaction. I am almost sure that such a shift is generally shared by most declared victimologists, however there is a need to re-emphasize it – victims deserve social reactions that attempt to prevent secondary victimization, to keep their rights, to provide them with needed means, and also, equally important, to provide them with positive experiences as much as possible under the circumstances. The positive experience is not only expressed in the "what" – e.g., what rights are kept – but also by the "how" – e.g., how are these rights kept? And how are they experienced by victims? What language do victims meet – e.g., a legal objective one or a warm human one (Luria et al., 2014)? Our findings from the above mentioned new study (Pugach et al., paper in preparation) confirm this claim – our participants expressed a wish for a considerate human reaction that they would perceive as positive. The underlying assumption is that posi-

tive experiences can be as influential on individuals, families and community as negative ones and at times 'the good' can overcome 'the bad' (Fredrickson 2001; Ronel 2006; Ward et al., 2007; Ronel 2013).

Having said that, one may argue about the use of the value laden term "positive". To clarify, positive victimology suggests a pragmatic coordinate-like system that runs from definitions of negative poles to those of positive ones. Concerning the reaction to the victims, the individual experience of victims marks these coordinate – from a negative pole of a harming experience of victimization (and secondary one as well) through an experience of having right and receiving needed means to the pole of positively experienced reaction that contains the rights and means but simultaneously goes beyond as suggested above.

Positive outcomes of healing for victims

A "positively experienced reaction" is a subjective definition. It might be that for some individuals a positive experience may be harmful. For example, survivors of past victimization may find themselves abusing substances or falling into substance addiction (Ben-David, Goldberg, 2008). For them, letting them drug themselves might be perceived as positive. But is it really positive? In my clinical work I meet it very often – former victimization goes together well with current heavy substance abuse that relieves an emotional pain but leads into unmanageable life. From the standpoint of these individuals, at least at the earlier stages of their substance abuse, it is a positive experience that might calm their inner chaos. Is it a positive victimology practice to assist these individuals to maintain their abuse, even if it has harmful consequences on their life? Or to assist a young woman in cutting herself whenever she confronts stress, to get some relief beyond the physical pain? Positive victimology, as I understand it, is by no mean neutral to such issues. Therefore, the positively experienced reactions should be limited to those inter-personal or personal reactions that at-least do not add any harm and preferably have *healing potential* for direct and indirect victims. That is, positive victimology is aimed towards healing the wounds caused by the victimization event (or events) at any level (Ronel, 2008): individual, family or community. Healing marks the aspired positive pole, while staying in the powerless experience following the victimization (Ronel, 2008), is considered here as the negative

pole. In addition, it also aims towards a process of recovery that might continue beyond healing the direct wounds of victimization (Brende, McDonald, 1989; Brende, 1993). Although, unfortunately, some wounds of victimization cannot be wholly healed, the direction of healing can improve existing circumstances and might initiate a journey of recovery.

The second shift in attention that indicates a specified objective is that of healing and recovery that are perceived as valid rights for victims. Positive victimology emphasizes healing as a basic right of victims and a social duty of any reaction, as well as indicating recovery as an enduring possibility (Herman, 1992). In addition, positive victimology targets healing as a research topic and attempts to provide theories of change, growth and healing, e.g., theories on forgiveness and its role and limitations (Hart, Shapiro, 2002) or theories on mourning processes that include possibilities of growth (Balk, 1999; Marrone, 1999) and theories on the growing field of post-traumatic growth (Ronel, Elisha 2011).

Positive integration of victims

The third shift towards more specified attention that I want to propose here as representative of positive victimology, is that of integration. More often than not, victimization involves an experience of separation and to a certain extent an experience of being alone (Ronel, 2008). This sense of separation may be experienced during the victimizing event, or by a non-accepting social reaction as well as by the victim's tendency to keep the victimization in secret. Victims' blaming (Levy, Ben-David 2008) or non-accepting reactions of law-enforcement agents may increase this sense of separation (Luria et al., 2014). A major part of the victim's identity is formed around this sense of separation (Ronel 2008; Batson 2013). Therefore, a positively experienced, healing-aimed reaction should attempt to *increase the experience of integration* at any stage after victimization (Ronel et al., 2013). The integration reaction is a necessary attempt to heal the separating and isolating nature of victimization. It is the direction of recovery. While separation and disintegration at any level might indicate the negative pole of a vector, the positive pole is indicated by a growing sense of integration. Consequently, research in positive victimology should target integration initiatives and their various

components as a sound topic for studies, to generate a theory on integration of recovering victims.

Following the experience of positive criminology (Elisha et al., 2012), positive victimology suggests three levels of integration (Ronel, Toren, 2012) – inter-personal, intra-personal and spiritual. On the inter-personal level, positive victimology calls for social actions of inclusion which can prevent or decrease a sense of isolation. While a certain degree of inter-personal separation experience is sometimes inevitable following victimization, a well-planned social reaction might minimize such an experience, and this is a requirement set up by positive victimology. Many times inter-personal reactions after victimization increase the experience of separation and by doing so they further increase the suffering of direct and indirect victims (Dancig-Rosenberg 2008; Lindgren, Nikolić-Ristanović 2011). Positive victimology attempts to increase the awareness of the high need for inter-personal inclusion following victimization, to develop means of such an inclusion and to establish theoretical, research-based and practical knowledge of inter-personal inclusion.

On the intra-personal level, positive victimology calls for knowledge and practice aimed at integration of the victimized self. Unfortunately, the experience of being victimized many times creates a typical process of formation of a victim identity that includes a certain experience of powerlessness (Ronel, 2008). Moreover within this identity there is an experience of a chaotic self (Batson, 2013). This chaotic self might be re-organized in a struggle that attempts to avoid future victimization by minimizing any perceived risk. Consequently the individual might become self-centered in a self-protective, unhealthy manner. A process of re-integration of the self is needed as an integral part of the recovery process. In this sense, a high degree of self-preoccupation, that represents self-centeredness, marks a negative pole, while a growing self-integration and an ability to “let go” of oneself indicates the positive one.

In addition, positive victimology carries a spiritual vision of a process directed towards exploration and unification with a power greater than oneself (Brende, 1993). Previous research confirms positive victimology assertion that traumatic events and negative experiences can lead to positive changes, despite the inevitable pain involved. Such a change is associated with positive psychological adaptation, and may lead to a spiritual transformation (Balk 1999; Marrone, 1999). It is a process of growth beyond the boundaries of the

everyday struggle of recovery into new possibilities for the self. Recovering victims that experience powerlessness often face an existential crisis; such a crisis may open new directions, amongst is the spiritual development. An experience of greater spiritual unification provides individuals with new meaning and vision, sometimes never experienced before (Ronel, 2008). Positive Victimology indicates this vision as a potential positive opportunity.

Conclusion – Towards whom is the positive specified shift of victimology directed?

Clearly, the positive specified shift in attention and awareness is firstly and mostly directed towards individuals and groups who were harmed and suffered from an abuse of power. Positive victimology attempts to bring about a significant improvement in their post victimization experience. Since positive victimology struggles for and with victims to their best, it acknowledges what they know, want or experience and can open wished possibilities for them.

Obviously again, positive victimology is aimed at victimologists. It aspires to emphasize a shift within established victimology. One may well assume that most features of the shift indicated by positive victimology are known and accepted by most victimologists. However, constructing these features as a whole perspective titled positive victimology may add innovation even to experienced victimologists. Academicians and researchers are welcome to add the positive victimology's specifications into their writings, teaching and studies, to further support this growing perspective.

However, I think that positive victimology carries its strongest message to the various fields of practice that victims might meet following the victimization event or events. Above I defined those practitioners who work with victims as "victimologists by practice", or we may define them as applied victimologists (Ronel, 2014). Positive victimology suggests a code of practice for practitioners who provide victims' services and assistance at any level, and also indicates a plan for practice, that target healing, recovery and integration as I described in details. Implanting principles of positive victimology into everyday practice with victims is my wished vision of the future of positive victimology.

The vision of positive victimology indicates a general movement on the imaginary negative to positive system of coordinates. When moving towards the positive pole at any given coordinate, a sense of justice is an important factor that might reduce the impact of the harm. Support is also a crucial factor and it may be self-support or receiving support by others and also it is marked by giving support. Still, at the very positive pole, to my understanding, stands something else that signifies an inspiration of the positive, that is, love. I suggest love as the ultimate opposition to victimization, or even better to say, the end of victimization and oppositions. Somehow the role of love is not yet fully explored in modern science, including victimology, and my vision for the future of Positive Victimology includes it as a valid topic of exploration and practice. My belief is that the more love we can provide or experience, the better the positive is represented.

References

- Balk, D.E. (1999) Bereavement and Spiritual Change. *Death Studies*, 23, pp. 485–493.
- Batson, N. (2013) *The Creation of the Victimological Self*. Unpublished PhD dissertation (in Hebrew, English abstract). Ramat Gan, Israel: Bar-Ilan University.
- Ben-David, S. (2000) Needed: Victim's Victimology. In: P.C. Friday, G.F. Kirchhoff (eds.) *Victimology at the Transition from the 20th to the 21st Century*. Monchengladbach: Shaker Verlag & WSVP, pp. 55–72.
- Ben-David, S., Goldberg, I. (2008) The Relationship Between Childhood Victimization, Drug Abuse and PTSD and Adult Delinquency in a Prison Population. In: N. Ronel, K. Jaishankar, M. Bensimon (eds.) *Trends and Issues in Victimology*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, pp. 205–219.
- Brende, J.O. (1993) A 12-step Recovery Program for Victims of Traumatic Events. In: J. P. Wilson, B. Raphael (eds.) *International Handbook of Traumatic Stress Syndromes*. New York: Plenum Press, pp. 867–877.
- Brende, J. O., McDonald, E. (1989) Post-traumatic Spiritual Alienation and Recovery in Vietnam Combat Veterans. *Spirituality Today*, 3, pp. 319–340.
- Dancig-Rosenberg, H. (2008) Sexual Assault Victims: Empowerment or Re-victimization? The Need for a Therapeutic Jurisprudence Model. In: N. Ronel, K. Jaishankar, M. Bensimon (eds.) *Trends and Issues in Victimology*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, pp. 150–174.

Elisha, E., Idisis, Y., Ronel, N. (2012) Window of Opportunity: Social Acceptance and Life Transformation in the Rehabilitation of Imprisoned Sex Offenders. *Aggression and Violent Behavior*, 17, pp. 323–332.

Fattah, E.A. (2014) Under Researched Theoretical Concepts in Victimology - Prone-ness and Vulnerability Revisited. In: P. Schafer, E. Weitekamp (eds.) *Establishing Victimology: Festschrift for Prof. Gerd Ferdinand Kirchhoff*. Monchengladbach: Hochschule Niederrhein, pp. 141–150.

Fredrickson, B.L. (2001) The Role of Positive Emotions in Positive Psychology: The Broaden-and-build Theory of Positive Emotions. *American Psychologist*, 3, pp. 218–226.

Gekoski, A., Adler, J.R., Gray, J.M. (2013) Interviewing Women Bereaved by Homicide: Reports of Secondary Victimization by the Criminal Justice System. *International Review of Victimology*, 3, pp. 307–329.

Groenhuijsen, M., Letschert, R. (2014) Secondary Victimization and the Media: An International and Comparative Perspective. In: P. Schafer, E. Weitekamp (eds) *Establishing Victimology: Festschrift for Prof. Gerd Ferdinand Kirchhoff*. Monchengladbach: Hochschule Niederrhein, pp. 205–222.

Hart, K.E., Shapiro, D.A. (2002) Secular and Spiritual Forgiveness Interventions for Recovering Alcoholics Harboring Grudges. Paper presented at the Annual Convention of the American Psychological Association. Chicago, IL.

Herman, J. (1992) *Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence - From Domestic Abuse to Political Terror*. New York: Basic Books, Harper Collins.

Kirchhoff, G.F. (2010) History and a Theoretical Structure of Victimology. In: S.G. Shoham, P. Knepper, K. Martin (eds.) *International Handbook of victimology*. Boca Raton, FL: CRC Press, pp. 95–123.

Levy, I., Ben-David, S. (2008) Blaming Victims and Bystanders in the Context of Rape. In: N. Ronel, K. Jaishankar, M. Bensimon (eds.) *Trends and Issues in Victimology*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, pp. 175–191.

Lindgren, M., Nikolić-Ristanović, V. (2011) *Crime Victims: International and Serbian Perspective*. Belgrade: Organization for Security and Cooperation in Europe, Mission to Serbia, Law Enforcement Department.

Luria, R., Ben-David, S., Ronel, N. (2014) Positive Victimology: The Voice Arising from the Field. In: P. Schafer, E. Weitekamp (eds.) *Establishing Victimology: Festschrift for Prof. Gerd Ferdinand Kirchhoff*. Monchengladbach: Hochschule Niederrhein, pp. 351–366.

Marrone, R. (1999) Dying, Mourning, and Spirituality: A Psychological Perspective. *Death Studies*, 23, pp. 495–519.

Pugach, D., Peleg, A., Ronel, N. (paper in preparation) Lingual Injury: Crime Victims Between the Criminal Justice System and the Media.

Ronel, N. (2006) When Good Overcomes Bad: The Impact of Volunteers on Those They Help. *Human Relations*, 8, pp.1133–1153.

Ronel, N. (2008) Grace Therapy for Recovering Victims: A Restorative 12-step Based Therapy. In: M.S. Sundaram, P.K. Jaishankar, S. Ramdoss (eds). *Crime Victims and Justice: An Introduction to Restorative Principles*, New Delhi. Serial Publications, pp. 399–408.

Ronel, N. (2013) From a Criminal Spin to Positive Criminology. In: K. Jaishankar, N. Ronel (eds.) *Global Criminology: Crime and Victimization in a Globalized Era*. Boca Raton, FL: CRC Press, pp. 335–351.

Ronel, N. (2015) How Can Criminology Become Positive? In: N. Ronel, D. Segev (eds). *Positive Criminology*, New York and London, UK: Routledge, pp. 13–31.

Ronel, N., Elisha, E. (2011) A Different Perspective: Introducing Positive Criminology. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2, pp. 305–325.

Ronel, N., Frid, N., Timor, U. (2013) The Practice of Positive Criminology: A Vipassana Course in Prison. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2, pp. 133–153.

Ronel, N., Toren, T.-Y. (2012) Positive Victimology – An Innovation or “More of the Same”? *Temida*, 3-4, pp. 171–180.

Seligman, M.E.P. (2002) Positive Psychology, Positive Prevention, and Positive Therapy. In C. R. Snyder, S.J. Lopez (eds.) *Handbook of Positive Psychology*. New York: Oxford University Press, pp. 3–9.

Shapland, J. (2010) Victims and Criminal Justice in Europe. In: S.G. Shoham, P. Knepper, M. Kett (eds.) *International Handbook of Victimology*. Boca Raton, FL: CRC Press, pp. 347–372.

van Dijk, J. (2014) Benchmarking Satisfaction of Victims with the Police through Survey Research; A Missed Opportunity for the European Commission. In P. Schafer, E. Weitekamp, (eds.) *Establishing Victimology: Festschrift for Prof. Gerd Ferdinand Kirchhoff*. Monchengladbach, Germany: Hochschule Niederrhein, pp. 117–126.

Ward, T., Mann, R.E., Gannon, T.A. (2007) The Good Lives Model of Offender Rehabilitation: Clinical Implications. *Aggression and Violent Behavior*, 12, pp. 87–107.

Wemmers, J. (2013) Victims' Experiences in the Criminal Justice System and Their Recovery From Crime. *International Review of victimology*, 3, pp. 221–233.

Internet sources

Van Dijk, J. (2006) The Mark of Abel: Reflections on the Social Labeling of Victims of Crime. *Lecture Delivered on the Occasion of the Official Acceptance of the Pieter van Vollenhoven Chair in Victimology, Human Security and Safety at Tilburg University on November 24, 2006*. Available at: <http://www.tilburguniversity.edu/research/institutes-and-research-groups/intervict/news/06-11-24-rede.pdf>, page accessed 17.8.2015.

Ronel, N. (2014) Applied Victimology. Paper presented at The Fifth Annual Conference of Victimology Society of Serbia: Victims and Contemporary Social Context - Theory, Practice, and Activism. Book of abstracts available at: <http://www.vds.org.rs/File/KnjigaApstrakataVGodisnjaKonfVDS2014.pdf>, page accessed 15.8.2015.

NATTI RONEL

Zašto viktimologija treba da ostane pozitivna – stalna potreba za pozitivnom viktimologijom

U ovom radu je analizirana potreba za pozitivnom viktimologijom i njen jedinstven doprinos viktimologiji. Razvoj viktimologije je doprineo preusmeravanju pažnje i svesti u praksi, istraživanjima i teoriji, fokusirajući se na žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći, prava žrtava i službe za podršku žrtvama. Pozitivna viktimologija donosi još specifičniji zaokret u posvećivanju pažnje i nivou svesti, u okviru već postojećeg velikog pomaka koji je načinila viktimologija. Ova promena je u skladu sa pozitivnom psihologijom, pozitivnom kriminologijom i idejom viktimologije koja pripada žrtvama (eng. victims' victimology). Ona predstavlja pristup koji, što je više moguće, teži da obezbedi: 1. širok spektar društvenih odgovora na potrebe žrtava i njihovu viktimizaciju, a koje žrtva može doživeti kao pozitivne; 2. pozitivne ishode oporavka za žrtve; i 3. pozitivnu integraciju žrtava. U okviru svakog od ovih ciljeva, pozitivna viktimologija predlaže pragmatičan sistem poput koordinatnog sistema, koji polazi od definisanja negativnih i ide ka pozitivnim delovima sistema (koordinatama). Prilikom pomeranja ka pozitivnim polovima (stranama) na bilo kojoj datoj koordinati, osećaj za pravdu je važan faktor koji može da umanjí nanetu štetu. Podrška je takođe ključni faktor, koji na potpuno pozitivnom kraju podrazumeva humanost i ljubav među ljudima.

Ključne reči: integracija, pozitivna viktimologija, oporavak, prava žrtava.

TEMIDA
Decembar 2015, str. 17-30
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1504017V
Pregledni rad
Primljeno: 20.09.2015.
Odobreno za štampu: 15.1.2016.

Pozitivna psihologija i njen doprinos razvoju pozitivne viktimologije¹

DANICA VASILJEVIĆ-PRODANOVIĆ*

Razvoj pozitivne psihologije, novog pravca u psihologiji, označio je početak pozitivnog pokreta u društvenim naukama koji je imao uticaj na razvoj kriminološke i viktimološke misli. U ovom radu su predstavljeni osnovni principi pozitivne psihologije, studije o pozitivnim emocijama, pozitivnom karakteru i institucijama koje to omogućavaju. Cilj rada je, takođe, analiza doprinosa pozitivne psihologije pozitivnoj viktimologiji. Autorka smatra da pristup pozitivne psihologije može doprineti pozitivnoj viktimologiji u pomeuranju fokusa sa slabosti i rizika na pozitivne elemente koji promovišu oporavak i posttraumatski rast žrtve.

ključne reči: pozitivna psihologija, pozitivna kriminologija, pozitivna viktimologija.

Uvod

Unapređenje naučnog znanja viktimologije, između ostalog, ostvaruje se kroz rešavanje realnih problema, korigovanje zaključaka, proširivanje tema, kritičko preuzimanje i adaptiranje modela drugih naučnih disciplina. Jedan takav izazov predložili su Natti Ronel i Tyra Ya'ara Toren, kriminolozi sa Bar Ilan univerziteta u Izraelu. U zapaženom tekstu u časopisu Temida autori su

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu *Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnova efikasnih mera za njegovo suzbijanje i prevenciju*, br. 179044, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoj Republike Srbije, a implemetira Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu. Rukovoditeljka projekta je prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović.

* Dr Danica Vasiljević-Prodanović je docentkinja na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu. Email: vp.danica@gmail.com.

izložili osnovne napomene i skicirali konture nove perspektive u viktimologiji, pod nazivom pozitivna viktimologija. Osnovno obeležje ovog pristupa je ideja da se pitanje oporavka žrtve rešava jačanjem njenih pozitivnih potencijala kako bi se „razvijala na personalnom i socijalnom nivou uprkos povredi koja je rezultat traumatičnog iskustva“ (Ronel, Toren, 2012: 173). Ovaj cilj se ostvaruje korišćenjem pozitivnih emocija i tranzicijom negativnog iskustva u pozitivno. U pokušaju određenja definicije pozitivne viktimologije autori su izdvojili tri osnovne komponente: (1) integracija usmerena na pojedince koji su iskusili viktimizaciju, i to na barem tri nivoa: proces socijalne inkluzije, iskustvo samo-integracije i izazov duhovnog sjedinjavanja; (2) proces terapije i oporavka treba shvatiti kao pozitivno iskustvo koje doprinosi otklanjanju bola koji može biti razotkriven tokom tog procesa; (3) težnja da se od strane uključenih pojedinaca postigne zatvaranje pitanja vezanih za primarnu viktimizaciju, kao i sprečavanje sekundarne viktimizacije (Ronel, Toren, 2012). Pitanja kojima se bavi pozitivna viktimologija nisu nova, što govore i autori naglašavajući da je ona pre svega „novi pogled na teorije i komponente uspešnog oporavka pozajmljene od drugih akademskih svetova“ (Ronel, Toren, 2012: 176). Koji su akademski uzori pozitivne viktimologije?

Perspektiva pozitivne viktimologije prvenstveno je bazirana na iskustvima pozitivne kriminologije, pravca koji je predstavljen kao inovativno polje u proučavanju kriminaliteta. Za razliku od kriminologije koja je fokusirana na negativne aspekte života pojedinca, koji su povezani sa devijantnošću i kriminalitetom, pozitivna kriminologija proučava pozitivna iskustva i faktore koji bi mogli uticati na prevenciju devijantnosti i kriminaliteta. Zastupnici ovog pravca smatraju da se „jačanjem pozitivnih emocija i iskustava mogu redukovati negativne emocije i iskustva, a sledstveno tome, i negativni stavovi i ponašanja“ (Ronel, Segev, 2014: 1393). Modeli na kojima je pozitivna kriminologija zasnovana obuhvataju: faktore fleksibilnosti i zaštite; posttraumatski rast; pozitivni subjektivni značaj faktora rizika; izloženost altruizmu i ljudskoj dobroti; socijalno prihvatanje; uzdržavanje od kriminaliteta; mirotvoračka kriminologija; restorativna pravda; reintegrativno posramljivanje (Ronel, Elisha, 2011). Jedan od primera prakse pozitivne kriminologije je primena vipassane, drevne indijske tehnike meditacije, u tretmanu zatvorenika. Pozitivno iskustvo vipassana kursa je doprinelo poboljšanjima u funkcionisanju zatvorenika na socijalnom planu (u smislu pojačanog osećaja inkluzije), a takođe i u individualnoj i duhovnoj dimenziji. Doživljaj dobrote, pozitivan odnos sa zatvorskim osobljem, pozitivna socijalna atmosfera i prevazilaženje

iskušenja su komponente pozitivne kriminologije koje su imale značajan uticaj na rehabilitaciju zatvorenika (Ronel, Frid, Timor, 2013).

Drugi značajan teorijsko-aplikativni koncept koji doprinosi razvoju ideja pozitivne viktimologije je kriminologija koja usređuje (Nikolić-Ristanović, 2014b). Ovaj koncept je zasnovan na pretpostavci o postojanju veze između kriminaliteta/viktimizacije i osećanja sreće, na šta ukazuju i rezultati pojedinih istraživanja. Dostupni nalazi sugerišu da „sreća može biti snažan faktor u prevenciji kriminaliteta i viktimizacije“ (Nikolić-Ristanović, 2014b: 404), što ukazuje na značaj daljih istraživanja pitanja o odnosu sreće i viktimizacije/kriminaliteta. U prilog ovoj tezi idu novije inicijative za implementaciju programa tretmana prestupnika koji obuhvataju pozitivne elemente kao što su nada, zahvalnost, sreća i optimizam (Ronel, Elisha, 2011). Zajednička odlika većine ovih programa, od kojih neki obuhvataju elemente duhovnosti i istočnjačke filozofije (kao što su joga, meditacija, tehnike disanja i slično) jeste to što teže da doprinesu reintegraciji prestupnika „povećanjem njegove sreće i promovisanjem procesa pozitivnih promena“ (Nikolić-Ristanović, 2014b: 405). Primena joge nidre, tehnike duboke relaksacije, pokazala je određene pozitivne rezultate u pružanju podrške žrtvama, uz naznake da bi mogla biti od značaja i za osuđena lica kao podrška u okviru pripreme za izlazak na slobodu (Nikolić-Ristanović, 2014a). Na temelju ovih rezultata i nalaza postojećih istraživanja autorka je izrazila čvrsto verovanje da „usrećivanje ljudi predstavlja najbolju prevenciju i odgovor na kriminalitet, barem za one koji mogu da se promene i postanu srećniji“ (Nikolić-Ristanović, 2014b: 406).

Pored pozitivne kriminologije i usređujuće kriminologije, jedan od glavnih izvora saznanja i iskustava pozitivne viktimologije je pozitivna psihologija, nova grana psihologije koja proučava pozitivne aspekte ličnosti. Može se, zapravo, reći da je pozitivna psihologija postavila temelje pozitivnog pokreta u društvenim naukama, na kojima se grade koncepti pozitivne kriminologije i pozitivne viktimologije. Uprkos ocenama kritičara da su njene postavke naivne, pristup isključiv, a metodologija neadekvatna, pozitivna psihologija je privukla tako veliko interesovanje stručne javnosti, da je za kratko vreme u recenziranim časopisima zabeleženo „gotovo 1000 članaka o temama koje obuhvataju blagostanje, ponos, oprostaj, sreću, svesnost i psihološke snage“ (Azar, 2011).

Imajući u vidu da je pozitivna viktimologija pristup novijeg datuma, u literaturi još uvek nema dovoljno radova koji se bave njenim odnosom prema pozitivnoj psihologiji. Cilj ovog rada je predstavljanje osnovnih principa poziti-

tivne psihologije, kao jednog od izvora pozitivnog pokreta, i analiza njenog mogućeg doprinosa razvoju pozitivne viktimologije.

Šta je pozitivno u pozitivnoj psihologiji?

Pozitivna psihologija, kao pravac u psihologiji koji se bavi pozitivnim aspektima ljudskog funkcionisanja, pojavila se poslednjih godina dvadesetog veka. Osnovna premisa pozitivnih psihologa je da bi proučavanjem dobra i vrline u ljudskom biću trebalo da se bavi posebna naučna disciplina. Pioniri ovog pravca, Seligman i Csikszentmihalyi, naglašavaju potrebu za pomerenjem fokusa psihologije sa proučavanja patoloških, negativnih aspekata ličnosti na one elemente koji doprinose razvoju, napredovanju i opštem blagostanju pojedinca i njegovog okruženja. Pažnju bi trebalo usmeriti na vredna subjektivna iskustva, kao što su „blagostanje, zadovoljstvo i satisfakcija (u odnosu na prošlost); nada i optimizam (za budućnost); *flow* – stapanje sa aktivnostima i sreća (u sadašnjosti)“ (Seligman, Csikszentmihalyi, 2000: 5). Značaj pozitivnog razvoja ličnosti isticali su mnogo ranije predstavnici humanističke psihologije (Rogers, Maslow, Fromm, Laing, May i drugi) koji su holističkim pristupom pokušali da ostvare uvid u funkcionisanje čoveka (Sheldon, Kasser, 2001).

U svom tumačenju značenja reči pozitivna u nazivu ovog pravca Taylor upravo ukazuje na pozitivistički pristup pozitivne psihologije (Taylor, 2001). Pozitivizam kao naučni metod bi ipak trebalo razgraničiti od termina pozitivna u nazivu pravca, koji označava tri osnovne teme kojima se pozitivna psihologija bavi: pozitivna iskustva, pozitivna ličnost i omogućavajuće institucije. Pozitivna psihologija pokušava da proširi saznanja o tome „kako, zašto, i pod kojim uslovima se razvijaju pozitivne emocije, pozitivan karakter i institucije koje to omogućavaju“ (Seligman i dr., 2005: 410). Jednostavnu definiciju pozitivne psihologije predložili su Sheldon i King: „To je naučna studija o uobičajenim ljudskim snagama i vrlinama“ (Sheldon, King, 2001: 216).

Kao pandan DSM klasifikaciji psiholoških poremećaja, Peterson i Seligman su ponudili CSV klasifikaciju vrлина i snaga karaktera (*Character Strengths and Virtues*) koja se sastoji od šest sveobuhvatnih vrлина priznatih u skoro svim kulturama u svetu, pri čemu su svakoj od vrлина dodeljene snage karaktera: (1) mudrost (kreativnost, radoznalost, rasuđivanje, ljubav prema učenju, perspektivnost); (2) hrabrost (autentičnost, junaštvo, istrajnost, polet); (3) huma-

nost (ljubaznost, ljubav, socijalna inteligencija); (4) pravednost (poštenje, liderstvo, timski rad); (5) umerenost (praštanje, skromnost, razboritost) i (6) transcendentnost (poštovanje lepote i izvrsnosti, zahvalnost, nada, duhovitost, religioznost) (Seligman i dr., 2005: 412). Kriterijumi na osnovu kojih su autori izdvojili 24 snage karaktera su sledeći: (1) da je opšteprihvaćena u različitim kulturama; (2) doprinosi ispunjenosti pojedinca, zadovoljstvu i sreći shvaćenoj u širem smislu; (3) moralno je vredna sama po sebi, a ne na osnovu rezultata koje proizvodi; (4) uzdiže druge, izaziva divljenje, a ne zavist; (5) ima jasne antonime – suprotnosti koje su „negativne“; (6) označava individualne razlike, stabilna je i može se generalizovati; (7) može se izmeriti; (8) razlikuje se od drugih snaga karaktera; (9) predstavlja uzor, izrazito je prisutna kod nekih pojedinaca; (10) ispoljava se u ranom uzrastu kod pojedine dece i mladih; (11) selektivno izostaje kod nekih pojedinaca; (12) institucije društva je neguju kroz socijalnu praksu i rituale (Park, Peterson, Seligman, 2004). Peterson i Seligman su dizajnirali VIA (*Values in Action*) klasifikaciju snaga, a za procenu snaga karaktera u istraživačke svrhe inventar pod nazivom VIA-IS (*VIA Inventory of Strengths*) (Park, Peterson, Seligman, 2004).

Jedan od glavnih zadataka pozitivne psihologije je otkrivanje faktora koji doprinose da ljudi osećaju sreću i blagostanje. Iako se termini blagostanje i sreća u literaturi veoma često prepliću i koriste u sinonimnom značenju, u fokusu proučavanja pozitivne psihologije je sreća shvaćena u širem značenju, koja obuhvata ne samo subjektivni osećaj zadovoljstva životom (hedonističko blagostanje), već sveukupnu ispunjenost čoveka svojim postojanjem, odnosom sa okruženjem i smislom života (eudamonijsko² blagostanje). Eudamonijsko blagostanje prema modelu Carol Ryff obuhvata sledeće dimenzije: (1) samoprihvatanje (pozitivan stav prema sebi); (2) pozitivan odnos prema drugima; (3) lični rast (razvoj potencijala i samoaktualizacija); (4) svrha u životu; (5) okruženje (suočavanje sa izazovima, biranje konteksta u skladu sa ličnim potrebama i vrednostima); (6) autonomija (samoodređenje i nezavisnost) (Ryff, Singer, 2008).

Seligman je razložio pojam blagostanja na tri merljive komponente: (a) ugodan život, koji podrazumeva uvećanje zadovoljstava, prijatnih iskustava i pozitivnih emocija; (b) angažovan život, koji je fokusiran na aktivnost, otkriva-

² Pojam eudamonija (od grčkih reči *eu*=dobar; *daimon*=duh) potiče iz starogrčke filozofije. Prema Aristotelu, svaki pojedinac dolazi na svet sa jedinstvenom svrhom koja je povezana sa njegovim potencijalima. Zadatak čoveka je da prepozna svoje vrline i ispuni svrhu svog života, što predstavlja suštinsko blagostanje.

nje i korišćenje sopstvenih talenata i istaknutih snaga (Peterson i Seligman ih u svojoj klasifikaciji označavaju kao *signature strengths*); i (c) smislen život, koji označava usmeravanje snaga i talenata u ciljeve koji su prema verovanju pojedinca vredniji od selfa (npr. posvećivanje radu u korist „pozitivnih institucija“, kao što su porodica, zajednica, nacija, religija, politika i slično) (Seligman prema Seligman, Rashid, Parks, 2006).

Prema modelu blagostanja koji su predložili Lyubomirsky, Sheldon i Schkade, stepen blagostanja čoveka zavisi od tri seta faktora: (a) genetski faktori, koji su stabilni i koji su odgovorni za 50% varijanse individualnih razlika; (b) životne okolnosti (materijalno stanje, bračni status, religioznost i slčno), koje objašnjavaju 10% varijanse; i (c) pozitivne aktivnosti čiji je doprinos individualnim razlikama 40% (Lyubomirsky, Sheldon, Schkade, 2005). Poslednja grupa faktora predstavlja glavni predmet istraživanja pozitivnih psihologa, koji tvrde da je postizanje i održavanje nivoa sreće moguće. Na osnovu rezultata longitudinalne eksperimentalne studije Lyubomirsky i saradnici su zaključili da je održivo pojačanje osećanja sreće moguće pod optimalnim uslovima koji podrazumevaju da je osoba motivisana da obavlja pozitivne aktivnosti, da uloži trud i pokaže upornost, i da je aktivnost legitimno efikasna (Lyubomirsky i dr., 2011).

Pozitivna psihologija pruža značajan doprinos istraživanju prirode i funkcije emocija. Po uobičajenoj definiciji, emocije su povezane sa akcionim tendencijama. Kod negativnih emocija, koje su najčešće bile predmet istraživanja psihologa stvari su logične: emocije poput straha i besa su signal za suženi repertoar akcija koje imaju funkciju samoodržanja (bekstvo, napad). Pozitivne emocije se ne uklapaju u ovaj model jer one u velikom broju slučajeva nisu direktno povezane sa akcijom. Prema modelu Fredrickson pozitivne emocije, kao što su radost, interesovanje, zadovoljstvo proširuju trenutni misaono-akcioni repertoar i izgrađuju čovekove fizičke, intelektualne i socijalne resurse. S druge strane, negativne emocije sužavaju trenutni misaono-akcioni repertoar. Jedna od najznačajnijih pretpostavki ovog modela jeste da pozitivne emocije imaju dejstvo poništavanja negativnih emocija (Fredrickson, 2000).

Pored gore navedenih dostignuća, pozitivni psiholozi pokušavaju da pruže novi pogled na psihoterapiju pokazujući da ona ne mora da se bazira samo na redukovanju negativnih emocija (npr. tuga), već i na razvoju pozitivnih emocija, optimizma, osećanja smisla i slično. Psihoterapija u budućnosti bi, stoga, mogla postati proces pomoću koga će osobe tragati za svojim snagama, a ne samo govoriti o problemima. Takvu psihoterapiju Seligman naziva

pozitivnom psihoterapijom i ona obuhvata dve vrste pozitivnih intervencija: intervencije taktike i intervencije duboke strategije (Seligman, 2002).

Kritički osvrt na pristup pozitivne psihologije

Kada se pojavila sa svojim, kako autori navode, evolutivnim pristupom, pozitivna psihologija je dočeka sa velikim odobravanjem, ali i brojnim kritikama. Jedna od zamerki se odnosila na zanemarivanje humanističkih korena, uz primedbu da naziv pravca implicira da je ostatak psihologije negativan. Glavna tačka neslaganja se odnosila na razdvajanje pozitivnog od negativnog iskustva čoveka, što je suprotno sveobuhvatnom pristupu humanističke psihologije. Jedan od eminentnijih kritičara, Lazarus, označio je novi pravac u psihologiji kao ideološki pokret, pomodarstvo koje će biti kratkog daha. Poruka koju pozitivna psihologija implicitno upućuje shvaćena je kao poziv na razdvajanje pozitivnog od negativnog, koja prema Lazarusu čine „dve strane jednog novčića, kao struktura i proces, stabilnost i promena, stres i suočavanje, i takozvane pozitivne i negativne emocije“ (Lazarus, 2003: 94).

Prema Barbari Held, pozitivna psihologija nas zasipa porukama da „moramo da mislimo pozitivno, da gajimo pozitivne emocije i stavove, i da se oslanjamo na svoje snage kako bismo bili srećni, zdravi i mudri“ (Held, 2004: 12). Ovakav pristup autorka naziva „tiranijom pozitivnih stavova“, objašnjavajući da bi on mogao biti izvor dodatne povrede. Naime, ako se neko oseća loše zbog različitih životnih teškoća, i ne uspeva da ublaži bol ma koliko se trudio da nauči da bude optimista, može završiti tako što će prebacivati na sebe krivicu zato što nema dovoljno pozitivan stav (Held, 2004). Na ovaj način poruka pozitivne psihologije bi mogla da prebaci krivicu na žrtvu. Smith u prikazu knjige *Handbook of Positive Psychology* primećuju da je „značajan deo poruke koju pozitivna psihologija upućuje negativan, suprotstavljen medicinskom modelu čovekovih relacionih, bihejvioralnih i iskustvenih problema“ (Brewster Smith, 2003: 160).

Dihotomni ton koji su kritičari uočili u ranim radovima sledbenika pozitivne psihologije se ogleda u stavu da je pozitivnost dobra, a negativnost loša. Ovaj nedostatak je prepoznat od strane predstavnika pozitivnog pokreta koji su saglasni da je do saznanja o ljudskim snagama moguće doći samo ukoliko se ispituje međusobni odnos pozitivnih i negativnih iskustava čoveka i njihovo uzajamno delovanje (Aspinwall, Staudinger, prema Held, 2004). Euda-

monijski pristup konceptu blagostanja potvrđuje da pozitivna psihologija ne isključuje negativno iz svojih istraživanja, već traga za smislom u negativnom, odnosno pozitivnim ishodima negativnog iskustva.

Iako je pozitivna psihologija za samo desetak godina doživela ogroman procvat, pojedini kritičari upozoravaju da njena praktična primena napreduje suviše brzo, daleko brže od same nauke, i da je forsirana od strane popularne kulture, gurua za samopomoć i trenera životnih veština (Coyne, prema Azar, 2011). Prezentovanje dostignuća i zaključci o moćima pozitivnog su veoma često preuveličani u medijima i sve većem broju senzacionalističkih publikacija u kojima se spekulira i opasnim verovanjem da se optimizmom mogu otkloniti i bolesti. Aspinwall naglašava da glavna opasnost pretilosti od „popularne verzije pozitivne psihologije“ koja previše naglašava značaj optimizma, sreće i ličnog razvoja u suočavanju sa teškim oboljenjima, kao što je npr. kancer. Na taj način bi se mogla stvoriti lažna slika da se kancer može pobediti pozitivnim mislima, a ukoliko izostanu dobri rezultati to znači da osoba „ne misli dovoljno pozitivno, ne smeje se dovoljno, i nije dovoljno spiritualna“ (Aspinwall, Tedeschi, 2010: 10). Autorka, međutim, ne osporava blagotvoran uticaj pozitivnih misli i osećanja na ljudsko zdravlje, i smatra da su „intervencije koje promovišu psihološko blagostanje čoveka, same po sebi, korisne“, bez obzira na njihov uticaj na tok bolesti (Aspinwall, Tedeschi, 2010: 11-12).

Doprinos pozitivne psihologije razvoju pozitivne viktimologije

Značajan deo istraživanja pozitivnih psihologa je posvećen konstruktivnom blagostanju, odnosno sreće shvaćene u širem smislu. Psiholozi ovog pravca se ne ograničavaju na otkrivanje faktora koji čine ljude srećnima, već tragaju za intervencijama koje bi mogle doprineti povećanju nivoa pozitivnih emocija, optimizma, osećanja smisla i slično. U literaturi se može naići na primere različitih vežbi koje se praktikuju u okviru tretmana, kao što su: „zapisivanje blagoslova“, „pet činova ljubaznosti“ (Lyubomirsky i dr., 2011), „poseta zahvalnosti“, „tri dobre stvari“, „najbolje u tebi“, „korišćenje snaga na novi način“, „identifikovanje snaga“ (Seligman i dr., 2005), od kojih pojedine mogu imati dugotrajniji efekat na povećanje osećanja sreće. Otake i saradnici pokazuju da se povećanje subjektivnog osećanja sreće može postići putem ljubavnog ponašanja (Otake i dr., 2006).

Pozitivne intervencije u okviru psihoterapije koju promovišu pozitivni psiholozi bi, takođe, mogle naći primenu u viktimološkim intervencijama. Tretman depresivnih stanja nakon traumatičnog događaja bi se mogao dopuniti pozitivnim intervencijama taktike (kao što su „pažnja“, „sticanje poverenja“, „otvaranje u komunikaciji“, „imenovanje problema“) i intervencijama duboke strategije (npr. „ulivanje nade“, „izgradnja snaga“) (Seligman, 2002). Jedno istraživanje je pokazalo da pozitivne intervencije, posebno ako se sprovode uz učesće terapeuta, mogu imati znatan efekat na povećanje osećanja sreće i trajno umanjjenje simptoma depresivnih poremećaja (Seligman i dr., 2005). Drugi nalazi pozivaju na oprez, uz zaključak da kod nekih osoba pozitivne intervencije mogu da izazovu i suprotan efekat – povećanje depresivnih simptoma (Fava i dr., 2005; Seligman, Rashid, Parks, 2006). Neka istraživanja su pokazala blagotvoran uticaj terapije opraštanja na depresivnost, anksioznost i simptome posttraumatskog stresa kod žena koje su bile žrtve emocionalnog zlostavljanja od strane supruga (Reed, Enright, 2006).

Istraživanje emocija iz perspektive pozitivne psihologije je značajno za viktimologiju jer na drugačiji način osvetljava prirodu i funkciju pozitivnih emocija. Prema modelu Barbare Fredrickson, pozitivne emocije imaju kapacitet za poništavanje dejstva negativnih emocija, drugim rečima, „pomažu ljudima da brže prevaziđu negativne emocije i izgrade otpornost na buduće nedaće“ (Fredrickson, 2000: 2). Pokazano je da one takođe doprinose jačanju personalnih resursa pojedinca (fizički, intelektualni, socijalni) i pobuđuju emocionalno blagostanje (Fredrickson, 2002). Postoje brojne intervencije i strategije koje su bazirane na pozitivnim emocijama i koje doprinose njihovom pojačanju, kao što su različite relaksacione terapije; bihejvioralne terapije koje doprinose učestalosti prijatnih aktivnosti; kognitivne terapije putem kojih se uči optimističko objašnjavanje događaja i pronalaženje pozitivnog smisla (Fredrickson, 2000).

U literaturi se može pronaći mnoštvo intervencija koje su zasnovane na principima pozitivne psihologije, a koje bi mogle doprineti razvoju prakse pozitivnih intervencija usmerenih na oporavak i osnaživanje žrtve. Nalazi studije Burton i King ukazuju na „lekovitu moć pisanja“, odnosno pokazuju da je pisanje o izrazito pozitivnim životnim iskustvima povezano sa dobrim raspoloženjem (Burton, King, 2004). Wing sa saradnicima govori o efektima pozitivnog pisanja na emocionalnu inteligenciju i zadovoljstvo životom (Wing i dr., 2006). Istraživanje King je pokazalo da pisanje o traumatičnim događajima može doprineti poboljšanju zdravlja jednako kao pisanje o životnim ciljevima

(King, 2001). Cheavens sa saradnicima je pokazala da terapija ulivanja nade može doprineti jačanju psiholoških snaga i smanjenju simptoma psihopatologije (Cheavens i dr., 2006). Nekoliko studija je potvrdilo pozitivan uticaj izražavanja zahvalnosti na subjektivni osećaj blagostanja (Emmons, McCullough, 2003; Watkins i dr., 2003; Froh, Yurkewicz, Kashdan, 2009). Učenje veština planiranja i postavljanja ciljeva bi takođe moglo doprineti subjektivnom osećaju blagostanja (MacLeod, Coates, Hetherington, 2008).

Zaključak

U ovom radu su prikazani osnovni principi pozitivne psihologije i predstavljen deo dostignuća koja bi mogla imati praktične implikacije za viktimološka razmatranja. Suštinu doprinosa pozitivne psihologije naučnim disciplinama koje prihvataju pozitivan pristup možemo tražiti, pre svega, u promovisanju sistema zasnovanog na unutrašnjim snagama čoveka. Teza o moći pozitivnih emocija i iskustava svakako nije novog datuma, ali je u okviru pozitivne psihologije zaokružena u jedan konzistentan koncept koji postavlja stroge naučne standarde za testiranje svojih pretpostavki.

Iako su pozitivni psiholozi jasno isrcitali glavne teme, mora se konstatovati da je malo rečeno o trećem elementu pozitivnog koncepta – institucijama društva koje bi trebalo da omoguće pozitivan razvoj pojedinca, identifikovanje i jačanje njegovih snaga. Upravo je sociološki teren mesto gde se teorija pozitivnih emocija i iskustava susreće sa realnošću odnosa društva prema čoveku. U ovom segmentu svoj doprinos pozitivnom pokretu mogla bi da pruži sociologija, koja još uvek samo sporadično obrađuje pitanja čovekove sreće i blagostanja. Pretraživanjem interneta sa ključnim rečima pozitivna sociologija može se doći do svega nekoliko izvora, što bi moglo značiti da ova nauka još uvek nije dovoljno zainteresovana za izučavanje tema koje predlaže pozitivni pokret.

Na osnovu izlaganja predstavljenih u ovom radu nameće se zaključak da viktimologija može imati koristi od saznanja pozitivne psihologije. Ne ulazeći u diskusiju da li je viktimologija dovoljno pozitivna, možemo konstatovati da su brojni pozitivni elementi i intervencije koje predlaže pozitivna psihologija odavno sastavni deo prakse orijentisane ka žrtvi. Ono što je novo jeste pomeranje fokusa na pozitivne elemente i snage žrtve. Ovaj novi pogled na status žrtve ističu i zagovornici nove perspektive u viktimologiji pozivajući da „ume-

sto naglašavanja slabosti i rizika, pokušamo da cenimo njene snage i mogućnosti za rast“ (Ronel, Toren, 2012: 175).

Fattah je svojevremeno upozorio da viktimologija mora biti vrlo obazriva kada predlaže nove intervencije iza kojih ne stoje čvrsti naučni dokazi kako bi se izbegla nepotrebna viktimizacija (Fattah, prema O'Connell, 2008). S druge strane, potreba da se žrtvi blagovremeno pruži podrška podrazumeva da „nije uvek pogodno čekati da se kompletiraju naučna saznanja“ (O'Connell, 2008: 97) kako bi se ponudila intervencija. U skladu sa upozorenjem koje je uputio Fattah, trebalo bi imati u vidu da pojedine intervencije zasnovane na pozitivnim elementima mogu imati i negativne posledice po žrtvu.

Postoji još jedna dilema koja je povezana sa praktičnim aspektom primene pozitivnih principa u viktimologiji: Da li je korisno sve što je pozitivno? Autori klasifikacije snaga i vrlina nedvosmisleno su postavili kriterijum prema kome se vrlina bira na osnovu njene moralne vrednosti, a ne prema rezultatima koje proizvodi (Park, Peterson, Seligman, 2004). Uzmimo kao primer praštanje, konstrukt koji bi „mogao biti kamen temeljac programa oporavka žrtve“ (Freedman, Enright, prema Ronel, Toren, 2012: 175). Postavlja se pitanje da li je uvek prikladno doslovno slediti preporuke programa ili je u pojedinim slučajevima delotvorniji i bezbedniji pristup sa pozicija defanzivnog pesimizma – negativnog razmišljanja koje ima pozitivnu moć? Drugim rečima, pažljivo analizirati rizike i moguće negativne ishode programa kako bi se lakše izašlo na kraj sa strahovima i pritiscima koji mogu uslediti. Nije li u nebrojeno slučajeva upravo praštanje, vrlina koja je visoko kotirana u klasifikaciji pozitivne psihologije, predstavljala faktor koji je dopustio da dođe do ponovljene viktimizacije žrtve nasilja u porodici?

Stiče se utisak da je ideja izraelskih kriminologa Ronela i Toren došla u pravom trenutku i da se logično nadovezuje na izučavanja pozitivne kriminologije i psihologije. Autori su ipak oprezni u izjašnjavanju o potrebi razvijanja posebnog pravca u okviru viktimologije. Interesantna viktimološka perspektiva je, u svakom slučaju, dobila zaštićeno ime, a vreme će pokazati u kojoj meri će principi pozitivnog pokreta pronaći mesto u teoriji i praksi nauke o žrtvama.

Literatura

- Aspinwall, L., Tedeschi, R. (2010) The Value of positive psychology to Health Psychology: Progress and Pitfalls in Examining the Relationship of Positive Phenomena to Health. *Annals of Behavioral Medicine*, 1, str. 4-15.
- Brewster Smith, M. (2003) Positive Psychology: Documentation of a Burgeoning Movement. *American Journal of Psychology*, 1, str. 159-163.
- Burton, C., King, L. (2004) The Health Benefits of Writing about Intensely Positive Experiences. *Journal of Research in Personality*, 2, str. 150-163.
- Cheavens, J., Feldman, D., Gum, A., Michael, S., Snyder, C. (2006) Hope Therapy in a Community Sample: A Pilot Investigation. *Social Indicators Research*, 1, str. 61-78.
- Emmons, R., McCullough, M. (2003) Counting Blessings versus Burdens: An Experimental Investigation of Gratitude and Subjective Well-being in Daily Life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2, str. 377-389.
- Fava, G., Ruini, C., Rafanelli, C., Finos, L., Samaso, L., Mangelli, L., Sirigatti, S. (2005) Well-being Therapy of Generalized Anxiety Disorder. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 74, str. 26-30.
- Fredrickson, B., Joiner, T. (2002) Positive Emotions Trigger Upward Spirals Toward Emotional Well-being. *Psychological Science*, 2, str. 172-175.
- Froh, J., Yurkewicz, C., Kashdan, T. (2009) Gratitude and Subjective Well-being in Early Adolescence: Examining Gender Differences. *Journal of Adolescence*, 3, str. 633-650.
- Held, B. (2004) The Negative Side of Positive Psychology. *Journal of Humanistic Psychology*, 1, str. 9-46.
- King, L. (2001) The Health Benefits of Writing About Life Goals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2, str. 798-807.
- Lazarus, R. (2003) Does the Positive Psychology Movement Have Legs? *Psychological Inquiry*, 2, str. 93-109.
- Lyubomirsky, S., Sheldon, K., Schkade, D. (2005) Pursuing Happiness: The Architecture of Sustainable Change. *Review of General Psychology*, 2, str. 111-131.
- Lyubomirsky, S., Dickerhoof, R., Boehm, J., Sheldon, K. (2011) Becoming Happier Takes Both a Will and a Proper Way: An Experimental Longitudinal Intervention to Boost Well-being. *Emotion*, 2, str. 391-402.
- MacLeod, A., Coates, E., Hetherington, J. (2008) Increasing Well-being Through Teaching Goal-setting and Planning Skills: Results of a Brief Intervention. *Journal of Happiness Studies*, 2, str. 185-196.

- Nikolić-Ristanović, V. (2014a) Joga i žrtve. *Temida*, 1, str. 47-64.
- Nikolić-Ristanović, V. (2014b) Making People Happy is the Best Crime Prevention: Towards Happy-making Criminology. *European Journal of Criminology*, 4, str. 401-409.
- O'Connell, M. (2008) Victimology: A Social Science in Waiting? *International Review of Victimology*, 2, str. 91-104.
- Otake, K., Shimai, S., Tanaka-Matsumi, J., Otsui, K., Fredrickson, B. (2006) Happy People Become Happier Through Kindness: A Counting Kindness Intervention. *Journal of Happiness studies*, 3, str. 361-375.
- Park, N., Peterson, C., Seligman, M. (2004) Strengths of Character and Well-being. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 5, str. 603-619.
- Reed, G., Enright, R. (2006) The Effects of Forgiveness Therapy on Depression, Anxiety, and Posttraumatic Stress for Women after Spousal Emotional Abuse. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 5, str. 920-929.
- Ronel, N., Elisha, E. (2011) A Different Perspective: Introducing Positive Psychology. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2, str. 305-325.
- Ronel, N., Toren, T. (2012) Positive Victimology - An innovation or „More of the Same“? *Temida*, 2, str. 171-180.
- Ronel, N., Frid, N., Timor, U. (2013) The practice of Positive Criminology: A Vipassana Course in Prison. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2, str. 133-153.
- Ronel, N., Segev, D. (2014) Positive Criminology in Practice. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 11, str. 1389-1407.
- Ryff, K., Singer, B. (2008) Know Thyself and Become What You Are: A Eudaimonic Approach to Psychological Well-being. *Journal of Happiness Studies*, 1, str. 13-39.
- Seligman, M. (2002) Positive Psychology, Positive Prevention, and Positive Therapy. U: C. Snyder, S. Lopez (ur.) *Handbook of Positive Psychology*. New York: Oxford University Press, str. 3-9.
- Seligman, M., Csikszentmihalyi, M. (2000) Positive Psychology: An Introduction. *American Psychologist*, 1, str. 5-14.
- Seligman, M., Steen, N., Park, N., Peterson, C. (2005) Positive Psychology Progress. Empirical Validation of Interventions. *American Psychologist*, 5, str. 410-421.
- Seligman, M., Rashid, T., Parks, A. (2006) Positive Psychotherapy. *American Psychologist*, 8, str. 774-788.
- Sheldon, K., Kasser, T. (2001) Goals, Congruence and Positive Well-being: New Empirical Support for Humanistic Theories. *Journal of Humanistic Psychology*, 1, str. 30-50.

Sheldon, K., King, L. (2001) Why Positive Psychology is Necessary. *American Psychologist*, 3, str. 216-217.

Taylor, E. (2001) Positive Psychology and Humanistic Psychology: A Reply to Seligman. *Journal of Humanistic Psychology*, 1, str. 13-29.

Watkins, P., Woodward, K., Stone, T., Kolts, R. (2003) Gratitude and Happiness: Development of a Measure of Gratitude, and Relationships with Subjective Well-being. *Social Behavior and Personality*, 5, str. 431-452.

Wing, J., Schutte, N., Byrne, B. (2006) The Effects of Positive Writing on Emotional Intelligence and Life Satisfaction. *Journal of Clinical Psychology*, 10, str. 1291-1302.

Internet izvori

Azar, B. (2011) Positive Psychology Advances with Gowing Pins. *Monitor on Psychology* (online). Dostupno na: <http://www.apa.org/monitor/2011/04/positive-psychology.aspx>, stranici pristupljeno 3.9.2015.

Fredrickson, B. (2000) Cultivating Positive Emotions to Optimize Health and Well-Being. Dostupno na: http://www.unc.edu/peplab/publications/Fredrickson_2000_Prev_Trmt.pdf, stranici pristupljeno 1.9.2015.

DANICA VASILJEVIĆ-PRODANOVIĆ

Positive psychology and its contribution to the development of positive victimology

The development of positive psychology, a new direction in psychology, marked the beginning of a positive movement in the social sciences, having an impact on the development of criminology and victimology thought. This article presents basic principles of positive psychology, the study of positive emotions, positive character and institutions that make this possible. Additionally, the aim is to analyse the contribution of positive psychology to positive victimology. The author is of the opinion that the positive psychology approach may contribute to positive victimology in shifting the focus from weaknesses and risks to positive elements that promote recovery and post-traumatic growth of the victim.

Key words: positive psychology, positive criminology, positive victimology.

TEMIDA
Decembar 2015, str. 31-52
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1504031N
Originalni naučni rad
Primljeno: 29.09.2015.
Odobreno za štampu: 27.10.2015.

Osobe sa dijagnozom kancera kao žrtve/preživeli: obrasci viktimizacije, osnažujuća podrška i posttraumatski rast¹

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ*

Predmet rada je analiza obrazaca viktimizacije kojoj su izložene osobe sa dijagnozom kancera, njihovih potreba, odnosa prema bolesti i adekvatnosti podrške koju dobijaju od svoje najbliže okoline, stručnjaka, državnih ustanova i nevladinih organizacija. Osnovni cilj rada je ispitivanje mogućnosti primene bazičnih viktimoloških koncepata (pojam žrtva/preživeli, viktimizacija, potrebe žrtava, aktivitet v. pasivnost, samopomoć, društvena podrška, posttraumatski poremećaj/rast) na iskustva osoba sa dijagnozom kancera. Iskustva osoba sa dijagnozom kancera poređena su sa iskustvima žrtava kriminaliteta. Na osnovu izvršene analize, date su preporuke u vezi moguće razmene iskustava i objedinjavanja saznanja o potrebama žrtava kriminaliteta i osoba sa dijagnozom kancera, kao osnove unapređenja postojećih i razvoja novih mehanizama podrške i (samo) pomoći koji bi bili od koristi za obe grupe.

Ključne reči: osobe sa dijagnozom kancera, viktimizacija, žrtve, preživeli, podrška, posttraumatski rast.

¹ Rad je nastao kao rezultat istraživanja u okviru projekta 179044 *Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnova kreiranja efikasnih mera za njegovo suzbijanje i prevenciju*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a implementira Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu. Autorka rada je ujedno i rukovoditeljka ovog projekta.

* Dr Vesna Nikolić-Ristanović je direktorka Viktimološkog društva Srbije i redovna profesorka Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.
E-mail: vnikolic@eunet.rs.

Uvod

Dostupni podaci ukazuju na epidemički obrazac koji ima porast broja dijagnostikovanih slučajeva više vrsta kancera (dojke, pluća, mozga, kože i limfnog sistema), kao i da je ta epidemija započela u vreme Drugog svetskog rata. Trend rasta je posebno ubrzan nakon 1975. godine, pri čemu je porast posebno izražen kod dece i mladih (Servan-Schreinber, 2010). Podaci prikupljeni u okviru projekta GLOBOCAN, koji sprovodi Svetska zdravstvena organizacija (SZO), govore o 14,1 milion novih slučajeva kancera u svetu registrovanih u 2012. godini, o 8,2 miliona smrtnih ishoda ove bolesti, kao i o 32,6 miliona osoba koje žive sa dijagnozom kancera (računaju se oni kojima je dijagnoza postavljena u okviru petogodišnjeg perioda).² Stopa dijagnostikovanih slučajeva, uključujući i one sa smrtnim ishodom, je znatno veća u razvijenim nego u nerazvijenim zemljama.³

SZO podaci ukazuju i na to da, sa više od 3 miliona novih slučajeva svake godine, kancer predstavlja drugi najvažniji uzrok smrti i oboljevanja u Evropi.⁴ Na drugoj strani, raspoloživi podaci govore i o tome da je, uporedo sa porastom broja novoobolelih, vreme preživljavanja obolelih od kancera u Evropi svakim danom sve duže.⁵

Podaci Registra za rak u Centralnoj Srbiji⁶ ukazuju na postojanje trenda rasta broja novoobolelih i u našoj zemlji. Naime, prema ovim podacima, u

² GLOBOCAN 2012: Estimated Cancer Incidence Mortality and Prevalence Worldwide in 2012, http://globocan.iarc.fr/Pages/fact_sheets_cancer.aspx, stranici pristupljeno 22.7.2015. GLOBOCAN projekat ima za cilj da omogući globalnu procenu incidence, smrtnosti i prevalence najzastupljenijih vrsta kancera i baziran je na podacima za 2012. godinu iz 184 zemalja.

³ GLOBOCAN 2012: Estimated Cancer Incidence Mortality and Prevalence Worldwide in 2012, http://globocan.iarc.fr/Pages/fact_sheets_cancer.aspx, stranici pristupljeno 22.7.2015. Razlika između razvijenih i nerazvijenih zemalja se dovodi u vezu sa razlikama u stilu života i stepenu zagađenosti čovekove okoline, ali i sa razlikama u pristupima zdravstvenoj i drugoj pomoći i podršci, i sa povezanim razlikama u razvijenosti metoda evidentiranja. Nepostojanje, neefikasni ili selektivni (samo za deo populacije i pojedine vrste kancera) sistemi obaveznog skrininga i prevencije odgovorni su za neotkrivanje, kasno otkrivanje i visoku smrtnost, posebno u manje razvijenim zemljama poput Srbije. Na sličan način utiče i niska svest građana o značaju ranog otkrivanja i o dostignućima medicine vezano za izlečenje/držanje bolesti pod kontrolom.

⁴ WHO Europe Data and Statistics, <http://www.euro.who.int/en/health-topics/noncommunicable-diseases/cancer/data-and-statistics>, stranici pristupljeno 22.7.2015.

⁵ Raste broj obolelih od raka, <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/t43288.lt.html>, stranici pristupljeno 20.8.2015.

⁶ Registar za rak u Centralnoj Srbiji, koji izdaje Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“, predstavlja najznačajniji izvor podataka o oboljevanju i umiranju od malignih bolesti u Srbiji (Pekmezović, 2014).

periodu 1990-2012. godine u Centralnoj Srbiji broj novoobolelih osoba na godišnjem novou povećao se za oko 2,5 puta (od 9898 u 1990. na 26218 u 2012. godini). U istom periodu broj umrlih od ove bolesti povećao se za oko 50% (Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“, 2014). Prema istim podacima, kancer mnogo češće pogađa starije nego mlade, i nešto češće muškarce nego žene. Takođe, žene su najviše pogođene kancerom dojke, dok kod muškaraca najveći udeo imaju kancer pluća i prostate.

Stalno rastući broj novoobolelih predstavlja danas veliki zdravstveni, ali i psihološki, socijalni, kriminološki i viktimološki fenomen i problem. Taj fenomen, takođe, ima i veoma izraženu generacijsku, rodnu, kulturološku i klasnu dimenziju. Kao što se može i očekivati, kancer je do sada u najvećoj meri istraživan i tretiran kao zdravstveni problem. Ipak, poslednjih godina, sve je više interesovanja, i istraživača i praktičara, i za njegovu socio-psihološku dimenziju, dok su socijalni, kriminološki i viktimološki aspekti, iako od velikog praktičnog značaja, najmanje istraženi. Ipak, poslednjih godina, porast broja obolelih od kancera počeo se dovoditi u vezu sa određenim vrstama kriminaliteta i viktimizacijom koja nastaje kao njihova posledica (Fisher, Lab, 2010; Hall, 2011). Takođe, razvija se psiho-onkologija, oblast psihologije koja se bavi psihosocijalnom podrškom osoba sa dijagnozom kancera i njihovih porodica.⁷ I u svetu i u našoj zemlji sve je više udruženja građana koja nude različite oblike pomoći. Uz to, povećava se i broj naučnih i literarnih radova autobiografskog karaktera koje su pisale osobe sa dijagnozom kancera koji doprinose boljem razumevanju delikatne socio-psihološke situacije u kojoj se ove osobe nalaze (na primer, Zalad, 2007; Servan-Schreinber, 2010; Bjelica, 2013, 2014; Furlan, 2013).

Ipak, u okviru viktimologije nije poklonjeno dovoljno pažnje ovim osobama kao žrtvama, različitim oblicima viktimizacije koju trpe, potrebama koje, s tim u vezi, imaju, kao ni izazovima i problemima vezanim za dobijanje pomoći i podrške. Imajući to u vidu, ovaj rad ima za cilj ispitivanje mogućnosti primene osnovnih viktimoloških koncepata, poput pojmova žrtva i preživeli-a, viktimizacija, potrebe žrtava, aktivitet v. pasivnost, samopomoć, društvena podrška, posttraumatski poremećaj/rast, na iskustva osoba sa dijagnozom kancera.

Rad je baziran na spontanom eksplorativnom istraživanju.⁸ Korišćen je etnografski multimetod tako što su prikupljeni i analizirani različiti izvori

⁷ Psiho-onkologija, <http://www.krugovi.org/psiho-onkologija/>, stranici pristupljeno 20.9.2015.

⁸ Tokom sopstvenog suočavanja sa kancerom (u dvostrukoj ulozi: osobe sa dijagnozom kancera i osobe koja pruža podršku bliskom članu porodice sa dijagnozom kancera) dolazila sam do različitih saznanja koja sam prepoznala kao važna u viktimološkom smislu, a ideja da

podataka o iskustvima osoba sa dijagnozom kancera. Analizirana je naučna literatura, ali i sopstvena iskustva i iskustva drugih osoba o kojima sam saznanja sticala na osnovu neformalnih razgovora i drugih izvora. Koristila sam kao izvore podataka i objavljene književne i druge radove čiji autori su osobe koje su se na različite načine susrele sa kancerom u svom ličnom i-ili profesionalnom životu, TV emisije, napise u štampi, internet izvore, informativne brošure i slično. Uz to, u analizu sam uključila i saznanja do kojih sam došla neposrednim posmatranjem sa učestvovanjem – u zdravstvenim ustanovama, u kontaktima sa osobama sa dijagnozom kancera i njima bliskim licima na drugim mestima, na različitim događajima organizovanim kao deo kampanja vezanih za podizanje svesti i slično. Sve do čega sam došla naknadno sam struktuirala i analizirala primenom kvalitativne metodologije.

Na moju odluku da se istraživački bavim za mene lično veoma kompleksnom i bolnom temom uticala su najmanje dva viktimološki relevantna motiva, od kojih je jedan lični a drugi društveni. Na ličnom nivou, istraživanje sopstvenog i iskustva ljudi koji su se našli u sličnoj situaciji kao ja, kao i analiza i predstavljanje nalaza na konferenciji Viktimološkog društva Srbije a zatim i u ovom članku, deo su mog procesa oporavka i važan segment mog posttraumatskog rasta. Posmatranje mog iskustva kao jednog od mnogih, i u širem ličnom i društvenom kontekstu, odnosno kao deo celine a ne fragmentarno, upravo onako kako sugerše Kabat-Zinn (2013), pomoglo mi je da se od njega distanciram, da povratim narušenu ravnotežu i kontrolu nad sopstvenim životom i da celom problemu poželim da pridem aktivistički. U tesnoj vezi sa time je i drugi motiv. Vođena feminističkim principom *lično je političko* smatrala sam da moje iskustvo nije samo moja privatna stvar već je ono što sam iz njega naučila važno i za druge. Na taj način sam pokušala da dam doprinos društvenoj vidljivosti problema sa kojima se suočavaju osobe sa dijagnozom kancera kao žrtve, odnosno preživeli, i postavljanju osnova za zalaganje za promene.

Iskustva osoba sa dijagnozom kancera poredila sam sa iskustvima žrtava kriminaliteta vezanih za primarnu, ponovljenu i sekundarnu viktimizaciju, pomoć i podršku.⁹ Kao krajnji cilj odredila sam dolaženje do ideja u vezi moguće razmene iskustava i objedinjavanja saznanja o iskustvima žrtava kri-

ih koristim kao istraživački materijal i analiziram nastala je tek nakon određene vremenske distance koja mi je omogućila da to uradim sa adekvatnom dozom objektivnosti.

⁹ Ideja za ovo poređenje mi se nametnula dok sam, prolazeći kroz sopstveno iskustvo bolesti, često prepoznavala mnoge sličnosti sa onim što sam znala o žrtvama kriminaliteta.

minaliteta i osoba sa dijagnozom kancera, kao osnove unapređenja postojećih i razvoja novih mehanizama podrške i (samo) pomoći.

Osobe sa dijagnozom kancera kao žrtve i preživeli

U ovom radu odlučila sam da koristim termin osoba sa dijagnozom kancera, koji se sastoji iz dva elementa: osoba sa dijagnozom i kancer. Koliko mi je poznato, nijedan od njih nije uobičajen ni u popularnom govoru ni u naučnoj literaturi. Mnogo češće se koriste termini oboleli i rak, odnosno maligne bolesti.

Ja koristim termin kancer s obzirom da mi se čini da je on manje stigmatizujući od termina rak. Takođe, odlučila sam se za termin osobe sa dijagnozom kancera umesto termina obolele osobe jer smatram da je on precizniji. Naime, kategorije bolesnih i osoba sa dijagnozom se samo delimično poklapaju, slično kao i kategorije stvarnih i registrovanih žrtava kriminaliteta. Ipak, za razliku od žrtava kriminaliteta koje su češće svesne svoje viktimizacije ali je ne prijavljuju, ljudi koji su bolesni od kancera često dugo vremena nisu svesni svoje bolesti sve do postavljanja dijagnoze.

Samim tim, dok bolest ne pokaže simptome ili bude na drugi način otkrivena i dijagnostikovana, ove osobe obično nisu svesne da je imaju pa se i ne obraćaju za pomoć. Nisu svesne svojih potreba u vezi nje, nisu kao takve registrovane, niti su dostupne za istraživanja i podršku. I ovde možemo primetiti sličnost sa stvarnom, odnosno poznatom viktimizacijom osoba povređenih kriminalitetom. Još jedna sličnost se može primetiti i u činjenici da postavljanje dijagnoze (slično kao prijavljivanje u slučaju žrtava kriminaliteta) često menja život obolele osobe u većoj meri nego sama bolest, pa samim tim može biti izvor raznih viktimizirajućih iskustava.

Kada su u pitanju osobe sa dijagnozom kancera, u slučaju pogrešne dijagnoze, dijagnoza a ne bolest jeste ključni viktimizirajući događaj. I ovde možemo napraviti paralelu sa pogrešnom identifikacijom pojedinih osoba kao žrtava kriminaliteta što može imati negativne konsekvence na njihov život (npr. identifikovanje kao žrtve trgovine i smeštanje u sigurnu kuću osobe koja sebe ne doživljava na taj način, već kao osobu koja se bori za bolji život).

S obzirom da se u ovom radu bavim osobama sa dijagnozom kancera kao žrtvama i preživelim potrebno je objasniti i pojam žrtve i preživele-og u tom kontekstu. Osobe sa dijagnozom kancera mogle bi se posmatrati kao žrtve bolesti i sa njom povezanih drugih viktimizacija. Međutim, ukoliko u razmatra-

nje uključimo društvene faktore kancera, koji stoje u osnovi i dobrog dela tzv. individualnih faktora (na primer, nezdrava ishrana, fizička neaktivnost i stres – sva tri faktora oblikovana načinom života koji nameće liberalni kapitalizam i ideologija koja ga prati) mogli bismo ih smatrati i žrtvama kriminaliteta.

U savremenoj kriminološkoj literaturi, naime, oboljevanje od kancera se sve češće pominje kao jedna od mnogih posledica najskrivenijih i najopasnijih oblika kriminaliteta, poput korporacijskog, ekološkog, prevara potrošača i drugih oblika kriminaliteta belog okovratnika (Fisher, Lab, 2010; Hall, 2011). Samim tim, samo oboljevanje od kancera se može posmatrati i kao oblik kriminalne viktimizacije. Pri tome, savremena (kritička) kriminologija i viktimologija otišle su i nekoliko koraka dalje pa kriminalitet posmatraju šire, kao ponašanja koja prouzrokuju društvenu štetu (eng. *social harm*) nezavisno od toga da li su zakonom propisana kao krivična dela. Ovo je posebno značajno kada su u pitanju različita ponašanja štetna po zdravlje čoveka do kojih dolazi najraznovrsnijim oblicima zagađenja čovekove okoline. Po tom određenju, žrtve su sve osobe koje osećaju da su pretrpele povredu ili štetu, nezavisno od toga kakav je stav države po tom pitanju (Hall, 2011).

Neki zagovornici ovakvog shvatanja, poput Hillyard i Toombs (navedeno prema Hall, 2011) ističu da ovakav pristup predstavlja izazov individualističkim koncepcijama kriminaliteta u savremenom društvu koje su vezane za pojam rizika. Upravo zato se i čini da ovakvo široko shvatanje kriminaliteta i viktimizacije može u dobroj meri da obuhvati i kancer – viktimizaciju izazvanu različitim radnjama koje su štetne za zdravlje čoveka. Iako je, za razliku od nekih drugih oblika kriminalne viktimizacije, u konkretnom slučaju često teško dokazati postojanje uzročno-posledične veze, ima i primera gde je utvrđena direktnija veza između, po zdravlje štetnih, ponašanja i oboljevanja od kancera. Takvi primeri se posebno odnose na povećanje oboljevanja i smrtnosti od kancera u oblastima u kojima se (legalno i ilegalno) odlaze po zdravlje štetan otpad (na primer, „sela kancera“ u Kini ili Kampania u Italiji gde je raširena praksa nekontrolisanog i nezakonitog odlaganja industrijskog otpada) (Hall, 2011).

Prema nekim autorima (na primer Williams i White, navedeno prema Hall, 2011), ukoliko nacionalna zakonodavstva ne obezbeđuju zaštitu žrtava zagađenja čovekove sredine, osnovu za tu zaštitu treba tražiti u definiciji žrtve zloupotrebe moći sadržanu u Deklaraciji UN o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i žrtve zloupotrebe moći, koja ove žrtve definiše na sledeći način:

„Osobe koje su, individualno ili kolektivno, pretrpele štetu, uključujući i fizičku ili mentalnu povredu, duševnu patnju, ekonomski gubitak ili suštinsko naru-

šavanje svojih osnovnih prava, kroz radnje ili nečinjenja koja još uvek ne predstavljaju kršenje nacionalnih krivičnih zakona ali krše međunarodno priznate norme koje se odnose na ljudska prava" (navedeno prema Hall, 2011: 385).

Intencija Deklaracije bila je da obuhvati nekažnjiva ponašanja države koja su itekako relevantna za žrtve, ponašanja kojima se nanosi šteta čovekoj okolini. Još je značajnije pomenuti da su, u skladu sa Deklaracijom, neki zakoni o pravima žrtava primenjivali ovako široku definiciju kao osnovu za priznanje prava žrtvama koje su izložene po zdravlje štetnim materijama. Kao najznačajniji primer navodi se primena američkog Zakona o pravima žrtava kriminaliteta iz 2004. godine u slučaju kompanije koja je dovela u opasnost zdravlje stanovnika jednog grada u Montani tako što ih je izložila štetnom delovanju azbesta (Hall, 2011).

Osoba sa dijagnozom kancera smatra se ili žrtvom, koja je samom dijagnozom predodređena da umre u bliskoj budućnosti, ili kao aktivna osoba koja može menjanjem sopstvenog stila života doprineti svom izlečenju. Savremena društvena konstrukcija osoba sa dijagnozom kancera, dakle, posmatra ove osobe ili kao žrtve osuđene na smrt ili kao preživele, odnosno borce za život, pri čemu je ova prva konstrukcija još uvek dominantna. Iako nije potpuno isto, jasna je paralela koja se može povući sa društvenim konstrukcijama pasivne žrtve i rezilijentne preživele osobe u slučajevima kriminalnih ponašanja (Nikolić-Ristanović, 2012).

Primarna viktimizacija i njene posledice

Gljučni i najneposredniji izvori viktimizacije osoba sa dijagnozom kancera su oboljevanje i postavljanje, odnosno primanje k znanju, dijagnoze. Iz njih proističe čitav niz drugih viktimizacija.

Sa time u skladu, oboljevanje (razvoj bolesti i simptoma) moglo bi se u slučaju kancera smatrati primarnom viktimizacijom. Na njeno javljanje utiču individualni (genetika, profesija, stil života, ishrana i slično) i društveni faktori (zagađenje vode i vazduha, korišćenje raznih štetnih sredstava u proizvodnji i tretiranju hrane, sredstava za higijenu i drugih predmeta koje ljudi svakodnevno koriste, štetna zračenja i drugo). Kao i kod kriminalne viktimizacije, društveni faktori preovlađuju jer oblikuju i uslovljavaju i većinu individualnih faktora.

Za razliku od viktimizacije kriminalitetom, proces razvoja bolesti može trajati dugo a da osoba ne oseća nikakve simptome. Osoba postaje svesna da nešto nije u redu od momenta pojave simptoma ili, ukoliko nema simptoma, nakon otkrivanja-dijagnoze bolesti. Upravo stoga, kao što je to već napred objašnjeno, generator viktimizacije često je dijagnoza a ne sama bolest. Paradoksalno, dijagnoza koja je *conditio sine qua non* lečenja, ujedno ima i efekat primarne viktimizacije.

Rezultat ovakve situacije je da je bavljenje primarnom viktimizacijom pre pojave simptoma ili otkrivanja bolesti na drugi način potpuno van kontrole žrtve. Viktimizacija kancerom je kontinuirana, a negativne posledice po žrtvu proizvodi kako sama bolest tako i način lečenja. Posledice viktimizacije se očituju na fizičkom i psihičkom, ali i na socijalnom i materijalnom planu.

Sama bolest, u većoj ili manjoj meri, utiče negativno na ukupno funkcionisanje organizma obolelog. Pored toga, postupci lečenja koje zvanična medicina ima na raspolaganju (npr. hemioterapija i zračenje), najčešće, pored bolesnih, uništavaju ili povređuju i zdrave ćelije, i tako, privremeno ili trajno, narušavaju imunitet i opšte stanje zdravlja osobe sa dijagnozom kancera.

Psihičke posledice su, kao i kod žrtava kriminaliteta, u tesnoj vezi sa psihičkim reakcijama na viktimizaciju, odnosno bolest, dijagnozu i lečenje. Pored toga, psihološki krizni intervali javljaju se i vezano za određivanje terapije, promene, odnosno neuspeh tretmana, različite faze bolesti i oscilacije u zdravstvenom stanju, i druge zdravstveno značajne događaje, poput raznih pregleda, snimanja, kontrola, analiza i slično (Bijelac, Rajković, 2015)

Kao i kod žrtava kriminaliteta, prva reakcija obično je šok i neverica, odnosno poricanje, a zatim strah, bes, samookrivljavanje, neprestano preispitivanje a nekada i odbacivanje prethodnog života kao pogrešnog. Bes može biti vezan za osećaj nepravednosti oboljevanja i sve negativne promene koje je ono proizvelo, uključujući promene životnih navika i planova. Takođe, bes može biti usmeren i na medicinsko osoblje ili lica iz neposrednog okruženja, bilo da je izazvan opravdanim nezadovoljstvom, na primer, načinom saopštavanja dijagnoze, predloga terapije ili neadekvatnom reakcijom na drugi način, ili dislociran, odnosno projektovan na druge, bez određenog razloga. Takođe, potisnuti bes se može ispoljiti kao negativnost i nesaradljivost, koja može prerasti u depresiju i somatske simptome. Bes, panika i strah javljaju se i zbog iznenadnog suočavanja sa sopstvenom smrtnošću i frustracija koje neke osobe imaju zbog teškoće da o tome otvoreno razgovaraju (Brosh, 2008). U prvim trenucima posebno, ali i dugo nakon toga, prisutan je osećaj izgubljene kon-

trole nad sopstvenim životom, praćen preispitivanjem ranijeg života i grešaka koje su eventualno dovele do bolesti.

Socijalne posledice nastaju ili u vezi sa samom bolešću ili vezano za lečenje i njegove nuspojave. Bolest i lečenje mogu uticati na promene fizičkog izgleda, na smanjenje ili prekid uobičajenih aktivnosti, uključujući obavljanje radnih, školskih i porodičnih obaveza. To može imati negativne posledice na sliku koju osoba ima o sebi, na odnos drugih prema njoj, ali i na materijalnu situaciju koja se u takvoj situaciji svakako pogoršava usled povećanja izdataka vezano za bolest. Dobar deo socijalnih posledica vezan je za sekundarnu viktimizaciju osoba sa dijagnozom kancera, koja nastaje kao posledica neadekvatnog reagovanja drugih ljudi, stigmatizacije i rasprostranjenih stereotipa, o čemu će biti više reči kasnije.

Socijalne posledice imaju i rodnu dimenziju. Žene teže podnose nemogućnost obavljanja porodičnih obaveza, posebno otežano ispunjavanje očekivanja vezanih za brigu o domaćinstvu, deci i starim roditeljima. Njihova situacija je posebno složena ukoliko je još neki od članova porodice bolestan i zahteva posebnu negu i podršku. Žene teže od muškaraca podnose promene fizičkog izgleda, posebno opadanje kose do kojeg dolazi usled primene nekih vrsta lekova.

Kao rezultat napred navedenog, socijalne posledice dobijaju psihičku dimenziju, i, u kombinaciji sa fizičkim posledicama, mogu da utiču negativno na ukupni identitet i psihičko stanje osobe sa dijagnozom kancera. Strah i akutna reakcija na stres mogu se, prema rezultatima istraživanja „Socijalna i radna rehabilitacija žena kod kojih je dijagnostikovao karcinom grlića materice i dojke“, sprovedenog na uzorku od 3000 žena, uporediti sa reakcijom na gubitak deteta, roditelja ili partnera (Majstorović, 2013). Negativne zdravstvene posledice, zajedno sa psihičkim, mogu da traju kraće ili duže.

Nekada, psihičke posledice traju veoma dugo, čak i nakon što se kancer uništi (ako se uništi). Strah ili strepnja od ponovnog javljanja bolesti, sa manjim ili većim intenzitetom, često trajno oblikuje život osoba koje su jednom dobile dijagnozu kancera. Ipak, ukupni, zdravstveni i psihički, oporavak, slično kao kod žrtava kriminaliteta, u znatnoj meri zavisi od sposobnosti osobe da se aktivno i konstruktivno suoči sa traumatičnim iskustvom i da ga na pravi način integriše u svoj širi životni kontekst. U kojoj meri će osoba sa dijagnozom kancera u tome uspeti u dobroj meri zavisi od njenih ličnih kapaciteta i rezilijentnosti, ali i od njene ukupne lične situacije i njenog socijalnog okruženja. Osobe koje se u isto vreme suočavaju sa drugim traumatičnim događajima

jima poput bolesti ili smrti člana porodice, razvoda i slično, verovatno će sve to teže podneti. Kada je u pitanju uticaj socijalnog okruženja, od posebnog značaja je širina socijalne mreže i njeni kapaciteti za nenametljivu a osnažujuću podršku. Istraživanja su pokazala da prijateljstvo igra važnu ulogu u preživljavanju kancera i pozitivno utiče na zdravlje kako žena tako i muškaraca (Servan-Schreinber, 2010).

Važnu ulogu ima i širi društveni kontekst, odnosno društveni uslovi za zadovoljavanje potreba nastalih bolešću, odnosno dijagnozom. Ukoliko se potrebe brže, efikasnije i kvalitetnije mogu zadovoljiti, utoliko se smanjuje nepotrebno trošenje psihičkih, fizičkih i materijalnih resursa i povećavaju šanse za uspešno lečenje i oporavak.

Kao i kod žrtava kriminaliteta, kod nekih osoba sa dijagnozom kancera psihičke posledice prerastaju u posttraumatski stresni poremećaj i trajnu depresiju. Kod drugih, pak, bolest predstavlja izazov i priliku za pozitivne životne promene, odnosno posttraumatski rast. Istraživanja pokazuju da osobe iz druge grupe imaju veće šanse za preživljavanje, izlečenje i-ili duže držanje bolesti pod kontrolom (Servan-Schreinber, 2010). Takođe, utvrđeno je postojanje veze između podržavajućeg okruženja koje jača aktivitet i optimizam osobe sa dijagnozom kancera i ozdravljenja (Seligman, 2008). U tom pogledu od značaja mogu biti grupe samopomoći u kojima se razmenjuje iskustvo sa drugim osobama u sličnoj situaciji, radionice koje uključuju vežbe disanja, meditaciju i jogu, kao i druge usluge udruženja građana i institucija koje imaju programe namenjene osobama sa dijagnozom kancera.

Potrebe osoba sa dijagnozom kancera

Ključne potrebe osoba sa dijagnozom kancera slične su potrebama žrtava kriminaliteta, s tim što kod njih potreba za medicinskom pomoći uvek postoji, dok kod žrtava kriminaliteta to zavisi od vrste viktimizacije. Pored medicinske pomoći, osobe sa dijagnozom kancera imaju potrebu i za informacijama, za emocionalnom podrškom, za upućivanjem na osobe i službe koje mogu biti od pomoći, kao i za psihološkom, odnosno psihosocijalnom pomoći. Pomoć, informacije i podršku mogu da pruže osobe bliske žrtvi (partneri/ke, rođaci, prijatelji, kolege), zdravstveno osoblje, udruženja građana, psiholozi i psihijatri, kao i socijalni radnici.

Potrebe za medicinskom pomoći nakon postavljanja dijagnoze obuhvataju metode i postupke, kako zvanične, tako i tradicionalne medicine¹⁰. Naime, postojeća saznanja i iskustva ukazuju na ograničenja kako zvanične tako i tradicionalne medicine, odnosno na veću delotvornost pristupa koji ih integriše (integrativna medicina) (Servan-Schreinber, 2010).

Istraživanja pokazuju da se potreba za informacijama o bolesti i terapiji razlikuje od osobe do osobe: neke osobe žele samo bazične informacije a neke žele da budu detaljno informisane (Leydon i dr., 2000). Ipak, slično kao i kod žrtava kriminaliteta, odsustvo potrebnih, adekvatnih i blagovremenih informacija, emocionalne podrške i zdravstvene zaštite, povećava šanse za reviktimizaciju. Pri tome, kada su u pitanju osobe sa dijagnozom kancera, reviktimizacija se može ispoljiti na razne načine, od kojih su najdrastičniji ponovno javljanje bolesti i smrtni ishod. I obrnuto, blagovremene i adekvatne informacije i drugi oblici podrške za ove osobe često znače izlečenje ili produžetak života.

Saznanja do kojih sam došla pokazuju da su sledeće informacije od posebnog značaja za osobe sa dijagnozom kancera: informacije o samoj bolesti; informacije o klinikama i lekarima i kako doći do njih; informacije o raspoloživim metodama dijagnostikovanja i lečenja i o kredibilitetu ustanova i pojedinaca koji ih sprovode; o lekovima-terapijama, njihovim nuspojavama i šta preduzeti da se pomogne organizmu da se oporavi od njih; o podršci imunom sistemu nakon završene terapije; o alternativnim metodama lečenja i kredibilitetu ustanova i pojedinaca koji ih sprovode; o organizacijama, ustanovama i pojedincima koji pružaju psihosocijalnu podršku, informacije i razne oblike praktične pomoći osobama sa dijagnozom kancera; o specijalizovanim ustanovama i organizacijama koje pružaju pomoć pojedinim grupama, poput žena i dece, i slično. Uz to, od značaja je i informisanje ovih osoba o tome šta oni sami mogu da urade kako bi sebe osnažili i lakše se suočili sa izazovima bolesti. To može da obuhvati aktivno traženje pomoći, uključivanje u grupe samopomoći, prilagođenu fizičku aktivnost – uključujući posebno vežbe koje povezuju disanje, fizičke vežbe i meditaciju (poput joge, tai cia, qi gonga i slično), održavanje socijalnih kontakata, itd. Informacije o grupama samopomoći su od posebnog

¹⁰ Prema čl. 235 Zakona o zdravstvenoj zaštiti Republike Srbije „tradicionalna medicina obuhvata one proverene stručno neosporene tradicionalne, komplementarne i alternativne metode i postupke dijagnostike, lečenja i rehabilitacije koji blagotvorno utiču ili koji bi mogli blagotvorno uticati na čovekovo zdravlje ili njegovo zdravstveno stanje i koji u skladu sa važećom medicinskom doktrinom nisu obuhvaćeni zdravstvenim uslugama“. Metode i postupci tradicionalne medicine u zdravstvenoj ustanovi ili privatnoj praksi mogu se uvoditi samo uz saglasnost Ministarstva zdravlja.

značaja jer je ovaj vid podrške, koji je baziran na osnažujućoj razmeni iskustava samih žrtava, dao dobre rezultate u radu sa žrtvama raznih oblika stradanja, uključujući i osobe sa dijagnozom kancera.¹¹

Emocionalna podrška, kako bliskih lica tako i zdravstvenog osoblja i drugih osoba sa kojima dolaze u kontakt, je od velikog značaja za sve osobe sa dijagnozom kancera. Ona podrazumeva topao ljudski odnos i spremnost da se osoba sasluša sa pažnjom i empatijom. Drugim rečima, to je nenametljiv odnos koji uliva poverenje i stvara osećaj sigurnosti. Kako je to lepo napisao Servan-Schreinber (2010: 79) „nežno, neprekidno, pouzdano prisustvo često je najdivniji dar koji nam mogu dati naši mili.“ „Ali to ne zna mnogo njih“ dodaje on.

Zato je podizanje svesti o tome i obuka stručnog, posebno zdravstvenog, osoblja o emotivno podržavajućem odnosu od velikog značaja za odgovarajuću podršku i pomoć osobama sa dijagnozom kancera. U posebno ranjivu kategoriju u tom pogledu spadaju deca, ali i njihovi roditelji, kao i stare osobe i njihove porodice, pa bi obuci vezanoj za odgovarajući odnos prema njima trebalo posvetiti posebnu pažnju.

Najzad, neke osobe sa dijagnozom kancera imaju i potrebu za psihološkom, odnosno psihosocijalnom podrškom, kako bi lakše izašli na kraj sa psihičkim i socijalnim posledicama bolesti. Na primer, ukoliko postoji ljutnja, potreba osobe sa dijagnozom kancera je da joj se pomogne da sa njom izađe na kraj. Kao prvo, potrebno je priznanje da se ne može uvek ostati miran, a onda se mogu primeniti odgovarajuće terapije. Jedna od terapija koja se u svetu, a od nedavno, i kod nas, dosta primenjuje je art terapija. Art terapija omogućava bavljenje različitim vrstama ljutnje, i može olakšati njeno ispoljavanje korišćenjem individualnih i personalizovanih načina ispoljavanja. Još je važnije da osoba sa dijagnozom kancera postaje svesna da nema mesta stidu zbog ispoljene ljutnje u odgovoru na uticaj koji je kancer imao na nju i njen svet. Takođe, osoba postaje svesna da ispoljavanje ljutnje u sigurnim granicama sesije art terapije ne može nikome naneti štetu (Brosh, 2008).

U nekim slučajevima dolazi i do ozbiljnih simptoma depresije, anksioznosti i ostalih psihijatrijskih oboljenja koja zahtevaju medicinski tretman.¹² Kao i žrtvama kriminaliteta, i osobama sa dijagnozom kancera od velike pomoći je upućivanje na konkretne službe i pojedince koji im mogu biti od pomoći s

¹¹ Biramo život-portal podrške osobama lečenim od raka, <http://biramozivot.rs/podrska-lecenima/grupe-samopomoci/grupe-samopomoci-kao-efikasna-mogucnost-poboljsanja-kvaliteta-zivota-oboelih-od-raka>, stranici pristupljeno 22.10.2015.

¹² Psiho-onkologija, <http://www.krugovi.org/psiho-onkologija/>, stranici pristupljeno 20.9.2015.

obzirom na njihovu konkretnu situaciju. Upućivanje je od velikog značaja jer skraćuje put do rešavanja problema i štedi dragoceno vreme.

Sekundarna viktimizacija

Osobe sa dijagnozom kancera, kao i žrtve kriminaliteta, trpe i indirektnu i direktnu sekundarnu viktimizaciju, i to daleko češće nego što se može pretpostaviti s obzirom na težinu bolesti sa kojom se suočavaju. U njihovom slučaju, sekundarna viktimizacija ne samo što pogoršava posledice primarne viktimizacije, već utiče i na loš ishod ili ponovno javljanje bolesti. Sekundarna viktimizacija proističe iz neadekvatnog odnosa bliskih lica, zdravstvenih radnika i drugih lica kojima se osoba obraća za pomoć, kao i iz neadekvatne organizacije i funkcionisanja sistema zdravstvene zaštite uopšte, i, posebno, u odnosu na osobe sa dijagnozom kancera.

Indirektna sekundarna viktimizacija

Indirektna sekundarna viktimizacija osoba sa dijagnozom kancera izuzetno je raširena, a s obzirom da se sastoji u nepreduzimanju odgovarajućih mera koje su bitne za zadovoljavanje njihovih potreba, često ostaje nevidljiva i neprepoznata kao oblik njihovog dodatnog povređivanja. Ključni oblici indirektno sekundarne viktimizacije osoba sa dijagnozom kancera jesu nedavanje, odnosno odsustvo važnih informacija, uključujući tu i informisanje o dijagnozi i predloženim terapijama, i loše organizovan i nefunkcionalan zdravstveni sistem. Bez potrebnih informacija u takvom zdravstvenom sistemu, osoba sa dijagnozom kancera oseća se izgubljenom, a njen osećaj povređenosti, bespomoćnosti, strah, bes i odsustvo kontrole nad sopstvenim životom se još više pojačavaju.

Ono što posebno otežava život ovim osobama jeste odsustvo jedinstvenog sistema informisanja o svim delotvornim metodama lečenja, raspoloživim kod nas ali i u svetu, o nuspojavama terapija i o korisnim načinima održavanja krvne slike i drugim vidovima podrške organizmu da se od negativnih efekata tih terapija oporavi. Posebno je haotična situacija u oblasti ponude tzv. alternativnih načina lečenja, čiji broj i agresivnost ponude zbunjuju i otežavaju situaciju osoba sa dijagnozom kancera, koje ne znaju kome da poklone veru a grčevito pokušavaju da nađu sve što im može biti od koristi. U takvoj situaciji nekada su i na udaru nadržilekara i prevaranata.

Situaciju u kojoj se nalaze ove osobe otežava i nedostatak pristupačnih informacija o konkretnim zdravstvenim ustanovama, lekarima zvanične i tradicionalne medicine relevantnim za ove osobe, o procedurama postupanja i slično. Lutanje kroz sistem zdravstvene zaštite i iscrpljivanje i gubljenje dragocenog vremena usled toga, iako viktimizujući za sve obolele osobe, posebno teško pogađa upravo osobe sa dijagnozom kancera. Uz to, i slaba vidljivost udruženja građana i usluga koje ona nude deluje kao indirektan oblik sekundarne viktimizacije.

Ozbiljan problem predstavlja dugo čekanje u državnim ustanovama na snimanja, analize i druge procedure koje su važne za dijagnostiku i evaluaciju rezultata primenjenih terapija, na jednoj strani, i visoke cene u privatnim ustanovama na koje su osobe sa dijagnozom kancera neminovno upućene, na drugoj. Na žalost, osobe koje nemaju novca da plate skupe usluge u privatnim ustanovama, lekove koji nisu pokriveni zdravstvenim osiguranjem i slično, često mnogo teže prolaze kroz proces lečenja i oporavka. Gubljenje vremena često smanjuje i šanse za izlečenje, i skraćuje vreme preživljavanja osoba koje nemaju novca.

Sekundarna viktimizacija na taj način dobija i klasnu dimenziju i može biti odgovorna za nejednako tretiranje građana sa istim ili sličnim problemima. Kao i u svetu, i kod nas oboljevaju i bogati i siromašni, ali siromašni ljudi, posebno u manje razvijenim zemljama sa slabim i neorganizovanim sistemom socijalne i zdravstvene zaštite, poput naše, imaju manje šansi da prežive. U životima osoba sa dijagnozom kancera prelama se svo licemerje neoliberalnog kapitalizma: od uništenja prirode, stavljanja u promet kancerogenih materija i nametanja „kancerogenog stila života“, do ekspanzije skupe organske hrane i još skupljih dijetetskih suplemenata i drugih alternativnih načina lečenja. Još jedan paradoks u ovoj oblasti je, da je do nekih medikamenata, koji mogu biti od koristi a jeftini su, teško doći. Oni su, naime, suviše jeftini da bi bili priznati kao lekovi, odnosno preporučeni kao korisni od strane lekara. Na drugoj strani, pak, neadekvatno uređen odnos između državnih i privatnih zdravstvenih ustanova u našoj zemlji, posebno praksa da lekari iz državnih ustanova upućuju pacijente na privatne ustanove ili im prepisuju lekove i dijetetske suplemente vođeni pre ličnom korišću nego interesima pacijenta, još jedan je važan faktor sekundarne viktimizacije osoba sa dijagnozom kancera. Ovakva situacija, u celini gledano, deluje dezorijentišuće i otežava zdravstvenu, psihičku i materijalnu situaciju osoba sa dijagnozom kancera.

Direktna sekundarna viktimizacija

Najčešći oblici direktne sekundarne viktimizacije osoba sa dijagnozom kancera obuhvataju sledeće: neempatičnu i povređujuću komunikaciju, kao i na druge načine nepodržavajući i neadekvatan odnos, okrivljavanje i insistiranje na odgovornosti i promeni životnih navika obojelog, stigmatizaciju, diskriminaciju i slično. Tako, na primer, sažaljenje, upotreba izraza kao što su *rak*, *agresivna terapija* i slično, insistiranje na pričanju o detaljima bolesti i terapije, rizicima, nuspojavama i prognozama, pa čak i preterivanje u interesovanju kako je osoba *sada*¹³, doživljavaju se kao veoma povređujući. Posebno povređujući ume da bude nesenzibilan način saopštavanja dijagnoze, odluke o terapiji i (ne) komunikacija konzilijuma sa pacijentom, kao i davanje prognoza o dužini života. Mnoge osobe sa dijagnozom kancera način saopštavanja dijagnoze i-ili odluke o terapiji upoređuju sa saopštavanjem smrtno presude. Književnica Isidora Bjelica ovako opisuje svoje iskustvo: „...To je nešto najstrašnije od svega. Uvedu vas u invalidskim kolicima pred lekare koji vam uruče dijagnozu koja je smrtna presuda i zajedno se slože o vašem daljem protokolu dok im u očima titra onaj pogled koji se upućuje otpisanima... Da, da, oni su zdravi i poručuju protokole za one kojima spasa nema...” (Bjelica, 2013:35).

U ovom pogledu može biti ilustrativno i moje iskustvo. Na moje pitanje konzilijumu kakav će hemioterapija imati efekat na moj svakodnevni život, dobila sam sledeći odgovor od doktorke-onkološkinje: „To je ona jača hemioterapija, u narodu poznata kao crvena. Biće vam muka, povraćaćete, otpašće vam kosa...” Poređenja radi, onkolog (muškarac) na privatnoj klinici kod kojeg sam otišla nakon toga da se bolje informišem, i naravno za to dosta platila, rekao je sledeće: „Moje pacijentkinje, čak i one dosta starije, dobro podnose tu terapiju. Postoje lekovi protiv mučnine i povraćanja tako da to neće biti problem. Otpašće vam kosa, ali će kasnije porasti jača nego ranije. Lepa marama ili perika biće dobra zamena za to vreme”. Prvi primer je odlična ilustracija za sekundarnu viktimizaciju a drugi za osnažujući efekat davanja potpunih informacija na empatičan način.

Multifaktorska uzročnost kancera, njena nedovoljna istraženost i ekonomski interesi farmaceutskih i drugih korporacija, elita na vlasti, ali i kriminalnih grupa, uključujući tu i izvršioce ekološkog kriminaliteta i druge povezane oblike korporativnog i organizovanog kriminaliteta, zamagljuje društvenu

¹³ Dobar primer za ovaj oblik sekundarne viktimizacije daje Zalad, 2007.

odgovornost za prevenciju i efikasnije suzbijanje kancera, pa samim tim i za preduzimanje efikasnih mera za sprečavanje viktimizacije ogromnog broja ljudi. Takva situacija dovela je do svaljivanja prevelike odgovornosti na pojedince koji je oboleo, pa tako i do njegovog dodatnog, sekundarnog, viktimiziranja. Samookrivljanje, kao jedan od prvih odgovora na dijagnozu, pojačava se okrivljavanjem od strane okoline i svaljivanjem teškog bremena odgovornosti za ozdravljenje, pre svega, na obolelu osobu, kroz široko rasprostranjene savete kao što su: da „sve dolazi iz glave“, da je najvažnije promeniti način gledanja na život, misliti pozitivno, i druge slične „čarobne“ načine delovanja promena stila života i uticaja uma na telo. Osoba sa dijagnozom kancera tako dobija stigmju i biva društveno isključena (otpisana) i diskriminisana. Uz to, predrasude koje su postojale pre bolesti proizvode i samostigmatizaciju. Upravo stoga, stigmatizacija i samostigmatizacija imaju brojne negativne posledice, kako po obolelu osobu tako i po članove njene porodice i zajednicu u celini. Stigma utiče na odlaganje traženja pomoći i onemogućava kvalitetan oporavak (Bijelac, Rajković, 2015). Stigma, takođe, utiče i na različite oblike diskriminacije (Walker, 2012).

Stigmatizacija, neminovno, proizvodi stereotipe. Osoba sa dijagnozom kancera posmatra se kao „osuđenik na smrt“, bez prava na smeh, radost, lepe stvari (Servan-Schreinber, 2010: 41). Očekuje se da izgleda loše, da ne brine o svojoj spoljašnjosti, da bude pasivna i nesrećna. Ukoliko izgleda i/ili postupa drugačije (Zalad, 2007) - a veliki broj ovih osoba, posebno žena, se za život, između ostalog, bori smehom, aktivnošću i lepotom – obično biva posmatrana sa sumnjom i nevericom. Zato ih, ne tako retko, prati osećaj društvene isključenosti, odnosno društvena izolovanost i samoizolacija.

Zaključak

Kao što sam, nadam se, u ovom radu pokazala, raspoloživa saznanja ukazuju na potrebu unapređenja sistema informisanja i adekvatnijeg odnosa prema osobama sa dijagnozom kancera, kao i na neophodnost izbegavanja sekundarne viktimizacije, kako na interpersonalnom, tako i na strukturalnom nivou. S tim u vezi, neophodne su i mnoge sistemske promene i mere koje su dobrim delom definisane u nacionalnom programu Srbija protiv raka¹⁴.

¹⁴ Dostupno na: www.zdravlje.gov.rs/, stranici pristupljeno 23.9.2015.

Sistemska rešenja trebalo bi da obuhvate: razvoj pouzdanih, široko dostupnih i obaveznih mera prevencije (npr. obavezni skrining, informisanje o svim oblicima kancera, praćenje novih dostignuća u medicini i slično); kampanje za podizanje svesti građana o rizicima, značaju prevencije i ranom otkrivanju; merama prevencije i izlečivosti-držanja pod kontrolom raznih vrsta kancera (poput obeležavanja Međunarodnog i Nacionalnog dana borbe protiv raka dojke); uklanjanje „berlinskog zida“ između zvanične medicine i alternativnih načina lečenja, donošenje strategije njihove saradnje u interesu pacijenta, kao i razvoj integrativnih pristupa i uvođenje reda u ponudi alternativnih sredstava lečenja; razvoj, veća vidljivost i široka dostupnost svih metoda lečenja za koje postoje dokazi da su delotvorni; unapređenje sistema informisanja, koordinacije i upućivanja; obavezne edukacije stručnjaka koji dolaze u kontakt sa osobama sa dijagnozom kancera.

Unapređenje sistema informisanja, prvenstveno, treba da se odnosi na lak pristup informacijama o lečenju (klasičnom i alternativnom), prevenciji (oboljevanja i ponovnog javljanja bolesti), o institucijama, udruženjima i osobama koje mogu pružiti podršku, kao i o efikasnim merama samopomoći (pozitivna afirmacija, vizuelizacija, joga, tai ci, qi gong, meditacija, smeh i slično). Neophodno je i uspostavljanje centralizovane baze korisnih informacija i njihova široka distribucija. Uz to, potreban je efikasan i funkcionalan sistem koordinacije postojećih korisnih službi, kao i sistem upućivanja osoba sa dijagnozom kancera na njih.

Emotivna podrška i psihološka pomoć trebalo bi da podstiču optimizam, aktivno suočavanje s bolešću i posttraumatski rast – zamišljanje pozitivnog ishoda i promene – sebe ojačanu/og traumatskim iskustvom (Frankl, 1994). Pri tome, motivacija treba da bude ono što je za konkretnu osobu osnažujuće, a što ne mora nužno biti suštinska promena životnog stila ili planova. Za mnoge osobe sa dijagnozom kancera nastavak radne aktivnosti, bavljenja svojim hobijima, realizacija planiranog putovanja ili nastavak, za njih, važnog projekta koji su započeli pre dijagnoze može biti daleko korisnije nego drastična životna promena.¹⁵ Štaviše, drastična promena ranijih ciljeva i planova

¹⁵ Na primer, na mene je izuzetno osnažujući efekat, u periodu nakon operacije i tokom primanja hemioterapije, imao nastavak rada na pripremi za 13. godišnju konferenciju Evropskog udruženja za kriminologiju koja je održana u Budimpešti u septembru 2013. godine. Posebno osnažujuće je delovala okolnost da sam veoma uspešno učestvovala u svim planiranim aktivnostima, uključujući, posebno, predsednički govor i njegovu temu koja je bila u duhu pozitivne kriminologije i viktimologije, a koji je kasnije i objavljen (Nikolić-Ristanović, 2014).

može biti doživljena kao degradacija i poraz, i tako imati negativni efekat na opravak i izlječenje. Najzad, aktivizam osoba sa dijagnozom kancera, kao i kod žrtava kriminaliteta, je posebno delotvoran. Adekvatan pristup osobama sa dijagnozom kancera bi, dakle, trebalo da se, pre svega, fokusira na njihov aktivitet umesto pasivnosti, da ih tretira kao preživjele a ne kao žrtve – ukratko, treba ga bazirati na rezultatima istraživanja iz oblasti pozitivne psihologije i viktimologije (Seligman, 2008; Joseph, 2011; Ronel, Toren, 2012).

Postojeća saznanja, osim specifičnosti, pokazuju i dosta sličnosti u psihosocijalnim posledicama koje pogađaju osobe sa dijagnozom kancera i žrtve kriminaliteta, kao i u njihovim potrebama. Štaviše, deo osoba sa dijagnozom kancera su i žrtve kriminaliteta. Upravo stoga, smatram da je razmena iskustava i saradnja između viktimologa i psiho-onkologa veoma važna za unapređenje zadovoljavanja potreba obe grupe, posebno vezano za informisanje i psihosocijalnu podršku. Bilo bi idealno ako bi ta saradnja dovela do objedinjenih i sistematizovanih saznanja i praktičnih modela koji bi bili lako dostupni i od koristi kako žrtvama tako i pružaocima usluga pomoći i podrške. Primena viktimoloških znanja, u kombinaciji sa znanjima o karakteristikama osnažujuće podrške prilagođene specifičnim potrebama osoba sa dijagnozom kancera, mogla bi biti od posebne koristi za unapređenje postojećih i razvoj novih mehanizama (samo)pomoći i podrške ovim osobama.

Literatura

- Brosh, H. (2008) *Not Being Calm: Art Therapy and Cancer*. U: M. Liebmann (Ur.) *Art therapy and Anger*. London: Jessica Kingsley Publishers
- Bjelica, I. (2013) *Spas*. Beograd: Laguna
- Bjelica, I. (2014) *Spas 2*. Beograd: Laguna.
- Kabat-Zinn, J. (2013) *Full Catastrophe Living: Using the Wisdom of Your Body and Mind to Face Stress, Pain and Illness*. New York: Bantam Books.
- Furlan, M. (2013) *Do bolesti i natrag*. Beograd: Laguna.
- Fisher, S. B., Lab, P.S. (2010) *Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention*, Vol. 1. London: Sage.
- Frankl, V. (1994) *Zašto se niste ubili*. Beograd: Žarko Albulj.
- Joseph, S. (2011) *What Doesn't Kill Us: The New Psychology of Posttraumatic Growth*. New York: Basic Books.

Hall, M. (2011) Environmental Victims: Challenges for Criminology and Victimology in the 21st Century. *Vastvoslovje*, 4, str. 371-391.

Majstorović, D. (Danas, 24. decembar 2013, str. 24) Strah i bespomoćnost najčešće reakcije.

Nikolić-Ristanović, V. (2012) Različita shvatanja pojma žrtve i njihove konsekvence na odnos društva prema viktimizaciji, *Temida*, 1, str. 21-40.

Nikolić-Ristanović, V. (2014) Making People Happy is the best Crime Prevention: Towards Happy-making Criminology. *European Journal of Criminology*, 4, str. 401-409.

Ronel, N., Toren, T. (2012) Positive Victimology – An Innovation or “More of the Same”? *Temida*, 2, str. 171-180.

Servan-Schreinber, D. (2010) *Antikancer: Novi način života*. Beograd: Laguna.

Seligman, M. (2008) *La force de l'optimisme*. InterEditions-Dunod: Paris.

Zalad, G. (2007) *Zašto baš ja*. Beograd: Dereta.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br. 107/2005, 72/2009 – dr. zakon, 88/2010, 99/2010, 57/2011, 119/2012, 45/2013 – dr. zakon i 93/2014.

Walker, L. (2012) *Aging with Strength*. Waiialua: Loren Walker.

Internet izvori

Bijelac, S., Rajković, U. (2015) Ja i moje emocije-psihoonkološka podrška obolelima od raka. Beograd: Udruženje Hronos i Centar Krugovi. Dostupno na: <http://www.krugovi.org/wp-content/uploads/2015/01/Prirucnik-JA-I-MOJE-EMOCIJE.pdf>, stranici pristupljeno 22.9.2015.

Biramo život-portal podrške osobama lečenim od raka. Dostupno na: <http://biramozivot.rs/podrska-lecenima/grupe-samopomoci/grupe-samopomoci-kao-efikasna-mogucnost-poboljsanja-kvaliteta-zivota-oboelih-od-raka>, stranici pristupljeno 22.10.2015.

GLOBOCAN 2012: Estimated Cancer Incidence Mortality and Prevalence Worldwide in 2012. Dostupno na: http://globocan.iarc.fr/Pages/fact_sheets_cancer.aspx, stranici pristupljeno 22.7.2015.

Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“ (2014) *Incidencija i mortalitet od raka u Centralnoj Srbiji 2012*. Registar za rak u Centralnoj Srbiji, Izveštaj br. 14. Dostupno na: <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/2012Incidencija-IMortalitetOdRaka1.pdf>, stranici pristupljeno 20.7.2015.

Leydon, G., Boulton, M., Moynihan, C., Jones, A., Mossman, J., Boudioni, M., McPherson, K. (2000) Cancer Patients' Information Needs and Information Seeking Behaviour: In Depth Interview Study, *BMJ*, str. 320: 909. Dostupno na: <http://www.bmj.com/content/320/7239/909>, stranici pristupljeno 24.8.2015.

Pekmezović, T. (2014) Recenzije. U: Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“ *Incidencija i mortalitet od raka u Centralnoj Srbiji 2012*. Registar za rak u Centralnoj Srbiji, Izveštaj br.14. Dostupno na: <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/2012IncidencijaIMortalitetOdRaka1.pdf>, stranici pristupljeno 20.7.2015.

Psiho-onkologija. Dostupno na: <http://www.krugovi.org/psiho-onkologija/>, stranici pristupljeno 20.9.2015.

Raste broj obolelih od raka. *Politika*. Dostupno na: <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/t43288.lt.html>, stranici pristupljeno 20.8.2015.

Srbija protiv raka. Dostupno na: <http://www.zdravlje.gov.rs/>, stranici pristupljeno 23.9.2015.

WHO Europe Data and statistics. Dostupno na: <http://www.euro.who.int/en/health-topics/noncommunicable-diseases/cancer/data-and-statistics>, stranici pristupljeno 22.7.2015.

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ

Persons with Cancer Diagnosis as Victims/Survivors: Patterns of Victimization, Empowering Support and Posttraumatic Growth

The paper deals with the analyses of primary and secondary victimisation patterns to which cancer diagnosed persons are exposed, as well as an analyses of their needs and the adequacy of the support they receive from persons from their close surrounding, from professionals as well as from state institutions and nongovernmental organizations. The main aim of the paper is to examine applicability of basic victimological concepts such as the notion of victim-survivor, victimization, victim needs, agency v. passivity, self help, social support, posttraumatic disorder/growth, to the experiences of persons with cancer diagnosis. Consequently the experiences of persons with cancer diagnosis are compared with the experiences of crime victims. On the basis of this analyses, recommendations regarding the possible exchange of experiences and unification of knowledge about crime victims' and cancer diagnosed persons' needs, as the basis for the improvement of existing and the development of new mechanisms of support and (self) help beneficial for both groups are presented.

Keywords: persons with cancer diagnosis, victimisation, victims, survivors, support, posttraumatic growth.

TEMIDA
Decembar 2015, str. 53-80
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1504053V
Originalni naučni rad
Primljeno: 27.7.2015.
Odobreno za štampu: 2.1.2015.

Capturing Invisible Dimensions of Terrorist Victimisation through Photography and Video: Theoretical Background for a Research in Progress in the Basque Country¹

GEMA VARONA*

Memorialisation is experienced by victims of traumatic events as a form of justice. Victims' and society right to memory is mentioned in the Basque Law 4/2008 on recognition and protection of terrorism victims and the Spanish Law 29/2011 on recognition and integral protection of terrorism victims. Drawing from critical victimology and memory studies, this contribution aims at addressing current criticism by some victims' organizations with regard to memory public policies in this field. It particularly addresses ways of restoration through memory linked to the meaning of spaces of victimisation by examining the work of different photographers on making aspects of those victimisations visible for the contested purpose of remembering. First the conceptual framework on space, victimisation and memory is presented. Then it is related to the results of qualitative research by the Basque Institute of Criminology. At the end the micro, meso and macro aspects of local intervention proposals on restorative memory, including ethical remarks are commented.

Key words: *victims of terrorism, restorative memory, justice experiences, photography, public space.*

¹ This contribution is part of the project DER2013-43760-R, titled "The influence of victims upon the legal approach to collective violence" (2013-2016), funded by Spanish Ministry of Economy and Competitiveness (I+D+i), carried out by the UNED University Institute General Gutiérrez Mellado (Madrid, Spain). A previous version of this paper was presented within the workshop *Engagement, Legitimacy, Contestation: Transitional Justice and its Public Spheres*, coordinated by Susanne Karstedt, Chrisje Brants and Ray Nickson at the International Institute for the Sociology of Law (Oñati, Spain, 8 – 9 May 2014). We are grateful for the comments of the coordinators and participants.

* Gema Varona is senior researcher at the Basque Institute of Criminology, University of the Basque Country, Spain. E-mail: gemmamarca.varona@ehu.eus.

"The recovery of a more accurate past, the correction of collective memory, is an integral aspect of democratization" (Osiel, 2012: 55).

Introduction

The responses of present day systems of justice may fit, or not, narratives of victims' experiences, including their understanding of the legitimacy of memory policies. Case studies can allow us an insight into what it's like for victims to be either observers or participants regarding memory projects. In the Basque Country, real life stories offer a dynamic or longitudinal perspective: from when survivors first suffered primary and secondary (accumulated) victimisation to today when terrorism², as it was known for many decades, seems to be ending³.

The objective of this article is to present and discuss critical elements of a victimological study started by the Basque Institute of Criminology in 2014. In designing this research we have considered the results of our previous theoretical and empirical studies on direct and indirect victims of terrorism in the Basque Country (Varona, 2013; de la Cuesta, 2014). The use of qualitative and quantitative methodologies has helped us to frame the complexities of different forms of terrorist victimisation.

² We understand the contested term of terrorism or 'terrorist offence' as contained in articles 1 and 2 of the EU Council Framework Decision of 13 June 2002 on Combating Terrorism. By terrorism we include the activity of all terrorist groups operating in the Basque Country. This paper deals mainly with terrorist murders, although some of its conclusions could be extended to other victimisations or abuses of power in the Basque Country.

³ Founded in July 1959, as a Basque Marxist revolutionary organization for national liberation, ETA is responsible for 829 murderers (843 according to other scientific sources) and multiple kidnappings, threats and extortions (Peco, 2014). In October 2011 ETA declared a "permanent cease of violence". Other groups (ATE, BVE, Triple A, GAL...) operating in the Basque Country and French territory, from the end of the seventies to the end of the eighties, were part of extreme right, parapolic groups and state terrorism. They have caused around 70 murders as well as injuries, torture, threats and kidnappings (Carmena et al., 2013). It remains a number of murders without an identified perpetrator. The Valentín de Foronda Social History Institute of the University of the Basque Country has criticized the elaboration of reports on human rights violations in which historians did not take part. From this Institute, see their cyber project on history of terrorist violence in the Basque Country.

The current context of the Basque Country cannot be adequately defined as a transition⁴, although some elements of the politics of transitional justice could be applied to it. Many of these elements bring engagement and legitimacy but also contestation. These same elements concern the victims' rights to justice, reparation, truth and memory, but also participation in public policies. Therefore, transitional and restorative justice studies shape the theoretical framework of the following pages.

This paper is divided into four sections. First I will present the conceptual framework of victimisation, space and memory used in these pages. Second, I will explore the recent role of photographers as activists in making terrorist victimisation visible in the public space of the Basque Country. Then I will focus on the difficulties of the implementation of victims' rights to participation and memory and the need for restorative memory projects. Lastly, some final remarks are presented in order to guide further action research in relation to victims' proposals for local interventions. These include ethical issues inherent in the majority of victimological research.

The perspective is an interdisciplinary one drawing from critical victimology, memory, communication, cultural and restorative justice studies. It is contended that victimisation and recovery take place in certain atmospheres, a notion coming from cultural geography, critical cartography and visual anthropology. In the end our on-going project is trying to test the conditions for restorative memory atmospheres.

Conceptual framework of victimisation, space and memory

There are many uses of the concepts of victimisation, space and memory that I do not intend to tackle here. Those three concepts might be connected to the notion of atmosphere which, as explained by cultural geography:

⁴ Williams and Nagy (2012: 4), refer to "transitions from authoritarianism to democracy, from civil war to peace, and from state-sponsored extralegal violence to a rights-respecting rule of law". Transitional justice is conceived here as a politico-legal practice and not as a scholarly inquiry. On transitional justice in Spain, including restorative approaches, see, i.a., regarding the Civil War and Francoist dictatorship Aguilar, 2008; Gil, 2010; Tamarit, 2012, and more recently, on the Basque Country post-terrorism situation Echano, 2012. For a promising use of transitional justice in relation to historical abuse of children and other victims in care institutions – which could be applied to the so-called case of "stolen babies" in Franco's and democratic Spain –, see Sköld, 2013.

“... unsettles the distinction between affect and emotion that has emerged in recent work on emotion, space and society”. Finally: “... to attend to affective atmospheres is to learn to be affected by the ambiguities of affect/emotion, by that which is determinate and indeterminate, present and absent, singular and vague” (Anderson, 2009: 80). Memorialization of terrorist victimisation through the use of space might create, or not, an affective atmosphere towards recovery. In our previous research we have observed that most victims struggle for that.

Victimisation as a social process

Under the concept of victimisation victimologists usually study the elements of risk, impact, vulnerability and/or resilience. Taking into account critical victimology and trauma studies, victimisation is understood here as a process of suffering a traumatic event caused by a terrorist murder or attempt of murder. It includes direct and indirect victimisations. It acknowledges its complexity, diversity and dynamics beyond categorizations and antagonism. Trauma is defined by the three E's: events, experiences and effects (SAMHSA, 2014: 8). The event is the murder catalogued as terrorist by Spanish criminal law. The experience of a wrongful suffering is related to the social and self-perception as victim. The effects refer to the physical, psychological, social and political harms.

The main idea regarding the definition of victimisation is that it is a complex process that entails both objective and subjective dimensions that influence each other. Moreover, it is a diverse and dynamic process that cannot be understood without its bonds to criminalization and social control. Victim is a condition not a fixed substantial category, notwithstanding the unequal distribution of the risk, vulnerability and responses to victimisation. This inequality depends on micro, meso and macro elements at diverse levels. Thus there are many things that cannot be mapped or are intangible in victimisation. However they occupy a space.

Space beyond environmental criminology and crime analysis

By space, including the virtual one, I take the feminist concept that remarks the intertwined character of private and public spheres.⁵ I also consider space beyond current administrative criminology obsessed with crime (or victimisation) maps (Wortley, Mazerolle, 2008). Rather my choice is to deploy Jane Jacobs' new urbanism studies. Space is where social relationships occur. It doesn't have to refer to a geographical place. It is more about the atmosphere referred above.

Again, in relation to cultural geography, I take some lessons learnt from critical cartography and visual anthropology (Banks, Ruby, 2011). Space is neither uniform nor continuous. It cannot be adequately standardized into a map because, according to Harley (2001), it generates "silences of uniformity" by allowing certain visions of the local reality that make other forms of victimisations go unnoticed.⁶ I consider the politics of space related to memory of terrorist victimisation, that is, the struggles over it with regard to meanings and uses. This brings us to think of social distance as space in social psychology and the philosophy of recognition (O'Neill, Smith, 2012).

Bridge and Watson (2011: 277-279) argue that cities are also spaces of "the imagination and representation" which is related to the theme of affect and emotion. According to them, even though the pioneer work of thinkers on the city such as Simmel, Jacobs, Benjamin and Sennet, the dominance of Cartesian analysis in urban studies left the concept of affect outside their scope.

The relevance of victimisation visibility is linked to victims' participation in the public space. Public space is considered the main framework for local experiences of justice through the eyes of victims. This idea comes from empirical data of different disciplines, including the proven therapeutic

⁵ On the intersections of public and private spaces in feminist and cultural studies, see, among others, Pateman, 1983 and Wolfe, 1987. This debate on space has not been specifically brought in the discussions of restorative and transitional justice. In general, see, on restorative justice, Daly, Stubbs, 2006; Hayden, van Wormer, 2013; and, on transitional justice Zinsstag, Fineman, 2013.

⁶ Visualising statistical data on victimisation in concrete spaces is another way of presenting reality which can illustrate unperceived information. See, in relation to victims of terrorist acts, the suffering map in contrast to the memory map in the web page of the Basque Government (Secretaría de Paz y Convivencia 2014, 2015), currently under revision to include abuses of police power in relation to counterterrorism. The main group of terrorism victims in the Basque Country (COVITE) has its own interactive map.

effect of participatory creative or artistic projects on memory beyond therapy (Carrascosa, 2003). They mean an intrinsically human activity in contexts of dehumanisation.

Terrorist victimisation in the Basque Country has occurred in concrete spaces (Calle, Sánchez-Cuenca, 2004): homes, garages, streets, squares, police forces buildings, work places, universities, supermarkets, bars and restaurants, mountains, etcetera. The interest of survivors and indirect victims in memorialization processes goes beyond that concrete site, many times unknown or irrelevant and, other times if they have not moved, routine scenarios of their everyday lives. Some victims propose memorialization practices in other places, places significant to them: where the killed person liked walking, places related to education, cyberspace, etcetera. Nevertheless they also appreciate the acknowledgment of the (local and autonomous) public authorities of the location where the person was killed.

Memory as reparation of victimisation in different spaces

Memory is not history and it should not be politics (Traverso, 2007).⁷ Considering ritual, memory, communication, cultural and historical studies, memory means the acknowledgement and remembering of victimisation and of the need for recovery and restoration. It is intrinsically pluralistic, subjective and dynamic, but born from an objective harm with multiple dimensions at the individual, group (family) and collective levels.

There is not a common definition of memory. However, most authors agree on the danger of memory when used as a political instrument in the construction of an exclusive or oppressive identity. Tensions also appear regarding memory actors, methodology and objectives: does it have to do with remembering and updating harms, disproportionately suffered and acknowledged, in order to provoke either resentment (Rieff, 2011) or empathy? Most historians and political analysts maintain that an official memory fixed by governments will always be contested by different groups. Memory is subjective by definition, even when based on history. As a result, there cannot be a unique public or official memory but a variety of them.

⁷ On the need for a more integrative or interdisciplinary approach on memory, regarding history, psychology, neurology, philosophy, sociology, anthropology, political science, criminology and art, see Radstone, Schwarz, 2010.

In any case, according to human rights standards, any legitimate memory in the public spaces should reject violence as a political tool (Varona, 2014). Thus, contemporary memory practices should be conceived with social learning or pedagogical effects (Osiel, 2012). They should transmit an ethical (rejection to political violence and celebration of democratic ideals) rather than a political epical message (one national identity superior to others). This symbolic and communicative function of memory can be defined as a relational social process. Communication occurs even when the audience does not share the meaning of memory by speakers or promoters of memory. Among other things, this depends on the content of the message sent. The code – many times beyond written or oral language, the context and the networks of the audience – is also decisive (Littlejohn, 1989).

Memory activities can be traced to past decades, but recent years have brought the implementation of a public policy on memory of terrorist victimisation.⁸ It is obvious that memory in the Basque Country is a much contested arena without scientific, social or political consensus. Invoking one term or another is interpreted as a signal of a fixed orientation in politics and ethics.

Five ideal types of storytelling regarding memory could be identified in a chronological order of manifestation:

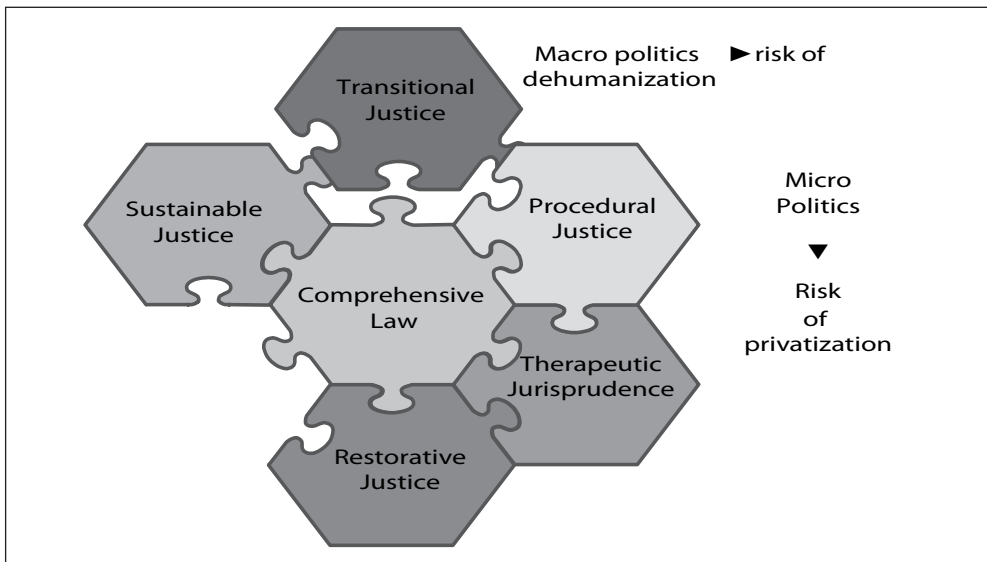
- 1) The memory of the self-defined oppressed Basque people by the Spanish and French governments beyond civil war.
- 2) The memory of victims of ETA.
- 3) The memory of victims of abuses of power in relation to counterterrorism.
- 4) The memory of victims of other terrorist groups.
- 5) The memory that tries to bring together some or all above mentioned memories. This one is accused of (i) therapeutization (when using the phrase “all sufferings”); (ii) compensation and confusion of different criminal, social and/or political accountabilities (when using the phrase “all unjust violations of human rights”); or (iii) underestimation of parts of them (when no simultaneous mention is heard).

⁸ See the Basque Government web page on public memory policy (defined as recovery and preservation of memory based on democratic principles) at: www.lehendakaritza.ejgv.euskadi.net/r48-pazconte/es/contenidos/informacion/memoria_introduccion/es_def/memoria_introduccion.html, page accessed 1.3.2015. On the Basque Government web page on policies for victims of terrorism (defined as based on the rights to truth, justice and reparation), see www.lehendakaritza.ejgv.euskadi.net/informacion/victimas-proyectos/r48-pazconte/es/, page accessed 1.3.2015.

With regard to the promoting agency there are also two different approaches to memory both formally and informally developed: a) a top-down approach, and b) a bottom-up approach. Restorative memory could be conceived as a bottom-up approach. There is philosophical, juridical and victimological basis for the conceptualization of memory as restorative justice (Reyes, 2011). Beyond the public/private dichotomy, I argue that restoration of visible and invisible irreparable harms through memory holds complex personal, group and social dimensions. Moreover a restorative memory tries to reach intergenerational and hidden victimisation.

Restorative justice can be seen as part of a broader movement called comprehensive law movement, as shown in the following diagram (Daicoff, 2006; Blagg, 2013). The main difference of these alternative visions of justice, in comparison to transitional justice politics, is the assumption of their naive character regarding macro politics (see graphic 1).

Graphic 1

However, restorative memory as a form of justice, particularly for irreparable harms such as death, might be possible by taking international standards into account.⁹ Memory is a key element of transitional justice, but also

⁹ These standards are formulated at different levels in the following norms and texts:

a) UN Basic Principles on restorative justice (2002) and the 2006 UN Handbook on restorative justice programmes.

of the practice of restorative justice related to storytelling (Braithwaite, 2006: 426). Restorative memory is defined as a voluntary and participatory encounter of victims, offenders and communities for communication, reparation and reconciliation in a broad sense.

Photographers' role in making victimisation visible and reparable

Photography: Art and technique of memorialization

I will concentrate now in how memory of terrorist victimisation is made visible in the public space in the Basque Country, particularly through recent works of photography. The etymology of the word photography is writing or drawing with light. Photography is viewed both as an art and a technology for registering reality (Schwartz, 1989: 120). It is also a technique or instrument for qualitative research in visual anthropology (J. Collier, M. Collier, 1986), sociology, criminology and victimology. Above all, photography is a way of communication. Photography can express dimensions of victimisation and recovery in ways victimological research cannot reach because of the limits of scientific method. The understanding of any photographic expression will depend, both in public and private spaces, on the eyes and context of the observer, particularly if they were victims. Despite this introspective character, photography holds a public and activist character in relation to digital mem-

b) Council of Europe Recommendation (99) 19 on mediation in penal matters; Ministry Resolution No. 2 on the social mission of the penal justice system – restorative justice – (2005); Recommendation (2006) 8 on assistance to victims; and Recommendation (2010) 1, on Probation Rules.

c) Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 that established minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime and replaced Council Framework Decision 2001/220/JHA.

d) The European Union project "Developing standards for assistance to victims of terrorism" (2007-2008), promoted by the European Forum for Restorative Justice, ended with a Proposal for a EU Recommendation for Assistance to Victims of Acts of Terrorism. In that proposal restorative justice is defined as "a response to crime in which victims have an opportunity to express their needs and concerns at individual or collective level and to actively participate in the proceedings. Restorative justice aims to repair, in so far as possible, the harm suffered and to bring offenders to understand the consequences of their behaviour and accept responsibility". See also sections VI. 3 (iii), VII. B. (2) and, especially, section VIII. See also the EU project "Voices of Victims of Terrorism".

ory and recovery from traumatic victimisation (Nudelman, 2015). It makes visible the invisible dimensions of victimisation.

Photography is not as spectacular as a monument. It is conceived as the art of seeing life in space and time. When we look at a picture we simultaneously see past and present in a continuum of registered and unregistered objects and affects. For this reason it holds a great potential for communicating messages related to memory activities.

In his examination of the depictions of the victims of ETA's violence in the genres of the novel and short story in post-terrorist Basque Country, Vazquez concludes:

"In spite of a great range in the literary qualities of these works, they frequently manage to wonderfully chronicle rich interior lives of love, loss, displacement, and suffering, in a way that is absent for the most part in the social scientific literature, regardless of its ideological assumptions. At the same time, they tend to do so from a position of great ideological certainty and one that does not recognize that the fact that they are critical truths in no way implies that they are not partial" (Vazquez, 2011: 10).

Are photographers partial as witnesses or narrators of objective and subjective dimensions of terrorist victimisation? In the next section their role as communicators after conflict (Barthes, 1980) will be analysed through five case studies. All of them seem to have more artistic rather than journalistic purposes, even though engagement in human rights is present. In this way artistic photography let the audience more open space for interpretation. This does not mean to neglect the partial political dimensions of any kind of photography.

Photographs of spaces of terrorist victimisation in the Basque Country

In recent years we live an atmosphere that favours making victimisation, and the need for its reparation, visible in certain spaces of the Basque Country. As said before, practices of memory are communication and photography might be one of their channel or code. Particularly since the cease-fire declared by ETA at the end of 2011, we have witnessed a proliferation of Spanish and Basque literature¹⁰, fictional and documentary films on terrorism from different perspectives. For many victims the language of images (real of fic-

¹⁰ Including comics, see, i. a., de España, 2012 and Cava, Seguí, 2014.

tional) and the Internet scenario seem a good way of engaging current and future generations.

Since the beginning of terrorism in 20th century Basque Country, we had a journalistic approach to urban or village memory.¹¹ Journalists have tried to show reality, although there will always persist actual suffering associated with places that cannot be shot and only victims perceive. Sometimes this journalistic photography has been depicted in internal and international exhibitions of pictures showing the cruel impact of the victimisation.¹² The bad quality of some photographs, the way people dress and the kind of cars we can see in those pictures make us think on the passage of time.

Only in the last decade artistic photography has also approached this field to enhance reality. There are at least five projects related to spaces of victimisation where, years after, photographers have shot places of terrorist victimisation.

Among them, two independent projects on ETA had the same objective: to take pictures of those places at the same day and time as when the terrorist act occurred years ago (Uribe, 2011; Nave, 2013) (pictures 1 and 2).

¹¹ Including graffiti and bill stickers that during years shaped the routine landscape of Basque cities and villages, even though, and in different degrees, they harmed victims' feeling when passing by in their everyday life.

¹² At the end of 2013 the Spanish Public Television, the University Rey Juan Carlos (URJC) and the Terrorism Victims Foundation (FVT) signed a collaboration agreement in order to build an audiovisual archive related to the history of ETA terrorism in Spain. It includes pictures and news on attacks, demonstrations and funerals. See also the above mentioned on line archive within Valentin de Foronda Institute, also from a historical and educative standpoint. There are also different books that collect and comment different pictures of the terrorist acts. For a recent contribution, see Marrodán, 2013. On photographs of memory or remembrance acts, see, for example, Pérez, 2008.

Picture 1¹³

Picture 2¹⁴

¹³ Source: Uribe, 2013. See also Uribe, 2011.

¹⁴ Source: Nave, 2013.

We should also recall the commemoration project by the Basque civic movement *Gesto por la paz*. In 2010 volunteers walked through all streets of Bilbao where people were killed in terrorist attacks and painted the date of the attack, the names and surnames of victims and an everlasting flower (picture 3).

Picture 3¹⁵

There is another photographic project called “Emptiness” where 14 families selected a picture with a victim of ETA alive and then a photograph was taken in the same place and with the same people except her (de Gipuzkoa, 2010).¹⁶

Finally, in his blog “Names to be remembered”, the photographer Joseba Zabalza (2012) brings mostly indirect victims of terrorist groups, other than ETA, and parapolice abuses to be photographed in the places where murder was perpetrated¹⁷.

¹⁵ Source: Gesto por la Paz, 2013.

¹⁶ For a critical commentary see Martín, 2013. I have not reproduced images of this and the next project because they contain photographs of real indirect victims.

¹⁷ Looking beyond victims of terrorism, but in relation to serious offenses, we can recall some comparative photographic projects. The work of the journalist Lorena Ros (2013), *Unspoken*, deals with sexual abuse of children. It contains photographs of victims – when they are adults – and places associated by them to victimisation. This project underlines the passage of time and the difficulties in recovery, through the victims’ eyes.

These five projects emphasize the loss of the killed person, their irreparable absence and the persistence of indirect victimisation. However, considering resilience and the epistemological relevance of victims' experience, how can we assure victims' participation and perspective in these memory projects?

As said before, common to most victimisation sites photographed in these five projects is that they are not paradigmatic, but anodyne ones. However all include more or less extended written information on the attack and the victim(s). Only in the last case indirect victims participated in the project. Only in this one, victims outside those from ETA criticize police abuse of power and state terrorism. In the five projects the role of photographers is mainly an artistic one underlying the message of rejection to political violence, even though some forms are more visible than others.

Beyond victims, as an example of related photography projects, in South Africa David Goldblatt has photographed ex offenders and places of victimisation without the victims. According to a promotional video on the series *Ex-Offenders* (Goldblatt, 2012a)¹⁸:

"... he photographed former criminals or ex-offenders on parole, often at the sites where their crimes occurred. Moved by the ubiquity of violence and lawlessness in contemporary South Africa, he was interested in learning about some of the perpetrators as individuals. The photographs are accompanied by lengthy captions that tell the stories of his subjects and their crimes."

We don't have anything like this, regarding ex offenders in the Basque Country, although we can find journalistic photographs on encounters of victims and ex-offenders by memorials for victims of terrorism (Herrero, 2014).

¹⁸ See also Goldblatt, 2012b.

Proposing restorative memory projects through photography and creativity

Victims', offenders' and community participatory encounter

Reyes Mate's theory on injustice as the starting point for restorative justice in terrorism, underlines its personal, social and political meaning. For Reyes Mate, memory is the main response to victims who have been killed, that is, for genuine irreparable harm. According to him (Reyes Mate, 2011:9-10), justice should take into account experiences of victimisation and offending in their interrelated objective and subjective dimensions, even if other voices and elements are also important. Different victims experience diverse injustices or sufferings. In the case of terrorism there exists personal, social and political damage. With regard to personal harm, doing justice means responding to that harm by repairing what is repairable and using memory for the irreparable. Doing justice in terms of socio-political harm means recognising victims and victimisers as citizens and the need for some degree of reconciliation, where acknowledgement of injustice is necessary in order to construct future political systems without violence.

Considering the diversity of victimisation experiences, and thus of their memory, victims' participation becomes fundamental. Victimology, but mainly victim activism, has shown that the real suffering of different victims was not visible to society, practitioners, legal professions, academics or policy makers until recent times. Due to the origin of the rule of law in modern states, the language of human rights was not applied to victims of crime and abuse of power until the last decades of the 20th century. Current victims' public prominence has been criticised by many scholars as favouring penal populism and retributionism. However, other authors have questioned the political misuse of victims' emotions and the lack of transparency about the real effects and costs of penal policies.

When questioned about what they really want, victims of terrorism in the Basque Country offer a much divided picture. In general, they are not revengeful but ask for participation and justice (de la Cuesta, 2014). This kind of studies shows us that, in order to reduce hidden victimisation, victims' visibility in the public space is needed. The idea of visibility in the public space, in relation to crimes and fear of crime, has been developed in the area of women empowerment through the so-called local safety audits (Femmes

et Villes International, 2011). They concentrate on a more inclusive concept of space as a framework of relationships where recovery or restoration processes can also take place.

These processes cannot be carried out without the victims' participation. Victims are interested in participating in storytelling for several reasons. On the one hand, victims want to be truly listened and want to ask. Their search for "why" and "how" embraces factors that the rest of society will never consider. Also, victims are interested in storytelling for future generations.¹⁹ When respecting human rights standards, victims' participation may contribute to their well-being and to social benefits.

Thus victims, either independently or associated in groups, are legitimate agents to participate in memory policies. However they should understand that they are not the only ones. Currently there are different moral entrepreneurs and activists promoting memory activities (Osiel, 2012: 3), such as: local governments, provincial governments, the Basque Government and Parliament, the Spanish government and Parliament, the administration of justice, different political parties, ETA prisoners' aid groups, civil society groups, human rights activists, academy, media, educational institutions, artists, etcetera. They have different ideas on memory, transparency and legitimacy. Participation, respect for human rights and/or scientific objectivity construct their different legitimacy.

Based on the above examples on the use of photography, any memory project is confronted with the relevance of the victims' presence, testimony and support for recovery. Is there a risk of privatizing justice with this sort of restorative memory projects? This is probably a false dichotomy. Many studies point out at the social dimensions of individual memory, together with the subjective or individual dimensions of collective memory.²⁰ Victims experience and understand restoration within the broader context where they live. What is important is to guarantee free participation and equal access, support, consistent participatory action research and, maybe finally, a restorative encounter where confidentiality and transparency should be balanced.

¹⁹ According to the Decalogue *No impunity*, signed by most terrorism victims' groups in 2010, social or historical impunity means the lack of memory or a falsified memory, including the absence of accountability, and an education that promotes hate and/or forgetting (part of) what has happened.

²⁰ On the role of law and legal institutions in linking individual and collective memories, see Karstedt, 2009.

The purpose of social solidarity and the role of law in memory policies

According to Osiel, liberal law-related activities of memory may contribute to inclusive or discursive social solidarity within certain moral and empirical limits. He defines discursive solidarity as an ideal type or conceptual construct by contrast to mechanical and organic solidarity, even though the three may be necessary in the modern world (Osiel, 2012: 51):

“Discursive solidarity ... requires neither the permanent denial nor affirmation of difference. It involves simply recognition that a society’s members often disagree radically regarding their conceptions of justice and the good and that they nevertheless recognize a need to settle upon a common scheme of association and cooperation.”

Even though legal institutions have dealt with memory as a transitional justice mechanism (Karstedt, 2009), law has approached the concept of victims’ memory quite recently.²¹ It has done so in the internal and international arena by defining memory mainly as an acknowledgment and symbolic reparation.

Victims’ and society’s right to memory is mentioned in the *Basque Law 4/2008 on recognition and protection of terrorism victims*²² and the *Spanish Law 29/2011 on recognition and integral protection of terrorism victims*²³. Victims’ right to participation in public policies is also recognised in both. This right brings a parallel duty for public authorities that is not always related to ethics.²⁴

The conceptualization of memory as a right in Spanish legislation favours the design and implementation of public policies on this matter. However, due to its programmatic and hybrid character, it also sets out complex social and juridical problems regarding who are the concrete holders of the right are and what the content of that right is that could be finally claimed before a court. Constructing a public policy of memory based on a rights model might be frustrating for victims who want to make those rights real. Finally victims

²¹ See the principle 22 of the Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law, adopted and proclaimed by General Assembly resolution 60/147 of 16 December 2005.

²² See the Preamble and article 8.

²³ See the Preamble and articles 2 and 56-57.

²⁴ See Closa, 2010, on memory as a recognition order or duty for a good or just society, following the philosopher Axel Honneth.

the results of questionnaires addressed to two ex-terrorists and the six facilitators of restorative encounters in terrorist victimisation developed in the Basque Country since 2012. Although access to ex-offenders is difficult, we will continue these interviews with the incorporation of visual aid. Provisional results show us that the understanding of forgiveness and repentance is different, depending on the offender and his/her context. Moreover, the concept of forgiveness differs for each victim concerned. Facilitators underlined the difficulties of restorative memory (de la Cuesta, 2015).

In the above pages the theoretical background of this research in progress (2014-2016) carried out by the Basque Institute of Criminology has been described. Our initial target population were adults living in the Basque Country in September 2014, with a family member killed by a terrorist group from 1960 onwards. To guarantee equal access, in order to contact them and to respect personal data legislation, we asked the Unit of Victims' and Human Rights of the Basque Government to send a letter informing victims that the Basque Institute of Criminology was developing a memory project and wanted to contact them for a focus groups. If they were interested they could phone or e-mail us. Around 300 letters were sent. We only received feedback from 30 indirect victims (mainly grown up children, brothers and sisters) of different terrorist organisations.

Previous studies indicate that beyond victims' trust and interest in the project, there are many victims who do not want to keep remembering, do not want to be exposed in a space that they perceive as insecure, feel that the appointment day is not adequate for them or feel too weak or old to participate (particularly in the case of parents and couples of attacks that happened in the seventies and eighties) (de la Cuesta, 2014). Nevertheless, our study is based on qualitative data and it does not look for a representative sample, but a coherent participatory action research respectful of victims' rights and interests. Even though participation in 2014 was low, we probably could not have managed a very high participation at this stage. Besides, our project is designed to be kept open to other victims in future years.

Because most of participants want to take part without being exposed to political and media debate, we guarantee them that their names will not be published or identified. Obviously and previously informed, if they want to do so during focus groups, they can give details of memory proposals that might identify them somehow. This brings the need for local authorities' and/or social support in towns where victims have never received it. Our final report

will be sent to the Basque federation of municipalities and other concerned agencies in memory policies.

Thus, through a participatory action research on restorative memory to be developed as an open project, we try to compile a catalogue of victims' proposals for memory activities making use of photographs and other tools. The fieldwork methodology used in this project embrace focus groups with different victims. We asked them: 1) What do you want to remember? What do you want future generations (of family, neighbours and others) to remember? 2) Where? 3) When? 4) How and with the support of whom? 5) What for?

If needed, some illustrations of possible projects are given to victims. With the support of social agents, some cultural or educative interventions have already been proposed (public debates or reading of testimonies). This intervention can also be artistic (in the form of a sculpture, painting, piece of music, poetry, photography exhibition or performance) or commemorative (inscription, nameplate, planting a tree or offering flowers). It can be linked to a concrete public space, but it can also include cyberspace. Reflections on how it can be implemented and updated are also being gathered.

This is completed with in depth interviews with some victims and with exploratory walks with them using visual recording (through photography or video). During the 2014 focus group we made a mural with photographed eyes and hands of volunteer victims and let them write on a printed picture of blue Forget me not flowers, as a symbol both of fragility and resilience, of beauty and imperceptibility. The mural and the photograph is part of a memory project for the Basque Institute of Criminology placed in a public space of our University at the beginning of 2015.

In 2015 we have developed a participatory action research with students of the Criminology degree of the Basque University. By using video, we are recording and analysing testimonies of victims read by students and testimonies of students, read by victims, on how terrorist victimisation interpellate them. This forms part of a pedagogical project on the prevention of radicalisation.

Final remarks: Ethical questions on secondary victimisation and abuses of memory

The recent artistic, scientific, political and activist interest for sites of terrorist victimisation in the Basque Country has been taken as a starting point for reflection. These pages have only sketched some contours of a very complex debate. Contrary to the obsession for crime mapping in administrative and some environmental criminology, our meaning of space is more indeterminate like the concept of atmosphere. Terrorist victimisation sites are important to artists, particularly photographers, because they express the continuum of past and present and the irreparable loss of an absence caused by terrorism. Somehow photographers transform a suffering experience into an aesthetic activity of memory that has had neither much public relevance nor contestation.

These initiatives have been extended to other terrorist victimisations in the Basque Country and hold great potential as informal cybermemorialization practices. Even though projects were promoted by artists outside politics, their legitimacy is confronted with the mixture of art and politics because they reflect on terrorism, that is, one form of political violence.

By contrast, for historians, policy makers and activists "simple" or "objective" maps of victimisation allow a better visualization of the local extension of injustice. None of these actors are free of the risk of abuses of memory for private or political interests, even though historians should be more aware of this and control it. Due to their characteristics, legitimacy of these memory projects relies mainly upon scientific objectivity, real democratic participation and social and individual trust. As said before, concrete legal regulation of memory projects as victims' and society right, and correlate public duty, might only cause victims' frustration instead of giving them more legitimacy. Further research is needed to evaluate to what extent restorative memory can work in practice as reflexive, inclusive/discursive, participatory (not imposed) and human rights respectful practice.

This paper has presented the background and dimensions of a research on memory in the Basque Country. As a participatory action research on open injuries, we expect a long and unfinished journey. It has been mentioned how transparency or visibility and contestation are connected with constructing victimhood as a social problem and with measuring the extent of victimisation. Our future research steps will concentrate on recovery and restoration policies where engagement and legitimacy are related to local proposals of

participation. The “local” adjective should not only be interpreted as referring to a concrete place, but as engaging communities of care.

As a coda for this article, the starting phrase of a poem -selected by Donald Fraser at the beginning of his book on oral history of the Spanish Civil War- can be recalled. It is a poem by Luis Cernuda titled “1936, Desolación de la quimera”, which brings our attention on the past but looking ahead to the future: ‘Remember it and remind it to others’. What exactly we remember and remind, and how this process is done individually and collectively constitutes part of a great debate in the current Basque Country. These questions are particularly pertinent when involved in a participatory action research that should avoid abuses of memory and secondary victimisation by researchers themselves.

References

- Aguilar, P. (2008) *Políticas de la memoria y memorias de la política*. Madrid: Alianza.
- Anderson, B. (2009) Affective Atmospheres. *Emotion, Space and Society*, 2, pp. 77-81.
- Banks, M., Ruby, J. (eds.) (2011) *Made to be Seen. Perspectives on the History of Visual Anthropology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Barthes, R. (1980) *La chambre Claire. Note sur le Photographie*. Paris: Gallimard.
- Blagg, H. (2013) Restorative Justice in a Crowded Market Place of Ideas: Challenges and Opportunities for Relevant Practice in the Coming Years. *European Forum for Restorative Justice Newsletter*, 14, pp. 1.
- Braithwaite, J. (2006) Narrative and “Compulsory Compassion”. *Law & Social Inquiry*, 31, pp. 423-444.
- Bridge, G., Watson, S. (2011) Reflections on Affect. In: G. Bridge, S. Watson (eds.) *The New Blackwell Companion to the City*. MA: Wiley-Blackwell, pp. 277-287.
- Calle, L. de la, Sánchez-Cuenca, I. (2004) La Selección de Víctimas en ETA. *Revista Española de Ciencia Política*, 10, pp. 53-79.
- Carrascosa, A. (2003) Source, Course and Horizon of Humanist Art: From Denunciation to Announcement. In: W. Kelly (ed.) *Art and Humanist Ideals: Contemporary Perspectives*. South Yarra: Macmillan Art Publishing, pp. 121-142.
- de Hernández, C. y B. S. (2014) *Las Oscuras Manos del Olvido*. Barcelona: Norma.
- Collier, J.J., Collier, M. (1986) *Visual Anthropology: Photography as a Research Method*. Albuquerque: University of New Mexico Press.

- Daicoff, S. (2006) The Comprehensive Law Movement: An Emerging Approach to Legal Problems. *Scandinavian Studies in Law*, 49, pp. 109-129.
- Daly, K., Stubbs, J. (2006) Feminist Engagement with Restorative Justice. *Theoretical Criminology*, 10, pp. 9-28.
- De la Cuesta, J.L. (ed.) (2014) *Víctimas del Terrorismo Residentes en la CAPV: Desazón y Esperanza en Víctimas Indirectas de Asesinatos. Año 2013*. Donostia-San Sebastián: UPV/EHU.
- De la Cuesta, J.L. (ed.) (2015) *El Derecho a la Memoria de las Víctimas del Terrorismo*. Vitoria-Gasteiz: Gobierno Vasco.
- De España, R. (2012) *La Ola Perfecta*. Barcelona: EDT.
- Echano, J.I. (ed.) (2012) *Justicia Para la Convivencia. Los Puentes de Deusto. Encuentro "Justicia Retributiva y Restaurativa: Su Articulación en los Delitos de Terrorismo"*. Bilbao: Universidad de Deusto.
- Femmes et Villes International (2011) *Tools for Gathering Information About Women's Safety and Inclusion in Cities: Experiences from the Gender Inclusive Cities Programme*. Montreal: FVI.
- Gesto por la Paz (2013) *Photographs of its Activities*. Bilbao: Gesto por la Paz.
- Gil, A. (2010) Justicia Transicional en España. In: J.M. Tamarit (ed.) *Justicia de Transición, Justicia Penal Internacional y Justicia Universal*. Barcelona: Atelier, pp. 143-174.
- Harley, J.B. (2001) *The New Nature of Maps: Essays in the History of Cartography*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Hayden, A., van Wormer, K. (2013) Restorative Justice and Gendered Violence. In: K. van Wormer, L. Walker (eds.) *Restorative Justice Today: Practical applications*. London: Sage, pp. 121-130.
- Karstedt, S. (ed.) (2009) *Legal Institutions and Collective Memories*. Oxford: Hart.
- Littlejohn, S.W. (1989) *Theories of Human Communication*. Belmont: Wadsworth.
- Marrodán, J., Araluce, J., García, R., Jiménez, M. (2013) *Relatos de Plomo. Historia del Terrorismo en Navarra 1960-1986*. Pamplona: Navarra Government.
- Martín, A. (2013) El Viaje de Hades: Una Ida y Vuelta a Las Ruinas de la Violencia (el caso de Euskadi). In: M.P. Rodríguez (ed.) *Exilio y Cine*. Bilbao: Universidad de Deusto, pp. 59-72.
- Nave, E. (2013) *A la Hora, en el Lugar*. Madrid: PHREE.
- Nudelman, F. (2015) New Soldiers and Empty Boys: Imagining Traumatic Memory. *Visual Studies*, 2, pp. 210-221.

O'Neill, S., Smith, N.H. (eds.) (2012) *Recognition Theory as Social Research. Investigating the Dynamics of Social Conflict*. New York: Palgrave Macmillan.

Osiel, M. (2012) *Mass Atrocity, Collective memory, and the Law*. New Brunswick and London: Transaction.

Pateman, C. (1983) Feminist Critiques of the Public/Private Dichotomy. In: S.I. Benn, G. F. Gaus (eds.) *Public and Private in Social Life*. London: Croom Helm and St. Martin's Press, pp. 281-303.

Pérez, K. (2008) *In memoriam 2008. Reconocimientos sociales e institucionales a las víctimas del terrorismo*. Vitoria-Gasteiz: Asociación para la Defensa de la Dignidad Humana y Gobierno Vasco.

Radstone, S., Schwarz, B. (eds.) (2010) *Memory: Histories, theories, debates*. New York: Fordham University Press.

Reyes, M. (2011) *Tratado de la Injusticia*. Barcelona: Anthropos.

Rieff, D. (2011) *Against Remembrance*. Melbourne: Melbourne University Press.

Ros, L. (2013) *Unspoken*. Barcelona: Blume.

SAMHSA (Substance Abuse and Mental Health Services Administration) (2014) *SAMHSA's Concept of Trauma and Guidance for a Trauma-informed Approach*. Rockville, MD: Substance Abuse and Mental Health Services Administration.

Sköld, J. (2013) Historical Abuse: A Contemporary Issue: Compiling Inquiries into Abuse and Neglect of Children in Out-of-home Care Worldwide. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 14, pp. 5-23.

Tamarit, J.M. (2012) Los Límites de la Justicia Transicional Penal: La Experiencia del Caso Español. *Política criminal*, 13, pp. 74-93.

Traverso, E. (2007) *El Pasado, Instrucciones de Uso. Historia, Memoria, Política*. Madrid: Marcial Pons.

Uribe, W. (2011) *Allí Donde ETA Asesinó*. Barcelona: Los libros del lince.

Varona, G. (2013) The Meaning of Impunity. What do Victims, Offenders and Society Think of Restorative Encounters in the Context of ETA Terrorism in Spain? *Restorative Justice: An International Journal*, 2, pp. 200-217.

Varona, G. (2014) El Concepto de Memoria Desde la Victimología: Cinco Conclusiones Provisionales Sobre las Relaciones Entre Memoria, Justicia y Políticas Victimales en las Dinámicas de Graves Victimizaciones Ocultas, Directas e Indirectas. *Eguzkilore. Revista del Instituto Vasco de Criminología*, 28, pp. 183-200.

Williams, M.S., Nagy, R. (2012) Introduction. In: M.S. Williams, R. Nagy, J. Elster (eds.) *Transitional Justice*. New York: New York University Press, pp. 1-30.

Wolfe, A. (1987) Public and Private in Theory and Practice: Some Implications of an Uncertain Boundary. In: J. Weintraub, K. Kumar (eds.) *Public and Private in Thought and Practice. Perspectives on a Grand Dichotomy*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 182-203.

Wortley, R., Mazerolle, L. (eds.) (2008) *Environmental Criminology and Crime Analysis*. London: Routledge.

Zinsstag, E., Fineman, M. (eds.) (2013) *Feminist Perspectives on Transitional Justice. From International and Criminal to Alternative Forms of Justice*. Antwerp: Intersentia.

Internet sources

Basque Law 4/2008 on Recognition and Protection of Terrorism Victims. BOPV 1.7.2008. Available at: <http://www.euskadi.eus/bopv2/datos/2008/07/0804014a.pdf>, page accessed 10.7.2008.

Carmena, M., Landa, J.M., Múgica, R., Uriarte, J. (2013) *Informe-base de Vulneraciones de Derechos Humanos en el Caso Vasco (1960-2013)*. Vitoria-Gasteiz: Basque Government. Available at: <http://www.eskolabakegune.euskadi.net/web/eskolabakegune/informe-base-de-vulneraciones-de-derechos-humanos-en-el-caso-vasco-1960-2013>, page accessed 2.12.2013.

Basic Principles on the use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters. ECOSOC Resolution 2002/12 (2002). Available at: <http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf>, page accessed 1.10.2015.

Closa, C. (2010) Negotiating the Past: Claims for Recognition and Policies of Memory in the EU. Instituto de Políticas y Bienes Públicos (IPP), CCHS-CSIC, Working Paper, Number 8. Available at: <http://hdl.handle.net/10261/24430>, page accessed 3.2.2013.

Council of Europe Ministry Resolution No. 2 on the Social Mission of the Penal Justice System – Restorative Justice (2005). Available at: [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/minjust/mju26/MJU-26\(2005\)Res2E.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/minjust/mju26/MJU-26(2005)Res2E.pdf), page accessed 3.4.2007.

Council of Europe Recommendation (99) 19 Concerning Mediation in Penal Matters. Available at: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=420059>, page accessed 23.5.2009.

Council of Europe Recommendation (2006) 8 on Assistance to Victims. Available at: <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/victims/6041-6-ID3996-Victims%20-%20Support%20and%20assistance.pdf>, page accessed 4.4.2009.

Council of Europe Recommendation (2010) 1 on Probation Rules. Available at: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1575813>, page accessed 1.12.2013.

COVITE (Collective of Terrorism Victims in the Basque Country) (2014) Mapa del Terror. Available at: <http://mapadelterror.com/>, page accessed 3.4.2014.

EU Council Framework Decision of 13 June 2002 on Combating Terrorism. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32002F0475>, page accessed 10.10.2015.

EU Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 that Established Minimum Standards on the Rights, Support and Protection of Victims of Crime and Replaced Council Framework Decision 2001/220/JHA. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32012L0029>, page accessed 1.10.2015.

Goldblatt, D. (2012a) David Glodbatt on His Photographic Series Ex-offenders. Available at: <http://classnumberten.tumblr.com/post/44995226993/david-goldblatt-discusses-his-series-ex-offenders>, page accessed at 1.10.2015.

Goldblatt, D. (2012b). Ex-offenders at the Scene of Crime. <http://www.elbabenitez.com/files/endgexoffendersnpeng.pdf>, page accessed 3.2.2013.

Handbook on Restorative Justice Programmes (2006) Available at: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/06-56290_Ebook.pdf, page accessed 1.10.2015.

Herrero, R. (2014) Los 14 Laveles del etarra Arrpentido Etxezarreta en Memoria de su Víctima, *La Vanguardia*, 30.7.2014. Available at: <http://www.lavanguardia.com/politica/20140730/54412613134/los-14-claveles-del-etarra-arrepentido-etxezarreta-en-memoria-de-su-victima.html>, page accessed 5.7.2015

Instituto Valentín de Foronda (2015) Archivo on line Sobre la Violencia Terrorista en Euskadi. Available at: <http://www.arovite.com>, page accessed 1.10.2015.

Juntas Generales de Gipuzkoa (2010) Hutsuneak/Vacíos. Donostia-San Sebastián: Juntas Generales de Gipuzkoa. Available at: http://w390w.gipuzkoa.net/WAS/CORP/DJGPortalWEB/micro_victimas2010.jsp?idioma=es, page accessed 3.2.2013.

Peco, M. (2014) A cognitive-behavioral approach to violent radicalization, based on a real case. *Psicología Política*, 29, pp. 1-20. Available at: <http://www.uv.es/garzon/psicologia%20politica/N49-2.pdf>, page accessed 3.2.2013.

Proposal for a EU Recommendation for Assistance to Victims of Acts of Terrorism. Available at: http://www.euforumrj.org/assets/upload/Desvict_EURec0608.pdf, page accessed 1.12.2014.

Secretaría de Paz y Convivencia (2014) Política Pública de Memoria. Available at: www.lehendakaritza.ejgv.euskadi.net/r48-pazconte/es/contenidos/informacion/memoria_introduccion/es_def/memoria_introduccion.html, page accessed 1.3.2015.

Secretaría de Paz y Convivencia (2015) Víctimas. Proyectos. Gobierno Vasco. Available at: <http://www.lehendakaritza.ejgv.euskadi.eus/informacion/victimas-proyectos/r48-pazconte/es/>, page accessed 1.10.2015.

Schwartz, D. (1989) *Visual Ethnography: Using Photography in Qualitative Research*, *Qualitative Sociology* 12, pp. 119-154. Available at: http://sweb.cityu.edu.hk/sm6324/Schwartz_VisualEthno_using-photography.pdf, page accessed 3.2.2013.

Spanish Law 29/2011 on Recognition and Integral Protection of Terrorism Victims. BOE 23.09.2011. Available at: <http://www.boe.es/boe/dias/2011/09/23/pdfs/BOE-A-2011-15039.pdf>, page accessed 5.4.2012.

Uribe, W. (2013) Available at: <http://allidonde.files.wordpress.com/2010/03/13-03-1976-manuel-albizu-idiaguez-getaria-guipuzcoa.jpg>, page accessed 2.3.2013.

Vazquez, R. (2011) *Writing Victims: Post-terrorist Fiction(s) in the Basque Country and Spain*. Available at: <http://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1036&context=revisoning>, page accessed 3.2.2013.

Voices of Victims of Terrorism. Available at: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-vvt/index_en.htm, page accessed 1.12.2014.

GEMA VARONA

Beleženje nevidljive dimenzije viktimizacije terorizmom putem fotografije i videa: teorijska osnova za istraživanje koje je u toku u Baskiji

Žrtve traumatičnih događaja doživljavaju memorijalizaciju kao oblik pravde. Pravo žrtava i društva na sećanje regulisano je u baskijskom Zakonu 4/2008 o prepoznavanju i zaštiti žrtava terorizma i španskom Zakonu 29/2011 o prepoznavanju i sveobuhvatnoj zaštiti žrtava terorizma. Cilj ovog rada je da, polazeći od kritičke viktimologije i studija sećanja, skrene pažnju na kritike javnih politika u pogledu sećanja koje su upućene od strane pojedinih organizacija žrtava. Rad se posebno bavi načinima obnavljanja kroz sećanje, koji su povezani sa značenjem mesta viktimizacije, i to kroz analizu rada različitih fotografa na činjenju viktimizacije vidljivom a sa ciljem da se doprinese sećanju oko čijeg cilja ne postoji saglasnost. Najpre je predstavljen konceptualni okvir koji se odnosi na mesto (prostor na kome se dogodila viktimizacija), viktimizaciju i sećanje. Potom se konceptualni okvir dovodi u vezu sa rezultatima kvalitativnog istraživanja, koje realizuje Institut za kriminologiju Baskije. Na kraju se diskutuje mikro, mezo i makro aspekt predloga lokalnih programa restorativnog sećanja, uključujući i etička pitanja.

Ključne reči: žrtve terorizma, restorativno sećanje, iskustva pravde, fotografija, javni prostor.

TEMIDA
Decembar 2015, str. 81-102
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1504081N
Originalni naučni rad
Primljeno: 23.12.2015.
Odobreno za štampu: 20.1.2016.

Primena restorativnih pristupa u interkulturalnim sredinama u Srbiji: Teorijska polazišta i metodološki pristup akcionog istraživanja VDS u tri multietničke sredine¹

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ*

JELENA SRNA

SANJA ČOPIĆ

*T*okom 2014. i 2015. godine Viktimološko društvo Srbije je u okviru projekta ALTERNATIVE sprovelo akciono istraživanje s ciljem testiranja primenjivosti modela „Treći put“ u tri multietničke zajednice u Srbiji, koje su bile neposrednije pogođene sukobima u bivšoj Jugoslaviji i njegovo dalje, teorijsko i praktično, unapređivanje. Pored toga, akciono istraživanje imalo je za cilj dolaženje do ideja i predloga o daljim koracima i razvijanje alatke (praktič-

¹ Ovaj rad je nastao kao rezultat rada na projektu, koji je dobio finansijsku podršku EU u okviru Sedmog okvirnog programa Evropske komisije za istraživanja i tehnološki razvoj (FP7SEC-2011-1), ugovor broj 285368. Mišljenja izneta u ovom radu su mišljenja autora i Evropska unija nije odgovorna za bilo koje korišćenje koje može da proizađe iz informacija sadržanih u radu. (The research leading to these results has received funding from the European Union's Seventh Framework Programme (FP7-SEC-2011-1) under grant agreement n° 285368. The paper reflects only the author's views and the European Union is not liable for any use that may be made of the information contained therein.)

* Dr Vesna Nikolić-Ristanović je direktorka Viktimološkog društva Srbije i redovna profesorka Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.

E-mail: vnikolic@eunet.rs.

Dr Jelena Srna je redovna profesorka na Odeljenju za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, klinička psihološkinja i porodična terapeutkinja.

E-mail: jsrna@eunet.rs.

Dr Sanja Čopić je naučna saradnica u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i istraživačica i predsednica Upravnog odobra Viktimološkog društva Srbije.

E-mail: scopic@eunet.rs.

nog vodiča/priručnika) za primenu restorativnih pristupa u interkulturalnim kontekstima u Srbiji. Akciono istraživanje sastojalo se iz dva dela: participativnih seminara pod nazivom „Od konflikta do mirnog života u zajednici“, koji su sprovedeni u tri multietničke zajednice u Srbiji (Medveđi, Prijepolju i Bačkoj Palanci) i razvijanja Priručnika o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu, koji bi trebalo da služi za podizanje svesti i edukaciju o restorativnim pristupima u transformaciji konflikta. Cilj ovog rada je da predstavi osnovna teorijska polazišta i metodološki pristup akcionog istraživanja, s posebnim akcentom na participativne seminare, kao i glavne zaključke i naučene lekcije vezano za primenjivost restorativnih pristupa u multietničkim zajednicama u Srbiji.

ključne reči: restorativni pristupi, interkulturalne sredine, akciono istraživanje, Srbija.

Uvod

Tokom 2014. i 2015. godine Viktimološko društvo Srbije je sprovelo akciono istraživanje s ciljem testiranja primenjivosti modela „Treći put“ (Nikolić-Ristanović, Srna, 2008; Nikolić-Ristanović, Srna, 2010; Nikolić-Ristanović, 2015) u tri multietničke zajednice u Srbiji, koje su bile neposrednije pogođene sukobima u bivšoj Jugoslaviji i njegovo dalje, teorijsko i praktično, unapređivanje. Pored toga, akciono istraživanje imalo je za cilj dolaženje do ideja i predloga o daljim koracima u promovisanju restorativne pravde i razvijanje alatke (praktičnog vodiča/priručnika) za primenu restorativnih pristupa u interkulturalnim kontekstima u Srbiji. Akciono istraživanje je sprovedeno u okviru potprojekta Viktimološkog društva Srbije *Podsticanje dijaloga u multietničkom društvu uz osnaživanje žrtava*,² koji je činio deo evropskog istraživačkog projekta *ALTERNATIVE - Razvijanje alternativnog razumevanja bezbednosti i pravde kroz primenu restorativnih pristupa u interkulturalnim kontekstima demokratskih društava*.³

² Potprojekat Viktimološkog društva Srbije *Podsticanje dijaloga u multietničkom društvu uz osnaživanje žrtava* imao je za cilj razvijanje alternativnih modela rešavanja postojećih i prevencije budućih konflikata između pripadnika različitih etničkih grupa u Srbiji, a koji mogu doprineti zatvaranju ciklusa nasilja i povećanju ukupne bezbednosti građana. Drugim rečima, cilj ovog istraživanja bio je da se ispita potencijal koji postoji u Srbiji za korišćenje restorativnih pristupa u bavljenju konfliktima u multietničkim sredinama i za unapređenje sigurnosti (bezbednosti) građana, kao i da se razmotri položaj i uloga žrtve u postojećim načinima bavljenja konfliktima u multietničkim zajednicama.

³ Projekat *ALTERNATIVE – Razvijanje alternativnog razumevanja bezbednosti i pravde kroz primenu restorativnih pristupa u interkulturalnim kontekstima demokratskih društava* je četvorogodišnji istraživački projekat (2012-2016), koji koordinira Katolički univerzitet Leuven

Akciono istraživanje predstavljalo je logičan sled aktivnosti koje su započete 2012. godine kvalitativnim istraživanjem načina bavljenja državnih organa i organizacija civilnog društva međuetničkim i sa njima povezanim političkim i interkulturalnim sukobima u Srbiji i bivšoj Jugoslaviji u periodu od 1990. do 2012. godine (Nikolić-Ristanović, Ćopić, 2013; Nikolić-Ristanović, Šaćiri, 2013; Ćopić, 2013), a nastavljene kroz realizaciju empirijskog istraživanja konflikata, sigurnosti/bezbednosti i pravde u tri multietničke zajednice u Srbiji, koje je sprovedeno 2013. godine (Nikolić-Ristanović i dr., 2014; Nikolić-Ristanović i dr., 2015). Ova dva istraživanja su, između ostalog, pokazala da u Srbiji postoji potencijal za primenu restorativnih pristupa u bavljenju konfliktima u interkulturalnom kontekstu, ali da još uvek nedostaje svest o značaju ovih pristupa, kao i institucionalna podrška za njihovu širu primenu u praksi. Zaključeno je da postoji potreba da se radi na podizanju svesti građana o mogućnostima i značaju primene restorativnih pristupa, s jedne, i jačanju kapaciteta predstavnika državnih institucija i organizacija civilnog društva u lokalnim zajednicama za širu primenu restorativnih pristupa, sa druge strane. To je, uz druge nalaze, posebno empirijskog istraživanja, poslužilo kao osnova za razvijanje akcionog istraživanja.

Akciono istraživanje sastojalo se iz dva dela: participativnih seminara pod nazivom „Od konflikta do mirnog života u zajednici“, koji su sprovedeni u tri multietničke zajednice u Srbiji: Medveđi, Prijepolju i Bačkoj Palanci, i razvijanja *Priručnika o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu* (Ćopić, Nikolić-Ristanović, u štampi), koji bi trebalo da posluži za podizanje svesti i edukaciju o restorativnim pristupima u transformaciji konflikta. Ovaj rad ima za cilj da predstavi osnovna teorijska polazišta i metodološki pristup akcionog istraživanja, s posebnim akcentom na participativne seminare, kao i glavne zaključke i naučene lekcije vezano za primenjivost restorativnih pristupa u multietničkim zajednicama u Srbiji.

(Belgija), a finansira Evropska unija u okviru Sedmog okvirnog programa Evropske komisije za istraživanja i tehnološki razvoj (FP7). Glavni cilj projekta ALTERNATIVE bio je da omogući alternativno i produbljeno razumevanje pravde i bezbednosti, a koje je zasnovano na empirijskim dokazima iz četiri zemlje u kojima se sprovode akciona istraživanja (Srbija, Austrija, Mađarska i Severna Irska) o načinima bavljenja konfliktima u interkulturalnim kontekstima demokratskih društava. Uz to, projekat je nastojao da predloži metode i principe restorativne pravde kao potencijalne garante promovisanja pravde i bezbednosti u interkulturalnim sredinama u Evropi. On promovise restorativne pristupe koji ohrabruju na dijalog pojedince i zajednice u sukobu kako bi se povećao osećaj sigurnosti i pravde među ljudima. Više o projektu ALTERNATIVE videti na www.alternativeproject.eu i www.vds.org.rs.

Teorijska polazišta akcionog istraživanja

Glavno teorijsko polazište akcionog istraživanja bila je Allport-ova hipoteza o kontaktu između grupa (kontakt hipoteza) (Allport, 1954) i revizije te hipoteze (Amir, 1998; Pettigrew 1998; Janoff-Bulman, Werther, 2008), kao i njene dalje razrade vezane za upotrebu konstruktivne komunikacije za prevazilaženje razlika i postizanje pomirenja u post-konfliktnim društvima (Lederach, 1997; Bloomfield, 2003; Forbes, 2004; Justad, 2006; Nikolić-Ristanović, 2015). Akciono istraživanje Viktimološkog društva Srbije je, takođe, zasnovano na literaturi vezanoj za restorativnu i transformativnu pravdu, uključujući literaturu o restorativnom dijalogu i restorativnim praksama/pristupima (Liebmann 2007; Törzs, 2013; Fellegi, Szego, 2013; Bannink, Walker, 2014). Najzad, istraživanje je zasnovano i na dosadašnjim iskustvima korišćenja joge kao dela programa restorativne pravde i pomirenja (Franklin, 2001; Rucker, 2005; Nikolić-Ristanović, 2014; Srbova, 2015; Walker, Kobayashi, u štampi).

Postojeća literatura govori u prilog tome da optimalni kontakt, konstruktivna komunikacija i dijalog imaju važnu ulogu u prevazilaženju različitosti, neprijateljstava i konflikata između pripadnika različitih grupa uopšte, a posebno u post-konfliktnim društvima, što pruža osnovu za transformaciju konflikata (Nikolić-Ristanović, 2015). Sa druge strane, komunikacija i dijalog smatraju se suštinskim elementima restorativnih pristupa. Najveći potencijal restorativnih pristupa u multietničkom i multikulturalnom kontekstu leži u promociji aktivnog učešća građana u transformaciji konflikata, stvaranju prilika za susrete i za uključivanje svih relevantnih aktera, uključujući žrtve, u demokratski interkulturalni (restorativni) dijalog,⁴ kao i za povezivanje i saradnju sa različitim organima i organizacijama u cilju promovisanja socijalne pravde i sigurnosti (Törzs, 2013). Kao i u literaturi koja se bavi transformacijom konflikata (Galtung; Lederach, prema Srbova, 2015), ne prihvata se binarizam i zalaže se za inkluzivni i sveobuhvatni pristup. Transformativna pravda podrazumeva dijalog između žrtve i učinioca koji „može da transformiše krivično delo u nešto drugo, tako da iskustvo može biti isceljujuće za sve“ (Liebmann, 2007: 26).

Da bi kontakt bio optimalan, potrebno je zadovoljiti nekoliko uslova: balansiran odnos moći, zajednički ciljevi i interesi, saradnja unutar grupe ume-

⁴ Kao što ističe Savet Evrope (2008: 17) interkulturalni dijalog „podstiče jednakost, ljudsko dostojanstvo i osećaj zajedničkog cilja. Cilj mu je razvoj dubljeg razumevanja različitih pogleda na svet i praksi, kako bi se povećala saradnja i participacija (ili sloboda da se prave izbori), da se omogući lični rast i transformacija i promoviše tolerancija i poštovanje drugih“.

sto takmičenja, kao i bliski odnosi između članova različitih grupa, odnosno mogućnost za učesnike da postanu prijatelji (Allport, 1954; Amir, 1998; Pettigrew 1998; Nikolić-Ristanović, 2015). Ovi uslovi su važni za omogućavanje različitim ljudima da prepoznaju ne samo svoje različitosti nego i sličnosti (sličnosti u različitim iskustvima), što može doprineti pojedincima i grupama da se zbliže. Vreme je, takođe, važan faktor koji omogućava da kontakt napreduje ka konstruktivnoj komunikaciji i menjanju obrazaca ponašanja i stavova prema „drugima“ (Pettigrew, 1998). Uz to, kako primećuju pojedini autori, re-kategorizacija je korisna za percepciju odnosa moći, jer daje učesnicima mogućnost da jedni druge vide kao osobe koje dele zajedničke ciljeve, nade i strahove (Justad, 2006: 41), što je, prema Allport-u (1954), jedan od ključnih preduslova za optimalni kontakt. Prema Allport-u, institucionalna podrška je, takođe, jedan od važnih uslova za optimalni kontakt.

Ovo akciono istraživanje predstavlja nastavak i veoma važno preispitivanje i nadogradnju onoga što je Viktimološko društvo Srbije radilo od 2005. godine u okviru *Asocijacije Zajednička akcija ZA istinu i pomenje* na razvijanju modela „*Treći put*“, u bavljenju prošlim i sadašnjim konfliktima u Srbiji (Nikolić-Ristanović, 2015). Model „*Treći put*“ definisan je kao nekonfliktna i inkluzivna način komunikacije o prošlosti ljudi sa različitim iskustvima rata i drugih sukoba, koji podrazumeva bavljenje svim žrtvama, izvršiocima i svedocima, nezavisno od njihove etničke i druge pripadnosti, odnosno svojstva (inkluzivna pristup). Ovaj pristup počiva na međusobnom uvažavanju svih strana u konfliktu, dvosmernoj komunikaciji, brizi o ljudskim pravima, osnaživanju i reintegraciji svih osoba pogođenih konfliktom i primeni niza metoda koji se koriste za saznavanje istine i približavanje sukobljenih strana (Nikolić-Ristanović, Srna, 2010). Njegov cilj je ponovno uspostavljanje poverenja i pomirenja između različitih društvenih grupa u Srbiji i regionu.

Istraživanje razvoja modela „*Treći put*“ (Nikolić-Ristanović, 2015) pokazalo je da je potrebno ispuniti nekoliko preduslova radi optimalnog kontakta i postepene promene od autoritarnog ka demokratskom načinu komunikacije, kao i daljeg razvoja i održavanja demokratske (inkluzivne) komunikacije. Ovi preduslovi uključuju kontrolisan proces, koji, između ostalog, podrazumeva sigurno mesto, odnosno mesto koje učesnici percipiraju kao sigurno u fizičkom i psihološkom smislu kako bi se otvorili i uspostavili dijalog. Studije postkonfliktnih društava pokazuju da su se organizacije civilnog društva pokazale kao najoptimalnije u pogledu obezbeđivanja sigurnog okruženja za kontakt i dijalog (Justad, 2006; Lederach, 1997).

Istraživanje razvoja modela „*Treći put*“ je, takođe, pokazalo da razvijanje i održavanje dvosmerne komunikacije između učesnika zahteva postavljanje komunikacijskog okvira, koji omogućava obema stranama da pričaju i da budu saslušane, da prepoznaju sličnosti i poštuju razlike, te da postignu međusobno razumevanje i poštovanje, ali i da se uzdrže od međusobnog okrivljavanja i da prevaziđu podele (Nikolić-Ristanović, Srna, 2010: 51). Prema tome, glavni faktori koji doprinose uspostavljanju i održavanju komunikacije i dijaloga uključuju: optimalni kontakt, spremnost za komunikaciju i postepeno stvaranje uslova za konstruktivnu komunikaciju (dijalog). To, pak, pruža osnov za saradnju, izgradnju poverenja i približavanje strana u konfliktu. Istraživanje modela „*Treći put*“ potvrdilo je važnost kontakt hipoteze i komunikacije i dijaloga kao sredstva za promenu stavova, ponašanja i odnosa u post-konfliktnim društvima. Takođe, ono je ukazalo na važnost koordinacije aktivnosti i saradnje, koja pruža dobru osnovu za razvoj odnosa poverenja, a što vodi ka pomirenju (Nikolić-Ristanović, Srna, 2008: 106). Najzad, ono je pokazalo da je karika koja je nedostajala u prethodnom periodu razvoja modela „*Treći put*“ bila institucionalna podrška kao jedan od važnih uslova za optimalni kontakt.

Komunikacija i dijalog su ključni elementi restorativnih pristupa, što je potvrđeno prethodnim akcionim istraživanjem razvoja modela „*Treći put*“ (Nikolić-Ristanović, 2015). Dijalog jača saradnju i doprinosi postizanju zajedničkih ciljeva i razumevanja. Dijalog podrazumeva nešto više od komunikacije: on „uključuje i napor da se prepozna vrednost drugog, da se drugi vidi kao drugi kraj, a ne samo kao sredstvo za postizanje željenog cilja“ (Kent, Taylor, 2002: 22). Prema tome, dijalog koji može da utiče na promenu stavova i ponašanja, kao i odnosa tokom vremena je prepoznat kao razmena i interakcija između različitih glasova, što je suština „dijaloške restorativne pravde“ (Foss i dr., 2012: 47). Ovo je vrsta dijaloga koja uključuje dvosmernu (subjekt sa subjektom, ili ja–ti) umesto jednosmerne komunikacije (subjekt sa objektom ili ja–ono) (Sidorkin, 1996; Kent, Taylor, 2002; Tschudi 2008).

Dijalog je prvenstveno prepoznat kao proces orijentisan ka odnosu. On zahteva spremnost učesnika da „uđu u svet drugog“ (Tschudi, 2008: 57). Drugim rečima „direktan dijalog pruža ljudima priliku da nauče više o sebi i o drugome“, prema tome, on može biti sredstvo dekonstrukcije negativnih stereotipa i zamene „monolitičke samoprezentacije“ sa „kompleksnijim razumevanjem sebe“ (Rohne, Arsovska, Aertsen, 2008: 11). Otkrivanje sličnosti između „sebe i drugog“ i razumevanje „drugog“, odnosno perspektive protivnika, smanjuje predrasude prema drugim grupama i postojeće antagonizme i

ujedno povećava toleranciju i poštovanje, što su važni preduslovi za optimalni kontakt i transformaciju konflikta (Rohne, Arsovska, Aertsen, 2008: 11).

Restorativni dijalog, koji je inkluzivan, zasnovan na restorativnim principima i vrednostima i podstiče komunikaciju između učesnika, koji dele iskustva, percepcije, emocije i perspektive (Ray, Roberts, 2007), u suštini je glavnih restorativnih praksi/pristupa – posredovanja (medijacije), restorativnih konferencija i krugova. Prema tome, ove prakse/pristupi smatraju se dijaloškim procesima. U razvijanju akcionog istraživanja istraživali smo krugove mirotvorstva (Fellegi, Szego, 2013; Törzs, 2013) i restorativne krugove usmerene ka rešenju (Bannink, Walker, 2014), koji imaju dve glavne osobine. Prvo, krugovi naglašavaju povezanost svih ljudi i zasnovani su na holističkom pristupu, što znači da „svesno angažuju sve aspekte ljudskog iskustva – spiritualni, emotivni, fizički i mentalni“ (Pranis, 2005: 12, prema: Törzs, 2013: 31). Drugo, forma kruga omogućava ravnopravno učešće, simbolizuje inkluziju i povezanost i omogućava posebnu dinamiku dijaloga tokom procesa (Fellegi, Szego, 2013). Krugovi su zasnovani na pretpostavci o pozitivnim potencijalima i kapacitetima, odnosno, snagama učesnika kruga, što u sinergiji može doprineti nalaženju rešenja prihvatljivih za sve strane, uključujući strane u konfliktu, ali i zajednicu. Prema tome, krugovi mirotvorstva/restorativni krugovi predstavljaju holistički, inkluzivni i nehijerarhijski pristup transformaciji, odnosno rešavanju problema/konflikta. Takođe, postoje još dva važna elementa krugova: pričanje priča (*storytelling*), što je važno za samorefleksiju i za razumevanje drugih, i fokusiranje na izgradnju, odnosno obnavljanje odnosa, poverenja i međusobnog razumevanja (Pranis, prema Törzs, 2013: 34). Prema tome, krugovi su usmereni ka osnaživanju ljudi i njihovih odnosa kroz davanje prostora za otvaranje, prepoznavanje sopstvenih snaga, potencijala i kompetencija, ali i prepoznavanje snaga i potencijala drugih učesnika kruga.

Na kraju, dosadašnja istraživanja sugerišu mogući sinergični efekat kombinovane upotrebe restorativne pravde i joge (Rucker, 2005), pune svesnosti (Walker, Kobayashi, u štampi), isceljujućih i osnažujućih efekata joge na žrtve (Franklin, 2001; Nikolić-Ristanović, 2014), kao i upotrebe joge kao alatke za transformaciju i prevenciju konflikta i za izgradnju zajednice, posebno u post-konfliktnim društvima (Srbova, 2015). Iako su istraživanja u ovoj oblasti još na početku, dosadašnji nalazi ukazuju na potencijale koje joga ima na pomeranje uma od dualističkog ka holističkom pogledu na svet i ka nenasilju i konstruktivnom, pozitivnom i stavu usmerenom ka rešavanju problema u konfliktnim situacijama. Istraživanja takođe govore u prilog tome da joga pruža set

veština i stav nenasilja putem transcendentacije unutrašnjeg mira ka odnosu sa drugima (Srbova, 2015).

Metodologija akcionog istraživanja

Kao što je već pomenuto, akciono istraživanje Viktimološkog društva Srbije započeto je u formi dvodnevnih participativnih seminara⁵ pod nazivom „Od konflikta do mirnog života u zajednici“, koji su organizovani tokom maja i juna 2014. godine u Medveđi, Prijepolju i Bačkoj Palanci.⁶ Participativni seminari su predstavljali proces okupljanja predstavnika organizacija civilnog društva, državnih institucija na lokalnom nivou i verskih zajednica u demokratski interkulturalni dijalog (inkluzivni proces koji podstiče aktivno učešće). Glavni cilj ovog dela akcionog istraživanja bio je testiranje primenljivosti modela „*Treći put*“ u ove tri lokalne zajednice. Drugim rečima, nastojali smo da ispitamo da li je ovaj model komunikacije prihvatljiv u datim sredinama kao način za rešavanje ili prevenciju konflikata, koji može da doprinese povećanju sigurnosti građana. Polazeći od toga, definisani su posebni ciljevi participativnih seminara, struktura učesnika seminara, sadržaj seminara i metodološki pristup koji je korišćen tokom njihove realizacije, ali i kasnije, u nastavku akcionog istraživanja i razvijanju *Priručnika o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu*.

Ciljevi participativnih seminara

Participativni seminari imali su nekoliko posebnih ciljeva. Prvo, predstavljanje rezultata empirijskog istraživanja međuetničkih konflikata i načina na koji se građani bave njima u tri multietničke sredine u Srbiji, kako bi učesnici izneli svoje viđenje i dali komentare i objašnjenja rezultata istraživanja iz per-

⁵ Termin „seminar“ korišćen je da opiše akciju (intervenciju) preduzetu u svakom od lokalnih istraživačkih mesta. Prema tome, seminari su bili forma akcije (intervencije) i sastojali su se od tri međusobno povezane tematske radionice. Termin „radionica“ korišćen je da opiše metodološki pristup ili proces/način na koji je seminar strukturisan i implementiran.

⁶ Seminare su razvile i vodile prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, prof. dr Jelena Srna i dr Sanja Čopić. Bejan Šaćiri je bio uključen u razvijanje i organizovanje seminara, kao i u njihovom snimanju. Takođe, u razvijanju metodologije ovog dela akcionog istraživanja bio je aktivno uključen i dr Nikola Petrović, istraživač saradnik, dok je Jasmina Nikolić, administrativna asistentkinja na projektu, pružala logističku podršku u organizaciji seminara.

spektive sopstvenog iskustva življenja u multietničkoj i multikulturalnoj zajednici. Drugi cilj bio je jačanje kapaciteta učesnika seminara za bavljenje konfliktima uz korišćenje restorativnih pristupa i širenje znanja stečenih tokom seminara u svojim socijalnim mrežama. Potom, seminari su imali za cilj testiranje primenljivosti restorativnih pristupa u bavljenju konfliktima, posebno restorativnog dijaloga i restorativnog kruga. Najzad, jedan od ciljeva participativnih seminara bio je dolaženje, zajedno sa učesnicima, do ideja o restorativnim pristupima pogodnim za bavljenje konfliktima na mikro, mezo i makro nivo, koji su potom poslužili kao osnov za zajednički rad na razvijanju *Priručnika o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu*.

Struktura participativnih seminara

Glavni deo seminara činile su tri međusobno povezane tematske radionice: *Komunikacija o konfliktima, viktimizaciji i sigurnosti; Povrede i potrebe: prepoznavanje sličnosti u različitim iskustvima i Restorativna pravda i rešavanje konflikata: testiranje modela restorativnog kruga*. Radioničarski pristup je izabran kao dragocen metod učenja (aktivnog učenja, iskustvenog učenja, interaktivnog učenja i učenja po modelu), ali i kao metod promene (psihološki i psihosocijalni), inspirisane i inicirane ovakvim učenjem (Janković, Kovač-Cerović 1995: 51), što takođe ostavlja prostor za fleksibilnost.

Pored napred pomenutih ciljeva seminara u celini, svaka radionica imala je i svoje posebne ciljeve. Posebni ciljevi prve radionice, koja se bavila komunikacijom o konfliktima, stradanju i sigurnosti, bili su: identifikovanje obrazaca komunikacije o konfliktima, stradanju i sigurnosti koje koriste učesnici; upoznavanje učesnika sa potencijalom koji komunikacija u duhu „*Trećeg puta*“ kao oblik primene restorativnog dijaloga ima za rešavanje i prevenciju konflikata; testiranje komunikacije u duhu „*Trećeg puta*“, odnosno restorativnog dijaloga u multietničkoj sredini kako bi se došlo do saznanja o tome u kojoj meri je ovaj vid komunikacije koristan i prihvatljiv za učesnike u njihovom svakodnevnom i profesionalnom životu i/ili radu, kao i dolaženje do saznanja o tome da li i na koji način principi restorativne komunikacije treba dalje da se razvijaju ili modifikuju shodno potrebama lokalnih zajednica.

Druga radionica – *Povrede i potrebe: Prepoznavanje sličnosti u različitim iskustvima* – bila je usmerena na produbljivanje komunikacije između učesnika započete tokom prve radionice, i to prelaženjem na još delikatniji i nesposredniji plan psihološkog i relacionog i obogaćivanjem komunikacije

kroz uvođenje neverbalnih oblika (putem crteža, dodira, igre), i na iskustveno učenje (spoznaju) o sebi, drugima i međusobnim odnosima. Poreg toga, ova radionica je imala i tri specifična cilja i to na individualnom, relacionom i socijalnom planu. Na individualnom planu cilj je bio razumevanje sebe i to kroz osveščivanje ličnih povreda i potreba koje iz njih proističu. Na relacionom planu, radionica je imala za cilj razumevanje drugih (članova grupe) kroz spoznaju i empatičko razumevanje njihovih povreda, razumevanje međusobnih odnosa kroz prepoznavanje sličnosti u iskustvima različitih ljudi, i razvijanje lične sigurnosti i uzajamnog poverenja i promišljanje načina na koji se oni stižu. Najzad, na socijalnom planu, cilj je bio razvijanje motivacije za dalju saradnju članova grupe u njihovim lokalnim sredinama, što je bio ujedno i cilj seminara u celini.

Najzad, treća radionica *Restorativna pravda i rešavanje konflikata: testiranje modela restorativnog kruga* imala je za cilj uočavanje mesta koje restorativna pravda ima u rešavanju konflikata i to kroz snimanje potencijala za primenu restorativnih pristupa na nivou svake grupe učesnika seminara; potom, identifikovanje primera dobre prakse koji mogu biti od koristi za rešavanje konflikata u interkulturalnoj sredini, a koji su zasnovani na principima restorativne pravde, i uočavanje na koji način restorativni pristup deluje na prihvatanje odgovornosti i da li ima osnažujući efekat na učesnike, posebno na žrtve. Uz to, ova radionica je za cilj imala upoznavanje učesnika sa različitim modelima restorativne pravde (restorativnim pristupima) i mogućnostima njihove primene u interkulturalnom kontekstu, kao i osveščivanje primene restorativnih pristupa u svakodnevnom životu učesnika, odnosno prepoznavanje restorativnih pristupa koje učesnici primenjuju u svakodnevnom životu i osveščivanje mogućnosti njihove primene za rešavanje i sprečavanje konflikata. Najzad, kako je tokom ove radionice testirana primena jednog restorativnog pristupa (restorativnog kruga), cilj je bio i da se uoči da li je testirani pristup pogodan način za rešavanje/prevenciju konflikata u konkretnim lokalnim sredinama.

Pored tri tematske radionice, svaki seminar je imao uvodni deo i završnu sesiju. Tokom uvodnog dela, učesnici su informisani o ciljevima seminara i upoznati su sa aktivnostima Viktimološkog društva Srbije, uključujući dosadašnji rad na razvoju modela „*Treći put*” i rad na projektu *ALTERNATIVE*, s posebnim akcentom na prezentovanju nalaza empirijskog istraživanja međuetničkih konflikata i načina bavljenja njima u tri multietničke zajednice, koje je u okviru ovog projekta sprovedeno. Ovo je bilo praćeno objašnjavanjem osnovnih pravila

rada i definisanjem pravila komunikacije u duhu „*Trećeg puta*“, odnosno postavljanjem komunikacijskog okvira, o čemu će više reći biti u nastavku teksta.

Tokom završne sesije, učesnici su mogli da diskutuju i razmenjuju ideje i daju predloge o mogućnostima korišćenja informacija i znanja sa seminara u praksi, kao i o tome kako vide upotrebu restorativnih pristupa u njihovim lokalnim zajednicama, što je u nastavku akcionog istraživanja korišćeno za razvijanje *Priručnika o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu*.

Učesnici participativnih seminara

Seminarima je prisustvovalo ukupno 45 učesnika: 14 učesnika u Medveđi, 9 u Prijepolju i 22 u Bačkoj Palanci. Učesnici seminara birani su na osnovu tri glavna kriterijuma: a) Domen/polje u kome rade ili su aktivno uključeni: učesnici seminara bili su predstavnici organizacija civilnog društva (uključujući organizacije koje pružaju podršku žrtvama, organizacije žrtava i ratnih veterana, ženske organizacije, organizacije mladih, mirovne organizacije), predstavnici lokalne vlasti, državnih i lokalnih institucija (policije, centara za socijalni rad, škola, predškolskih ustanova) i verskih organizacija; b) Postojeće socijalne mreže, odnosno „mreža odnosa“ (Lederach 2005).⁷ Drugim rečima, bilo je važno uključiti osobe koje imaju sopstvene mreže odnosa i koje bi mogle doprineti daljem širenju znanja, ideja i novih modela bavljenja konfliktima baziranih na restorativnoj pravdi i izgradnji, odnosno obnavljanju mreže odnosa u širem društvu; c) Sociodemografske karakteristike, što znači da su učesnici bili iz različitih etničkih grupa koje su bile u fokusu istraživanja Viktimološkog društva Srbije (Srbi, Albanci, Hrvati i Bošnjaci u zavisnosti od istraživačkog lokaliteta), kao i da su u okviru svake etničke grupe bili učesnici različitih godina i pola. Ova raznovrsnost je bila važna za obezbeđivanje različitih perspektiva u diskusiji i radu i re-kategorizaciju kada je to bilo potrebno (u smislu da učesnici budu u stanju da osete da pripadaju grupi zasnovanoj na različitim zajedničkim osobinama, ne samo kao pripadnici iste etničke grupe, već i

⁷ Lederach (2005) koristi termin „mreža odnosa“ u kontekstu izgradnje mira. Kako ističe ovaj autor, izgradnja mira „mora iskusiti, predvideti i napraviti mrežu odnosa“ (str. 34), dok „suština izgradnje mira zahteva mnogo detaljnije istraživanje unutrašnjeg sastava kreativnosti u razumevanju dinamike i potencijala mreža – umetnosti građenja mreža i posmatranja mreža“ (str. 35). Prema tome, za izgradnju mira je važno da se ojačaju kapaciteti individua i zajednica za umrežavanje i da se omogući izgradnja, odnosno ponovno uspostavljanje odnosa sa drugima, uključujući i njihove neprijatelje.

kao pripadnici određene starosne ili polne grupe i kao pripadnici iste lokalne zajednice, koji su zainteresovani da zajedno rade na određenim problemima).

Metodološki pristup

Glavni metodološki pristup tokom seminara bio je postavljanje laboratorijskih/eksperimentalnih uslova za optimalni kontakt i komunikaciju između učesnika seminara iz različitih grupa, što je omogućilo istraživanje primenljivosti modela „*Treći put*“ u multietničkim zajednicama u Srbiji i dolaženje do ideja o njegovom mogućem daljem razvoju. Ovo je podrazumevalo tri ključna elementa.

Prvo, tokom seminara se vodilo računa da svi uslovi za optimalni kontakt budu ispunjeni (Allport, 1954; Amir, 1998; Pettigrew, 1998; Nikolić-Ristanović, 2015): da postoji ravnoteža moći, zajednički ciljevi i interesi, saradnja unutar grupe i mogućnost da učesnici postanu bliži, da se sprijatelje i sarađuju. Uz to, važno je istaći da neki elementi institucionalne podrške za restorativnu pravdu u Srbiji postoje, kako na zakonskom tako i na nivou prakse.

Drugi važan element metodološkog pristupa bio je postavljanje komunikacijskog okvira. Komunikacijski okvir podrazumevao je sledeća pravila: međusobno slušanje bez obzira da li se slažemo sa stavom sagovornika; uzajamno poštovanje i samopoštovanje; dopustiti-prihvatiti da postoje različita shvatanja istih događaja, da različiti ljudi različito doživljavaju iste događaje, i slično; bez optuživanja drugih i samookrivljanja – osnažujući JA govor umesto optužujućeg TI, VI, ONI; prihvatanje odgovornosti za ono što se kaže; provera razumevanja onoga što smo čuli pre donošenja zaključka, odnosno reagovanja; razumevanje sebe i drugih kroz svest o vezi lične povređenosti, isključivosti i agresivnosti u komunikaciji; puna svest o sebi i drugima, odnosno, fokusiranost na sadašnji trenutak i dešavanja unutar sebe i drugih (puna svest o sopstvenim i osećanjima drugih), i proaktivnost umesto reaktivnosti (predlaganje rešenja umesto samoodbrane i napada drugih). Na ovaj način stvoreni su uslovi za testiranje restorativnog dijaloga i iskustvenog učenja u tri grupe učesnika seminara.

Treće, kao poseban element uvedena je primena različitih tehnika relaksacije i osnaživanja, uključujući jogu, tehnike disanja i meditaciju, koji su korišćeni tokom seminara kao generator unutrašnjeg mira i pozitivne razmene u sebi i sa drugima.

Na taj način smo tokom seminara nastojali da ispitamo kako učesnici seminara komuniciraju/menjaju obrasce komunikacije o teškim temama, uključujući konflikte i viktimizaciju i sopstvene potrebe, i to kada su uslovi kontrolisani i kada je stvoren prostor u kome mogu da se osećaju sigurno i relaksirano. Participativni seminari su tako otvorili prostor za iskustveno učenje, dalje umrežavanje i izgradnju odnosa i saradnje.

Tokom radionica korišćene su sledeće konkretne metode i tehnike: posmatranje, anketa, individualni i grupni rad, meditacija/relaksacija, diskusija, igranje uloga, crtanje, prezentacije i slično. Kada je organizovan rad u malim grupama, vodilo se računa da grupe budu raznovrsne u pogledu polne i starosne strukture, etničke pripadnosti, religije i drugih ličnih karakteristika učesnika svakog seminara, što je omogućilo re-kategorizaciju kada je to bilo potrebno.

Takođe, tokom seminara korišćeno je i snimanje. Pojedini delovi participativnih seminara snimani su video kamerom. Ovaj materijal je korišćen na dva načina: za pravljenje filma u cilju predstavljanja projekta, podizanja svesti o mogućim načinima rešavanja međuetničkih konflikata i edukaciju, ali i kao istraživački materijal koji je, zajedno sa drugim materijalima sa seminara, analiziran. Uz to, tokom većeg dela svakog seminara pravljeni su tonski zapisi, od kojih su kasnije napravljeni transkripti.

Urađena je kvalitativna analiza materijala sa seminara, što je uključilo pisane⁸, audio i video materijale.

Evaluacija seminara

Evaluacija svakog seminara (kako u smislu sadržaja tako i u smislu postignutih ciljeva) urađena je od strane učesnika seminara i članova istraživačkog tima iz VDS. Kada su u pitanju učesnici seminara, evaluacija je rađena na dva nivoa: posle svake tematske radionice i na kraju celog seminara. Posle svake tematske radionice, učesnicima su dati upitnici da ih popune i odgovore na pitanja koja su se odnosila na sadržaj i ciljeve konkretne radionice. Na kraju svakog seminara (u svakom od mesta u kojima su seminari organizovani),

⁸ Pisani materijali uključuju zaključke diskusija malih i velikih grupa, transkripte (diskusija u ovim grupama, testiranja restorativnog kruga), popunjene upitnike (na primer, upitnike za analizu iskustva komunikacije, evaluacije svake radionice, evaluacije celog seminara), druge radne materijale, izveštaje posmatrača diskusija u malim grupama kao i beleške istraživača VDS tima (istraživački dnevni).

učesnici su zamoljeni da popune evaluacioni upitnik i podele svoje impresije vezane za seminar kao celinu.

Članovi VDS tima su, takođe, evaluirali svaki seminar kroz deljenje svojih impresija, opservacija, dobrih stvari i primećenih nedostataka, što je pomoglo u poboljšavanju svakog narednog seminara. Prema tome, razvoj i implementacija seminara uopšte i posebno svake radionice je bio proces, za koji se ispostavilo da će biti vredno stečeno iskustvo kako za članove tima VDS pojedinačno, tako i za VDS uopšte. Uz to, mesec dana po okončanju seminara, organizovana je evaluaciona radionica za članove istraživačkog tima VDS, koja je imala za cilj evaluaciju seminara, odnosno identifikovanje dobrih/pozitivnih strana, uočnih nedostataka, problema i izazova, načina na koji se bavilo njima, kao i da se izlistaju predlozi i ideje za dalji rad, kako vezano za dalji rad sa osobama koje su bile na seminarima, tako i u pogledu daljeg unapređenja sadržaja i pristupa korišćenih tokom seminara koji bi mogli da se sprovede i u drugim sredinama u Srbiji ali i regionu. Tokom ove radionice korišćena je forma kruga, a primenjen je isti komunikacijski okvir kao i tokom samih seminara (primeru restorativnog dijaloga na nivou tima VDS uključenog u projekat *ALTERNATIVE*).

Participativni proces razvijanja Priručnika

Seminare je pratio participativni proces razvijanja *Priručnika o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnim kontekstu*, koji ima za cilj da pruži osnovne informacije o restorativnoj pravdi i primere dobre prakse primene restorativne pravde u interkulturalnim sredinama u Srbiji, kako bi se stekao uvid u mogućnosti, značaj i potencijal restorativnih pristupa u reagovanju na različite povređujuće situacije, uključujući sukobe, kao i za njihovu prevenciju. Proces razvijanja *Priručnika* započeo je već tokom samih seminara, na kojima su učesnici ukazali na potrebu rada na podizanju svesti stručne i opšte javnosti o restorativnoj pravdi i njenoj primeni, pa je ovaj *Priručnik* zamišljen kao alatka koja bi služila toj svrsi. Dakle, *Priručnik* treba da posluži za podizanje svesti i edukaciju o restorativnim pristupima u transformaciji konflikata. Proces razvijanja *Priručnika* nastavljen je kroz tri grupe aktivnosti.

Prvo, organizovan je zajednički sastanak VDS istraživačkog tima i predstavnika iz tri multietničke zajednice koji su učestvovali na participativnim seminarima, na kojima su napravljene prve skice sadržaja ovog dokumenta, koje su poslužile kao polazna osnova za dalji rad. Takođe, u cilju rada na razvijanju *Priručnika* i podizanju svesti o restorativnoj pravdi i restorativnim pri-

stupima na lokalnom nivou, u Prijepolju i Bačkoj Palanci je inicirano formiranje neformalnih lokalnih restorativnih tela, odnosno timova.⁹ U sastav restorativnih timova ušli su predstavnici centra za socijalni rad, vaspitno-obrazovnih ustanova, organizacija civilnog društva i policije, pri čemu su u pitanju osobe različitog pola, starosti, etničke pripadnosti i drugih ličnih svojstava. Upravo ova raznolikost timova, kako primećuju Biffi i Laxminarayan, treba da „osigura kreativne ishode njihovih sastanaka“ (Biffi, Laxminarayan, 2014: 6).

Drugu grupu aktivnosti činio je rad na prikupljanju podataka o primerima dobre prakse primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu i pravljenje nacrtu *Priručnika*. Prikupljanje podataka o primerima dobre prakse primene restorativnih pristupa u prevenciji i rešavanju konflikata i drugih problema u lokalnim sredinama bio je zadatak članova restorativnih timova. Pored toga, primere dobre prakse prikupili su i istraživači VDS, koji su, takođe, radili na razvijanju drugih delova *Priručnika*.

Najzad, treću grupu aktivnosti činilo je prezentovanje i diskutovanje nacrtu *Priručnika* na radionicama u Bačkoj Palanci, Prijepolju i Beogradu.¹⁰ Tokom sastanka i radionica u ovom delu akcionog istraživanja korišćene su uglavnom sve metode i tehnike kao i tokom participativnih seminara, posebno tokom grupnog rada i diskusije.

Priručnik o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu predstavlja rezultat zajedničkog rada i sinergije istraživačkog tima iz VDS, koji su angažovani na projektu *ALTERNATIVE*, restorativnih timova iz sredina u kojima je istraživanje implementirano – Prijepolja i Bačke Palanke i Bača, pojedinih učesnika seminara „Od konflikta do mirnog života u zajednici“ iz Medveđe i pojedinih članova i članica *Asocijacije Zajednička akcija ZA istinu i pomirenje*.

⁹ Zbog nedostatka koordinacije na lokalnom nivou, nije formiran lokalni restorativni tim u Medveđi. U sastav restorativnog tima u Bačkoj Palanci ušli su predstavnici iz Bačke Palanke i Bača, kao dve opštine u kojima je sprovedeno empirijsko istraživanje u okviru projekta *ALTERNATIVE*.

¹⁰ Zbog nedostatka koordinacije na lokalnom nivou i zbog drugih profesionalnih i ličnih obaveza pojedinaca iz Medveđe koji su učestvovali na seminaru i na sastanku sa predstavnicima VDS tima, koji je usledio posle seminara, oni se nisu aktivno uključili u prikupljanje podataka o primerima najbolje prakse primene restorativnih pristupa u njihovoj lokalnoj zajednici, niti su inicirali formiranje lokalnog restorativnog tima, kao što su to uradili učesnici iz Prijepolja i Bačke Palanke i Bača, pa iz tog razloga nije bila organizovana radionica u Medveđi.

Zaključci i naučene lekcije

Akciono istraživanje Viktimološkog društva Srbije pokazalo je da su model komunikacije „Treći put“ kao forma restorativnog dijaloga, model restorativnog kruga i pristup fokusiran ka rešenju, primenjivi i odgovarajući za multietničke zajednice u Srbiji. Ovo akciono istraživanje je potvrdilo relevantnost obezbeđivanja svih preduslova za optimalni kontakt (kontakt hipoteza) i postavljanja komunikacijskog okvira, što doprinosi promenama obraza komunikacije i omogućava konstruktivnu komunikaciju (dijalog), odnosno doprinosi lakšem otvaranju ljudi, dajući im prostor da pričaju o teškim temama na lakši način. Komunikacijski okvir omogućava uzajamno poštovanje i poverenje, podstiče otvorenost, razumevanje i podršku, koji su važni preduslovi za optimalan kontakt i približavanje ljudi. Takođe, komunikacijski okvir olakšava susret i izgradnju poverenja, omogućava samorefleksiju i razumevanje drugih i doprinosi smanjenju predrasuda prema drugim grupama i postojećih antagonizama. Dakle, komunikacijski okvir (okvir za restorativni dijalog) pomaže ljudima da poštuju jedni druge uprkos razlikama u mišljenju o određenim temama, dok prepoznavanje sličnosti u različitim iskustvima može doprineti boljem razumevanju samog sebe, razumevanju drugih i približiti ljude, odnosno sprečiti otuđivanje. Stoga je model „Treći put“ zamišljen istovremeno kao način prevencije i kao način lakšeg rešavanja problema, nesporazuma i konflikata između ljudi u lokalnim multietničkim zajednicama.

Istraživanje je takođe pokazalo značaj korišćenja različitih aspekata joge, koja može da pomogne usmeravanju pažnje na sadašnjost (puna svest), kao i postizanju unutrašnjeg mira i balansa.

Akciono istraživanje je potvrdilo rezultate empirijskog istraživanja koje mu je prethodilo (Nikolić-Ristanović i dr., 2014, Nikolić-Ristanović i dr., 2015) vezano za davanje značaja primeni restorativnih pristupa u prevenciji i rešavanju problema, uključujući konflikte, u lokalnim multietničkim zajednicama. Ovaj nalaz se čini posebno važnim ukoliko imamo na umu da je srpsko društvo pretežno autoritarno i retributivno. Takođe, učesnici seminara su postali svesniji toga šta je to restorativna pravda i šta su restorativni pristupi, tako da mogu da ih prepoznaju u svakodnevnom privatnom i profesionalnom životu, što bi, pak, moglo da doprinese široj upotrebi restorativnih pristupa u praksi.

Rezultati istraživanja pokazuju da, iako neki elementi institucionalne podrške restorativnoj pravdi u Srbiji postoje, podrška vlasti i dalje nedostaje ili nije dovoljna, što predstavlja prepreku za model „Trećeg puta“ i druge resto-

rativne pristupe da budu šire prepoznati i korišćeni u praksi. Restorativna pravda je i dalje slabo razvijena u Srbiji i uglavnom se vezuje za jedan restorativni pristup – posredovanje (medijaciju). Takođe, uočava se nedostatak kapaciteta kod onih koji bi trebalo da primene relevantne zakone i politike u praksi. Utoliko je neophodno raditi na daljem razvijanju i unapređivanju zakonodavnog, profesionalnog i institucionalnog okvira kao jednog od ključnih preduslova za optimalni kontakt, komunikaciju i širu upotrebu modela „*Treći put*“ i drugih restorativnih pristupa u društvu. Ovo, između ostalog, govori u prilog potrebi daljeg rada na podizanju svesti i edukaciji profesionalaca na različitim nivoima (od lokalnog do državnog).

Rezultati akcionog istraživanja takođe potvrđuju značaj i potrebu ljudi da sarađuju i umrežavaju se, što je važno za građenje i obnavljanje „mreže odnosa“ (Lederach 2005) u lokalnoj zajednici kao preduslov za izgradnju mira i prevenciju i transformaciju konflikta. Stoga možemo da zaključimo da je model komunikacije u duhu „*Trećeg puta*“ proces orijentisan ka uspostavljanju odnosa, koji podstiče umrežavanje i saradnju. Učesnici seminara su pokazali visok nivo zainteresovanosti da rade na podizanju svesti svojih sugrađana i edukaciji stručnjaka za primenu restorativnih pristupa u njihovom svakodnevnom i profesionalnom životu na osnovu *Priručnika o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu*, koji je razvijen. Uz to, tokom akcionog istraživanja oni su inicirali stvaranje međusektorskih tela – restorativnih timova, i napravili planove za njihov dalji rad u okviru ovih timova, kako bi razvijali i primenjivali restorativne pristupe u svojim zajednicama. Utoliko su razvijanje *Priručnika* i iniciranje osnivanja lokalnih restorativnih timova dva ključna rezultata, odnosno proizvoda ovog akcionog istraživanja.

Najzad, akciono istraživanje je potvrdilo rezultate prethodnih istraživanja razvoja modela „*Treći put*“ pokazujući da je razvoj ovog modela proces, odnosno da model „*Treći put*“ treba stalno da se razvija, preispituje i unapređuje, teorijski i praktično. Kroz ovo akciono istraživanje, model „*Treći put*“ je unapređen proširivanjem komunikacijskog okvira, uključivanjem forme restorativnog kruga i pristupa usmerenog ka rešenju, kao i različitih tehnika osnaživanja, koje doprinose fokusiranju na sadašnji momenat (puna svesnost) i unutrašnjem miru i balansu.

Na osnovu zaključaka akcionog istraživanja, ukupnih nalaza istraživanja VDS u okviru projekta *ALTERNATIVE*, kao i na osnovu rezultata dosadašnjeg rada i aktivnosti u okviru *Asocijacije Zajednička akcija ZA istinu i pomirenje*, definisani su osnovni elementi modela restorativnog pristupa rešavanju i preven-

ciji konflikata: uslovi za optimalni kontakt, komunikacijski okvir u duhu restorativne pravde, elementi joge i vežbi disanja, koji doprinose opuštanju, kontroli misli i stvaranju prostora da se razmisli pre nego što se dela, kao i fokusiranosti na sadašnji trenutak i dešavanja unutar sebe i drugih (puna svest o sopstvenim i osećanjima drugih), model restorativnog kruga i restorativnog pristupa fokusiranog na rešenje i pozitivne potencijale ljudi. Ovi elementi bi činili model restorativnog pristupa inovativnim i jedinstvenim, i omogućili bi njegovu primenu u različitim interkulturalnim kontekstima u Srbiji i regionu.

Literatura

- Allport, G. (1954) *The Nature of Prejudice*. Reading: Addison-Wesley.
- Amir, Y. (1998) Contact Hypothesis in Ethnic Relations. U: E. Weiner (ur.) *The Handbook of Interethnic Coexistence*. New York: Continuum Publishing, str. 162-181.
- Bloomfield, D. (2003) Reconciliation: An Introduction. U: D. Bloomfield, T. Barnes i L. Huyse (ur.) *Reconciliation after Violent Conflict: A Handbook*. Stockholm: International IDEA, str. 10-18.
- Čopić, S. (2013) Aktivnosti i diskurs državnih organa i institucija u Srbiji u bavljenju međuetničkim sukobim. *Temida*, 3-4, str. 61-94.
- Čopić, S., Nikolić-Ristanović, V. *Priručnik o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prome-tej-Beograd, u štampi.
- Forbes, H.D. (2004) Ethnic Conflict and the Contact Hypothesis. U: L. Yueh-Ting, C. McCauley, M. Fathali, S. Worchel (Ur.) *The Psychology of Ethnic and Cultural Conflict*. Westport: Praeger, str. 69-88.
- Franklin, C. (2001) Physiotherapy with Torture Survivors. *Physiotherapy* 7, str. 374-377.
- Janković, S., Kovač-Cerović, T. (1995) Osnovne pretpostavke radioničarskog postupka. U: T. Kovač-Cerović (Ur.) *Učionica dobre volje-uvod*. Beograd: Most, str. 49-68.
- Janoff-Bulman, R., Werther, A. (2008) The Social Psychology of Respect: Implications for Delegitimization and Reconciliation. U: A. Nadler, T. Malloy, J. Fisher (ur.) *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*. Oxford: Oxford University Press, str. 145-170.
- Kent, M., Taylor, M. (2002) Toward a Dialogic Theory of Public Relations. *Public Relations Review*, 28, str. 21-37.

- Lederach, J.P. (1997) *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace.
- Lederach, J.P. (2005) *The Moral Imagination: The Art and Soul of Building Peace*. Oxford: Oxford University Press.
- Liebmann, M. (2007) *Restorative Justice: How it Works*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Nikolić-Ristanović, V. (2015) Communication About The Past and Reconciliation: Lessons From the Western Balkan. *Restorative Justice: An International Journal*, 2, str. 188-211.
- Nikolić-Ristanović, V. (2014) Joga i žrtve. *Temida*, 1, str. 47-64.
- Nikolić-Ristanović, V., Srna J. (ur.) (2008) *Mogući put ka pomirenju u Srbiji: Zajednička akcija za istinu i pomirenje*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd.
- Nikolić-Ristanović, V., Srna, J. (2010) Pomirenje sa sobom i drugima – od pristupa ka modelu. *Temida*, 1, str. 43-57.
- Nikolić-Ristanović, V., Šaćiri, B. (2013) Bavljeno međuetničkim konfliktima od strane organizacija civilnog društva u Srbiji: aktivnosti i diskurs. *Temida*, 3-4, str. 27-60.
- Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Petrović, N., Šaćiri, B. (2015) Viktimizacija i pravda u interkulturalnom kontekstu Srbije, *Temida*, 2, str. 31-58.
- Pettigrew, T. (1998) Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49, str. 65-88.
- Ray, B., Roberts, A.W. (2007) Restorative Processes. U: G: Johnstone, D. Van Ness (ur.) *Handbook of Restorative Justice*. Cullompton: Willan Publishing, str. 211-227.
- Rohne, H.C., Arsovska, J., Aertsen, I. (2008) Challenging Restorative Justice-State Based Conflict, Mass Victimisation and the Changing Nature of Warfare. U: I. Aertsen, J. Arsovska, H.C. Rohne, M. Valinas, K. Vanspauwen (Ur.) *Restoring Justice after Large-scale Violent Conflicts – Kosovo, DR Congo and the Israeli-Palestinian case*. Cullompton: Willan Publishing, str. 3-46.
- Rucker, L. (2005) Yoga and Restorative Justice in Prison. *Contemporary Justice Review*, 8, str. 107-112.
- Sidorkin, A. (1996) *An Ontological Understanding of Dialogue in Education*. PhD thesis, University of Washington.
- Srbova, K. (2015) *Yoga for Peace*. Master thesis, Brussels School of International Studies of the Department of Politics and International Relations in the Faculty of Social Science.

Tschudi, F. (2008) *Dealing with Violent Conflicts and Mass Victimization: A Human Dignity Approach*. U: I. Aertsen, J. Arsovska, H.C. Rohne, M. Valinas, K. Vanspauwen (ur.) *Restoring Justice after Large-scale Violent Conflicts – Kosovo, DR Congo and the Israeli-Palestinian case*. Cullompton: Willan Publishing, str. 46-69.

Walker, L., Kobayashi, L. *Restorative and Therapeutic Reentry Rituals*. U: M. Evans (Ur.) *Offender Release and Supervision: The role of Courts and the Use of Discretion*. Netherlands: Wolf Legal Publishing, u štampi.

Internet izvori

Bannink, F., Walker, L. (2014) *Solution Focused Conflict Management and Restoration Circles*. Dostupno na: <http://www.lorennwalker.com/articles/banninkwalkerSFscript0514.pdf>, stranici pristupljeno 15.12.2015.

Biffi, E., Laxminarayan, M. (2014) *Accessibility and Initiation of Restorative Justice. A Practical Guide*. Leuven: European Forum for Restorative Justice. Dostupno na: http://www.euforumrj.org/assets/upload/Practical_Guide_Accessibility_FINAL_website.pdf, stranici pristupljeno 15.12.2015.

Fellegi, B., Szego, D. (2013) *Handbook for Facilitating Peacemaking Circles*. Budapest: Foresee research Group. Dostupno na: http://www.foresee.hu/uploads/tx_abdownloads/files/peacemaking_circle_handbook.pdf, stranici pristupljeno 15.12.2015.

Foss, E.M., Hassan, S.C., Hyde, I., Seeberg, M.L., Uhrig, B. (2012) *Deliverable 2.1.: Report on Conflicts in Intercultural Settings*. Oslo: NOVA. (Deliverable 2.1. of FP7 project ALTERNATIVE - Developing Alternative Understandings of Security and Justice Through Restorative Justice Approaches in Intercultural Settings Within Democratic Societies). Dostupno na: http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_2.1_Report_on_conflicts_in_intercultural_settings.pdf, stranici pristupljeno 15.12.2015.

Justad, L.O. (2006) *Post-conflict Peacebuilding: Social Reconstruction and Reconciliation through Dialogue* (Master thesis). Oslo: Oslo University. Dostupno na: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/13993/33708.pdf?sequence=1>, stranici pristupljeno 15.12.2015.

Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S. (2013) *Dealing with Interethnic Conflicts in Serbia and the Place of Restorative Justice and Victims*. Belgrade: Victimology Society of Serbia. (Deliverable 6.1. of FP7 project ALTERNATIVE - Developing Alternative Understandings of Security and Justice through Restorative Justice Approaches in Intercultural Settings within Democratic Societies). Dostupno na: http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_6.1_Research_report_on_dealing_with_conflicts_by_NGOs_and_the_state.pdf, stranici pristupljeno 15.12.2015.

Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Petrović, N., Šaćiri, B. (2014) *Conflicts, Security and Justice in Intercultural Context of Serbia*. Belgrade: Victimology Society of Serbia. (Deliverable 6.2. of FP7 project ALTERNATIVE - Developing Alternative Understandings of Security and Justice through Restorative Justice Approaches in Intercultural Settings within Democratic Societies). Dostupno na: http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_6.2_Research_report_on_interethnic_conflicts_and_citizens_security_perceptions.pdf, stranici pristupljeno 15.12.2015.

Törzs, E. (2013) *Report on Restorative Justice Models*. Leuven: KU Leuven Institute of Criminology. (Deliverable 3.1. of FP7 project ALTERNATIVE – Developing Alternative Understandings of Security and Justice through Restorative Justice Approaches in Intercultural Settings within Democratic Societies). Dostupno na: http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_3.1_Report_on_RJ_models.pdf, stranici pristupljeno 15.12.2015.

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ

JELENA SRNA

SANJA ČOPIĆ

Applying Restorative Approaches in Intercultural Settings in Serbia: Theoretical Departures and Methodological Approach of the VDS' Action Research in Three Multiethnic Communities

During 2014 and 2015 within the EU funded FP7 research project ALTERNATIVE, the Victimology Society of Serbia implemented an action research with the aim to test the applicability of the 'Third way' model in multi-ethnic communities in Serbia, more directly affected by the wars in the former Yugoslavia, and to further up-grade it, both theoretically and practically. Additionally, the action research aimed at coming to the ideas about possible future steps, and developing a tool (practical guide/manual) for applying restorative approaches in intercultural settings in Serbia. The action research consisted of two parts: the participatory seminars titled From the conflict toward the peaceful life in the community, which were implemented in three multi-ethnic communities in Serbia (Medveđa, Prijepolje and Bačka Palanka), and developing the Manual on best practices of applying restorative justice approaches in intercultural settings that should serve for raising awareness and education on restorative approaches in conflict transformation. The aim of the article is to present main theoretical departures and methodological approach

of the action research, with a particular focus on the seminars, as well as main conclusions and lessons learned in regard applicability of restorative approaches in the multiethnic communities in Serbia.

Keywords: restorative approaches, intercultural communities, action research, Serbia.

TEMIDA
Decembar 2015, str. 103-130
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1504103H
Pregledni rad
Priljeno: 31.10.2015.
Odobreno za štampu: 20.1.2016.

Cyber Stalking Victimisation of Women: Evaluating the Effectiveness of Current Laws in India from Restorative Justice and Therapeutic Jurisprudential Perspectives

DEBARATI HALDER*

Victimisation of women through cyber stalking is one of the most serious crimes against women. Many countries including India have developed laws regulating cyber stalking. This article argues that since both, restorative justice (RJ) and therapeutic jurisprudence (TJ) are victim oriented, the issue of cyber stalking of women may be dealt with by RJ process and the laws in this regard must be analysed by the legal actors with a background in RJ and TJ philosophy. India had earlier taken up therapeutic punishment policy to enforce rights of the accused. But the modern principles of TJ have still not been considered in the RJ background in cyber stalking cases. This article therefore examines whether RJ and TJ principles can replace retributive principles for cyber stalking victimisation. It also examines the Indian cyber stalking law from RJ and TJ perspectives to assess its effectiveness for victims.

Key words: *cyber stalking, restorative justice, therapeutic jurisprudence, victimisation of women.*

* Debarati Halder is an advocate. She is the managing director of Centre for cyber victim counselling (www.cybervictims.org) and the vice president of kids and teens division, Working to Halt Online Abuse (www.haltabuse.org). She is presently pursuing her PhD from National Law School India University (NLSIU), Bangalore. E-mail: Debaratihalder@gmail.com.

Introduction

In the last decade, victimisation of women has taken a different dimension due to misuse of digital communication technology which has now become a new way for perpetrators to harass women. Cyber victimisation of women can be categorised into two main groups: textual victimisation and graphical victimisation. Graphical victimisation may include producing, creating or publishing obscene, derogatory, and pornographic, including revenge pornographic materials on the web to shame the victim. Assuming that the impact of cyber graphical victimisation can be devastating on women and girls, many policy making bodies, including the European Union, had framed policies and guidelines to create laws to penalise creation, production and publication of child pornographic materials.¹ The understanding in this regard is also expanding to cover creation, production and publication of revenge pornographic materials on the internet as well (Halder, Jaishankar, 2010, 2011; Citron, Franks, 2014). Textual victimisation on the other hand, may include cyber bullying, trolling, email harassment, cyber stalking, etc. While both textual and graphical victimisation may create huge defamation and public shaming for the victims, textual victimisation, when carried out by way of cyber stalking, may be more personal and may create more traumatising effects on victims as the stalkers aim to create threat in the minds of their victims (Ellison, Akdeniz, 1998).

Recent statistics on cyber victimisation show that women victims generally outnumber male victims when it comes to cyber stalking victimisation. Cumulative statistics released by *Working to Halt Online Abuse* (WHOA), organisation which deals with cyber stalking, showed that out of 4043 victims who contacted WHOA in the period of 2000-2013, 70% were women.² Recently released UN Broadband Commission Report for Digital Development Working group on Broadband and Gender, also, showed that women from the age group of 18-24 are at high risk of being abused on internet by way of cyber stalking (UN Report, 2015: 16).³ Several studies have been carried out to

¹ Council of Europe- ETS no.185 - Convention on Cyber Crime, www.conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/185.htm, page accessed on 1.8.2015.

² Comparison statistics (2000-2013) released by WHOA URL www.haltabuse.org/resources/stats/Cumulative2000-2013.pdf, page accessed 1.8.2015.

³ See: Cyber Violence against Women and Girls: A World-wide Wake-up Call a Report by the UN Broadband Commission for Digital Development Working Group on Broadband.

show the method and impact of cyber stalking on university students, young and adult individuals, including children, women and men (Jaishankar, Uma Sankary, 2005; Pittaro, 2008; Salter, Bryden, 2009; Pittaro 2010). Almost all of these researches suggest that cyber stalking may be an interpersonal crime and the impact may be graver on women. Depending on the nature and the impact of cyber stalking especially on women, several countries, including United States of America (US) and United Kingdom (UK), have made specific laws to regulate cyber stalking. India has joined this league only in the mid 2013 when the Criminal Law Amendment Act, 2013 was introduced as a result of a brutal gang rape in Delhi. This article argues that the current Indian law cannot sufficiently address victims' needs. On the other hand, restorative justice (RJ) and therapeutic jurisprudence (TJ) are victim oriented approaches. Therefore, if the current law adopts these approaches, the needs of the victims may be addressed better.

Restorative justice emphasises upon repairing the harm through mediation involving the victim, offender and the legal actors, including judges, lawyers, and mediators to solve the problem amicably. This is especially because RJ involves emotional intelligence and communicative techniques, including understanding and empathy of the legal actors (King, 2008). Lately, practitioners and researchers have started feeling that RJ can prove to be a better option to deal with violence against women when compared to retributive justice which pronounces harsh punishments for offenders and may turn extremely traumatising for women victims of interpersonal abuse, especially when they may be forced to testify against their abusive partners in front of the police and the courts (Goodmarks, 2014). On the contrary, restorative process is victim centred and can be deployed at the victim's request, it gives more power to the victim as a victim and not as a mere 'witness' who may not have much saying in the redresses process taken up by the court. Cyber stalking being a newly recognised form of violence against women involving intimate partners as one of the categories of harassers, may be considered to be dealt with by RJ process.

Therapeutic jurisprudence, on the other hand, emphasises upon law's positive effect on the healing process. As Wexler and Winick (2008: 4) explained, "an interdisciplinary approach to legal scholarship that has a law reform

Available at: www.unwomen.org/~media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2015/cyber_violence_gender%20report.pdf?v=1&d=20150924T154259, page accessed 9.9.2015.

agenda, therapeutic jurisprudence seeks to assess the therapeutic and counter-therapeutic consequences of the law and how it is applied, as well as to increase the former and diminish the latter. It is an approach to the law that uses the tools of the behavioural sciences to assess the law's therapeutic effects and, when consistent with other important legal values, to reshape law and legal processes in ways that can improve the psychological functioning and emotional wellbeing of the individuals affected."

This article argues that the particular laws and the legal process fail to see what the victim wants. It must be understood that laws regulating cyber stalking must also include the victim's needs which may not necessarily be harsh punishment to the offender, but may also include healing the trauma through proper restorative process.

It is interesting to note that several researches on cyber stalking regulations have highlighted law's scope to regulate specific behaviours as cyber stalking, the gap which hampers the proper detection and retributive process, etc. (Basu, 2013; Hazelwood, Koon-Magnin, 2013). However, there is rarely any research on effectiveness of laws on the healing process in the cases of cyber stalking victimisation of women. This article aims to fulfil this gap. The goal of this article is to evaluate existing law on cyber stalking in India in the perspective of RJ and TJ. Whether the cyber stalking laws in India have this therapeutic jurisprudential approach in them? What are the prime motives of these laws? Whether the existing laws are anti-therapeutic? What are the primary needs of the victims of cyber stalking and whether these laws can meet these needs? Whether these laws have effectively criminalised cyber stalking? This article aims to research on these issues. The article is divided into five parts including the introduction. The second part deals with definitions of cyber stalking and finds out why the issue must be perceived as different from offline stalking. The third part deals with victimological aspects of cyber stalking. The fourth part deals with positive and negative aspects of the Indian cyber stalking law from the victimological perspectives and the fifth part deals with as how RJ and TJ principles may be involved to make the cyber stalking regulations more effective for the victims in India.

Defining cyber stalking

Academic and legal definitions of cyber stalking

Academically, the concept of cyber stalking has been construed mainly as a behavioural misconduct conveyed by digital communication technology. Bocij, Griffiths and McFarlane (2002: 5) define cyber stalking as “a group of behaviours in which an individual, group of individuals or organization, uses information and communications technology to harass one or more individuals. Such behaviours may include, but are not limited to, the transmission of threats and false accusations, identity theft, data theft, damage to data or equipment, computer monitoring, the solicitation of minors for sexual purposes and confrontation”. According to Baer, “Cyber stalking in particular is composed of words alone and therefore stands more distinctly as apart as a crime of accumulation” (Baer, 2010: 154). According to Brenner, “in a sense, cyber stalking and cyber harassment are lineal descendants of the obscene or annoying telephone call offenses that were created roughly a century ago, to address harms resulting from the misuse of a nineteenth century technology” (Brenner, 2004: 14). Ellison and Akdeniz (1998) had construed the term cyber stalking as online harassment, which may include various digitally harassing behaviours, including sending junk mails, computer viruses, impersonating the victim, etc.

It may be noted that, legally, cyber stalking was recognised as an offence only in the early 1990s. Stalking through cyber space was criminalised by Michigan in 1993 through Michigan Criminal Code.⁴ The term ‘cyber staking’ is still not defined by any particular legal provision in the UK.⁵ Provisions including Ss.2-7 of the Protection from Harassment Act (PHA), 1987⁶ are presently used as the regulatory provision for stalking and cyber stal-

⁴ See for details Michigan Criminal Code, Stalking: Section 28.643(8), definitions. 1993 section 411h. www.haltabuse.org/resources/laws/michigan.shtml, page accessed 12.12.2013. Later, the Federal law also developed anti-cyber stalking law through “Violence Against Women and Department of Justice Reauthorization Act, 2005”, which amended Section 2261A (2) of Title 18, USC through Section 114, which specifically deals with stalking including cyber stalking.

⁵ See discussions on stalking in the website of Crown Prosecution Service, www.cps.gov.uk/legal/s_to_u/stalking_and_harassment/#a02b, page accessed 14.5.2014.

⁶ See the provisions related to harassment in the Protection from Harassment Act, 1987, www.legislation.gov.uk/ukpga/1997/40/contents, page accessed 14.5.2014.

king. However, the Crown Prosecution Service (CPS) provides an exhaustive definition of cyber stalking based upon the framework of S2A (3).

As it may be seen from the above, all definitions (academic as well as legal) perceived cyber stalking as harassment carried out digitally, which may necessarily infringe the privacy of the victim. The legal definitions of cyber stalking that are discussed above derive their conceptualisations from laws meant for physical stalking. Before January 2013 there was no recognised legal definition of stalking or cyber stalking in India. The concept of cyber stalking neither received any new academic understanding in India until 2010, when Halder and Jaishankar (2010: 12) provided a functional definition of cyber stalking which is as follows: "In one word, when 'following' is added by mens rea to commit harm and it is successfully digitally carried out, we can say cyber stalking has happened".

Stalking was legally recognised as an offence in India through S.354D of the Indian Penal Code which was inserted through the Criminal Law Amendment Act, 2013. The provision defined stalking in the following words: "Any man who follows a woman or contacts or attempts to contact such woman to foster personal interaction repeatedly despite a clear indication of disinterest by such woman or whoever monitors the use by a woman of the internet, email or any other form of electronic communication or watches or spies a person in a manner that results in fear of violence or serious alarm or distress, in the mind of such woman or interferes with the mental peace of such woman, commits the offence of stalking."⁷ It may be noted that the above provision was made specifically as a 'women centric law' and the wordings of this law have put much emphasis on the infringement of privacy by way of monitoring and stalking, which creates fear from violence, serious alarm or distress. It therefore provides a three dimensional explanation to stalking: (i) despite her disinterest, physically persuading a woman repeatedly by conducting in such a way that may create fear in her, may interfere with her peace of mind, (ii) monitoring her digital whereabouts, communications, etc. by digital conducts which create serious threat, alarm or interfere with her mental peace, and (iii) spying or watching her to in order to pose a harm to her. As such, unlike other existing provisions on cyber stalking in other jurisdictions such as the US, this law has not put much emphasis on harassing communi-

⁷ Criminal Law (Amendment) Ordinance, 2013, Section 6.

cation which is also considered as stalking behaviour by many legal scholars, such as Bocij, Griffiths and McFarlane (2002), Brenner (2004) and Baer (2010).

Why cyber stalking must be perceived as different from physical stalking

From the academic and legal definitions discussed above, it can be seen that there are distinguishing factors which differ cyber stalking from physical stalking (Williams, 2009; Pittaro, 2010; Reynolds, 2010). These may be summed up as follows:

Digital mode of pursuing: Unlike physical stalking, cyber stalking may not need the perpetrator and the victim to stay in near proximity. Cyber stalking necessarily infringes privacy through digital behaviour of pursuance with the help of communication which is made with the intention of creating a feeling of fear or psychological trauma that may make the victim restless, impatient or suffer from sleeplessness or eating disorder due to acute anxiety (Jaishankar, Uma Shankary, 2005, Pittaro, 2008). The nature of cyber stalking can best be described through the explanation offered by Reynolds (2010). He suggests that the four component parts of cyber stalking include repeatedly contacting the victim even after the perpetrator has been asked to stop; sending harassing or annoying communication to the victim, sending unwanted sexual advances to the victim and sending physical threats to the victim. Thus, it can be seen that the core mode of cyber stalking is pursuing of the victim digitally with intent to infringe her privacy against her will. Here lies the main distinctive feature of cyber stalking, which makes it different from physical stalking. This pursuing stage can be described as shadowing of the victim. The process of shadowing includes accessing vital information of the victim including her personal as well as workplace data. It may be noted that such data may float in the internet due to ever increasing data contribution by the users themselves to the internet through various social media and web platforms like Facebook, Twitter, LinkedIn, and search engines like Google, which provide free services, as well as paid services such as mobile networking apps. The workplace data of an individual may also be available in the internet due to certain corporate policies and practices, which need the information about employees to be published in the company websites. Such personal, as well as workplace data can be easily accessed if searched in the internet with key words denoting his/her name, email id, workplace, school and university or even his/her mobile phone numbers (Gelman, 2009).

Negative online socialising: As such, pursuing or shadowing the victim or data mining about the victim can turn into an offensive behaviour when the information gathered is used to keep 'unwanted' contact with the victim. Analysing the literature on cyber stalking, it can be seen that this unwanted contact can be done in two ways (i) in a constructive manner whereby the stalker builds up personal communication with the victim through emails or chats, social media, or text messages or even phone calls (Brenner, 2004; Baer, 2010); and (ii) in a destructive manner, whereby the stalker monitors the victim by reaching out to her email id, social media profile, and takes up several harassing behaviours, such as hacking the profiles, identity theft, accessing the computer to establish a forceful contact with the victim and to gain direct control over the online activities, as well as real life activities of the victim (Bocij, Griffiths, McFarlane, 2002). Unwanted contact by means of constructive way as well as destructive way can therefore be done by way of negative online socialisation, which is opposite to positive online socialising. Traditionally, negative socialisation means a phenomenon which "occurs when others use punishment, harsh criticism or anger, to try to teach us a lesson, and often we come to dislike both negative socialisation and the people who impose it on us."⁸ The scope of this traditional explanation can be enlarged for constructing the meaning of negative online socialising and it can be interpreted as a type of online socialising where by a victim enters the vicious socialising network of the perpetrator knowingly or unknowingly and the perpetrator gains undue evil benefits from such socialising, which can harm the victim. Both the victim and the perpetrator can play their own roles in building up negative online socialising scenario.

Choice of the victims for being accessible: It may also be noted that the social media, email/message/digital communication service providers and search engines may be parts of a wider database which can share the information of the user if the user wishes so (Armbarst et al., 2009); for example, a Facebook user can log into Academia.edu, a site meant for sharing academic interests, scholarly articles published by the users themselves, with the username and password used for his/her Facebook profile. In Academia.edu, the user's profile may appear either in brief as he/she may wish to show, or the way Facebook profile briefly describes him/her. The user can further be

⁸ What is the socialization process? Available at: www.soc.ucsb.edu/faculty/baldwin/classes/soc142/scznDEF.html, page accessed on 12.12.2013.

followed by people interested in the same subject, colleagues, students, friends of the students, etc. Such followers can get to see not only the professional profile of the user, but also the Facebook link and user email id if the user wishes to include them in his/her profile. Similarly, a Twitter account can be used to log into storyfy.com through which users can share their experiences, trending news, etc; it can also use hash tag in the similar fashion as in Twitter, and it provides further opportunity to share the 'story' through Facebook, Twitter, Google+ or LinkedIn. All that the user needs to do is to confirm participation in the site through his /her email id. As such, the social media and the cloud attached to it, carry on 'commodification of personal information'(Tavani, Grodzinsky, 2002) and, nonetheless, it can provide a wider platform to carry out pursuing activity for cyber stalking through data mining and "reality mining".⁹ This can be extremely fatal as has been proved in the case of Amy Boyer stalking case, where Boyer's stalker gained sufficient personal information about her from the internet, constructed two websites providing false information about her and eventually murdered her (Tavani, Grodzinsky, 2002). But it needs to be remembered that cyber technology has developed hugely since 1999s when Amy's stalker took to cyber space to get the details about his victim. In 2015, the liability of such 'commodification of personal information' is shared between the users, as well as the social media which are used by the users. Due to Due Diligence laws and Safe Harbor Policies of the US, the tortuous liability of the social media and internet search engines has become even more limited, shifting the burden of protecting the privacy more to the users themselves.

Offender-victim relationship: Cyber stalking differs from physical stalking if seen from the perspective of offender-victim relationship in the light of lifestyle- routine activity theory. It rather fits into the theory of 'cyber lifestyle-routine activity' as has been explained by Reyns, Henson and Fisher (2011), which is the expanded form of lifestyle-routine activity theory to cover online victimisation cases, especially cyber stalking victimisation. In cases of cyber stalking victimisation, online deviance may have larger effect for causation of crime compared to online exposure of the victim and proximity of the victim-offender, target attractiveness and lack of guardianship (Reyns, Henson, Fisher,

⁹ The term "Reality mining" was coined by Sandy Pentland and as Erica Orange has briefed the explanation of the term, it "refers to the collection and analysis of technology based data as it relates to human social behaviour" (Orange, 2009). Available at: www.minnesotafuturists.pbworks.com/f/JA2009_Orange.pdf, page accessed on 12.12.2013.

2011). But these factors may have their significant effects as well. Online deviance may increase due to enormous data swelling in the internet, which makes it easier for the perpetrator to target his victim/s even though victim may not herself expose unnecessary information to allure the perpetrator directly.

Changing motive of the stalker: It must also be noted that digitally pursuing or shadowing *alone* may not make the pursuer an offender of cyber stalking. Such 'shadowing' by the stalker, if accompanied by an ill motive, may fall into the category of cyber stalking. As the academic and legal definitions suggest, to attract the penal provisions meant for cyber stalking, pursuing or shadowing must be done with an intention to monitor the victim digitally as well as in real life in some cases. This understanding makes regulating the behaviour of digitally pursuing challenging. This is especially so in cases when the pursuer or shadower shadows his target, who may be a celebrity, in the course of simple fan following and not for obsessive monitoring and stalking of the celebrity (Wykes, 2007). Digitally pursuing or monitoring the victim fits in the concept of cyber stalking only when the perpetrator starts making his victim aware of such pursuing or shadowing or monitoring by communicating with his victim, which may be perceived as annoying, unwanted or threatening by the victim.

Victimological aspects of cyber stalking

Impact of cyber stalking

Even though it is an accepted fact that there is no universal definition of cyber stalking (Reyns, 2010), almost all the academic and legal definitions of cyber stalking from all jurisdictions strike in the same cord of harassment and harassing communication along with privacy infringement when it comes to conceptualising cyber stalking.¹⁰ It can be seen that on the cyber space, threat, harassment or distress or infringement of privacy is 'communicated' only when the perpetrator executes the same either by directly communicating with the victim or with the help of known and unknown users including the *aide stalkers* (Halder, 2013a: 77)¹¹ through negative online socialisation. This stage may

¹⁰ For definitions of cyber stalking provided in laws from various jurisdictions, see links provided in footnotes 6 and 7.

¹¹ Halder (2013b) explains aide stalkers as people who are not directly related to the victim. They could be the friends and acquaintances of the actual predator who wishes to monitor

also include offensive behaviours including, bullying, trolling or creation of *fake avatars*¹² and spreading such *fake avatars* to websites meant for pornography (Pittaro, 2010). This is especially done by the cyber stalker either by him/herself or through *aide Stalkers* (Halder, 2013a: 77) with an aim to turn these websites as proxy stalkers whereby these sites may continuously send the victim obscene mails, pop-up notices, etc. (Pittaro, 2010).¹³ Such continued offensive behaviour by the stalker/s may create extremely negative impact on the victim. Continuous harassing, threatening phone calls or emails or negative online socialising may make the victims panicked and extremely concerned about their reputation. Stalking and consequent negative online socialising may also cause loss of job, hamper family life and damage reputation of women in the marriage market (Halder, Jaishankar, 2011). Additionally, women victims may suffer secondary harassment with the police or the courts due to poor understanding of the nature of the offence by the police officers, lawyers or judges (Halder, Jaishankar, 2011) or due to complete helpless situation faced by the courts or the police where the stalker/s or aide stalkers or the websites are situated outside the country. It may also make the victims to take extreme steps including suicide or they may suffer withdrawal symptoms.¹⁴

the victim. Such people actually help the main perpetrator by sending anonymous messages on behalf of the actual perpetrator, giving the perpetrator details of the status updates of the victim in the SNWs, helping in keeping unwanted contact with the victim by destructive ways, i.e., by hacking and reproducing the cultured data for creation of fake avatars (especially when the main perpetrator is a new internet user and has little knowledge about digital technology, like hacking and/or morphing, etc). She further explained that aide stalkers could also be people who are associated with the victim and who innocently and unknowingly help the perpetrator in stalking the victim. But such communication or even the behaviour of these aide stalkers in befriending the actual stalker may not be always counted as 'offences' and it becomes the responsibility of these 'friends' to establish their innocence as defence especially when they are used as 'opened windows' to reach the victim, infringe his/her privacy and cause emotional distress, threat, etc.

¹² Halder (2013a: 197) defines fake Avatars as "a false representation of the victim which is created by the perpetrator through digital technology with or without the visual images of the victim and which carry verbal information about the victim which may or may not be fully true and it is created and floated in the internet to intentionally malign the character of the victim and to mislead the viewers about the victim's original identity."

¹³ One such example could be United States vs. Sayer (*U.S. v. Sayer*, 2012 WL 2180577 (U.S. District Court for the District of Maine, where the defendant Sayer misused the personal information of the victim to build up online advertisements, fake profiles, etc. to exhibit the victim as a sex-object. The court rightly held that such conducts amount to unprotected conduct and speech and attracts Ss.2261A. For more details see Young, 2013.

¹⁴ From the personal experience of the author as cyber crime victim counselor.

Specific needs of the victims of cyber stalking

Basically, the needs of the victims of cyber stalking may be three folded: (i) in case the stalker is anonymous, to know the actual identity of the stalker, (ii) and irrespective of whether the stalker is known or unknown to the victim, to prevent the stalker from contacting her and (iii) pull down the offensive posts, websites, messages, etc. that may have been spread about the victim as part of negative online socialisation to create fear in the mind of the victim.¹⁵ In case of victimisation by anonymous stalker/s, victims often want to take up irrational coping methods like contacting the amateur hackers to hack and track the actual identity of the stalker (Halder, Jaishankar, 2015). Even when the stalker is known to the victim, she may want to take up irrational coping method to hack the stalker's email id, social media profile or even digital devices, like the laptop or mobile phone, not only to prevent him from contacting through such profiles, but also to permanently erase any information, communication or photograph of the victim, which may help the stalker to continue with cyber stalking. The victims may take up such irrational coping methods out of fear of more harassment by the stalker or because of frustration due to no cooperation from the websites concerned, or because of lack of confidence in the criminal justice system, especially when the police may refuse to help the victim or the perpetrator continues to harass the victim even after the victim has approached the courts and the initial no-contact period has got over or the stalker may be out on bail. The last point as mentioned above is vital to develop new restorative process as well as better cyber stalking laws with TJ approach (Halder, Jaishankar, 2015)

Positive and negative aspects of S.354D of the Indian Penal Code from victimological perspectives

In India, the concept of regulating cyber stalking continued to generate various opinions; for example, some are of the opinion that cyber stalking can be punishable only when the result is shown through publication or transmission of obscene material within the meaning of S.67 of the Information Technology Act, 2000 (amended in 2008) (which penalises creation, publica-

¹⁵ This is from the general observation of the author as a cyber crime victim counselor.

tion, transmission of obscene materials) (Singh, 2013); it can also attract legal provisions meant for defamation (Section 499, IPC) criminal intimidation (Section 503, IPC), eve teasing by way of word or gesture, or act intended to insult the modesty of a woman (Section, 509). Some opined that erstwhile S.66A of the Information Technology Act, 2000 (amended in 2008) (which prescribed punishment for sending annoying, misleading, etc), can be used as an effective regulatory provision for cyber stalking (Verma, 2009).¹⁶ S.354D of the Indian Penal Code sets these confusions at rest by criminalising cyber stalking as a behavioural pattern. The main aim of this law is to prevent the perpetrator from taking up behaviours which construct cyber stalking. While this is appreciated, it must be remembered that this law was created in the shadow of physical stalking laws and therefore suffers from numerous drawbacks which are further analysed.

a) *Limited scope*

It must be noted that S.354D of the Indian Penal Code protects women from men. Creators of this law failed to take note of famous cases like that of Megan Meier,¹⁷ where the perpetrator was a woman victimising another young woman. This provision has acquired more characteristics of anti-harassment law of the UK with some shadows of the US laws on stalking. Noticeably, this provision does not define *cyber stalking*, the concept of which is hidden in the wordings of the text, especially in the second explanation of the course of conduct which amounts to stalking. A clear reading of the clause (1) of the Section would show that the language of the provision indicates that physical and online stalking can be a combined act, or separate acts. The language in the first clause extends the scope of the law to a person who can be the perpetrator and who is (i) known to the victim and who may be in a

¹⁶ This particular provision was declared unconstitutional by the Supreme Court of India in 2015 for its vagueness in the case of Shreya Singhal vs. Union of India WP. (criminal) no. 167 of 2012, www.supremecourtindia.nic.in/FileServer/2015-03-24_1427183283.pdf, page accessed on 27.3.2015.

¹⁷ Meir was a victim of cyber bullying in MySpace by another woman Lori Drew, who bullied Meir in the disguise of a teenage boy. Meir committed suicide due to the bullying. Drew was acquitted. Later, a Bill was proposed to amend Title 18, USC in respect to cyber bullying, which was popularly known as H.R.1966 (111th) Megan Meir Cyber bullying Prevention Act. See the full text at: www.govtrack.us/congress/bills/111/hr1966/text, page accessed on 27.3.2015.

relationship with the victim including personal or professional relationship, and such person may have access to the private data or private internet activities of the victim with the knowledge of the victim, or (ii) unknown to the victim, who may not be in any prior relationship and who may try to access the privacy of the victim and also breach the privacy and confidentiality of the victim. The language also broadly extends its scope to 'aide stalkers' and data mining by the perpetrator when it includes monitoring the web-space, computer, etc. by the victim and watching or spying the victim. But S.354D does not explicitly mention about interstate stalker as has been mentioned in Ss.2261A of USC18. This makes the question of jurisdiction a critical issue.

b) Regulatory reliefs do not cover the full concept of cyber stalking

Further, it may be noted that clause (1) of Section 354D of the IPC highlights the motive of the act of stalking, which includes fostering personal interaction or monitoring the usage of the internet, email or any other form of electronic communication or watching or spying his/her victim to actually cause fear of violence or serious alarm or distress of interfering the mental peace of the victim. This provision thus reflects the causing of the fear factor. But, unfortunately, this law provides regulatory relief for only a part of the whole concept of cyber stalking, i.e. invasion of privacy, and not the full concept, which includes invasion of privacy and also communicating the threat. This provision does not directly indicate the patterns as how the victim can be 'monitored', 'watched' or 'spied' when she is being cyber stalked. It neither includes any direct 'third party' liability when the aide stalker is involved. A clear reading of the patterns of victimisation as has been provided in S.354D may suggest that this Section has touched the notion of breaching of privacy (including the concept of secrecy and personal space), through monitoring, watching, spying of the internet, emails, online communication, etc. But, it becomes the responsibility of the courts to broaden the meaning of this particular provision since there were no Amy Boyer's or Sayer's case in India to show how the privacy of the victim in real life as well as in virtual life can be infringed by harassing communication and conducts. It needs to be understood that in India, the concept of 'conduct' has not been critically examined by the courts in the backdrop of cyber stalking cases. It is obvious that when the courts have to consider 'conducts' for justifying the role of anti cyber stalking law, the activities of the victim cannot be overlooked. The

courts in the US have interpreted the meaning of the term 'conduct' in relation to cyber stalking as a holistic term involving the online behaviour of the perpetrator and the communication carried on by him/her with a particular purpose which caused the victim to feel distressed, or afraid.¹⁸ In India, the court's understanding of the victim's rights and responsibilities towards using the 'ignore', 'blocking' options as has been provided by the service providers still needs to be nurtured when it comes to cyber stalking cases. This is especially so when online activities of the victims may constitute positive or negative online socialising, which can help the stalker. Further, S.354D of the IPC does neither proscribe the mannerisms as how the stalker should not use such online conducts, communication and real life information of the victim to fulfil his purpose; i.e., to create distress or fear for the victim.

The scope of S.354D of the IPC in preventing data mining may be further challenged by other existing laws, such as S.3 of the Information Technology (the reasonable security practices and procedures and sensitive data or information) Rules 2011, which regulates privacy to personal data including sensitive personal data.¹⁹ This is especially important as the provision S.3 states that this section would not cover information which are publicly available in the web; which are already revealed to any individual or the public by way of Right to Information Act, or any information which is already revealed to

¹⁸ For instance, consider the case of *United States vs. Cassidy*, 814 F. Supp 2D 574 (D. Md. 2011) where the defendant was allegedly conducting cyber stalking through negative socialising; i.e. creating a fake Twitter account through which he had directed numerous Tweets to the victim and her religious centre. See more in Young, 2013: 61. The court emphasised on the victim's choices to 'ignore' the blog posts or Tweets when they are not directed to a 'captive audience' and made in the public forums. Interpretation of harassing conduct in the backdrop of cyber stalking has also been done in the same line by the courts in the UK; consider the cases of *Majrowski vs. Guys & St. Thomas NHS trust* [2006] UKHL 34; [2006] ICR 1199 *Hland Conn vs. Sunder land City Council* ([2007] EWCA Civ 1492, [2007] 2 All ER (D) 99), where the court held that simple conduct which would not amount to criminal conduct, would not attract the PHA (Salter, Bryden, 2009). However, it depends upon the courts to build up the difference between conducts which may be categorised as 'civil conduct' which may escape the heavy liability as that of criminal conducts which may attract heavy punishment in PHA.

¹⁹ Section 3 of the Rules state that sensitive personal data would mean the following: "(i) password; (ii) financial information such as Bank account or credit card or debit card or other payment instrument details; (iii) physical, physiological and mental health condition; (iv) sexual orientation; (v) medical records and history; (vi) Biometric information; (vii) any detail relating to the above clauses as provided to body corporate for providing service; and (viii) any of the information received under above clauses by body corporate for processing, stored or processed under lawful contract or otherwise".

the public by any other laws. Now, it needs to be understood that the internet is also serving the purpose of creating 'naming and shaming' pages. In India this can become a particular problem especially when the victims can be women who are involved in professions including governance of the country, including mainstream politics or bureaucrats, who need to compulsorily reveal their data regarding assets. Such public data may also include residential information and data regarding children. Further, many celebrity women, film, TV, sports, news-media persona have their Twitter or Facebook accounts open for public viewing. The social media can neither be held liable for data mining as such users may have consciously as well as consensually opted for minimum privacy policy and thereby contributed more personal data. Such profiles can very well aide in stalking activities including data mining. This had been proved in the case of Sagarika Ghosh, a noted woman journalist, who was viciously trolled in Twitter, threatened with gang-rape and her daughter's name and school information were made public (Arya, 2013).²⁰

c) *Unwanted surveillance and victimisation*

S.354D suffers from another major drawback when it comes to regulating the privacy of the victim and conduct and communication of the prospective harasser; the proviso clause to S.354D of the IPC has excluded specific persons from being accused of stalking when it is done under specific circumstances.²¹ This is again a clear resemblance of the prosecutorial guidance as has

²⁰ In relation to this, it further becomes important to highlight the following principles regarding openness of the data in the popular social media: Facebook principles declare that the primary objective of the site is to "make the world more open and transparent, which we believe will create greater understanding and connection". The ten principles of Facebook are (i) freedom to share and connect, (ii) ownership and control of information, (iii) free flow of information, (iv) fundamental equality regarding the application of these principles, (v) social value, (vi) open platforms and standards, (vii) fundamental service, (viii) common welfare, (ix) transparent process and (x) one world.; Twitter in its "about" page discloses that it is "real time information network" that connects the users to "the latest stories, ideas, opinions and news" of the user's interest. The users can choose the profiles of personalities whom they like to "follow" and see his /her/their "Tweets", information, photos, videos and conversations directly in the Tweets. The users can also contribute his /her stories, ideas, opinions etc through their own account "Tweets"; YouTube allows people to "discover, watch and share originally created videos". It also provides forum for users "to connect, inform and inspire" and it acts like a "distribution platform for original content creators and advertisers"

²¹ The provision attached to S.354D states that the course of conduct will not amount to stalking if the person who pursued it shows (i) that it was pursued for the purpose of

been mentioned in S.4A of the PHA (inserted via amendment to the PHA by Protection of Freedoms Act, 2012) As such, the provisions which mention that when the breaching of privacy by way of monitoring internet usage or email or online communication or fostering relationship is done for preventing and detecting any crime by someone entrusted with the responsibility of detecting and preventing crime, or when it is done under “any law or comply with any condition or requirement imposed by any person under any law”, it actually opens the flood gate of ways of misusing the provision and breaching of the confidentiality and privacy of the victim and victimise her in arbitrary ways. The language of the third provision proves more dangerous when it says that the act of stalking may not be considered as a penal offence when the accused person proves that in the particular circumstances, the course of conduct was reasonable. Understandably, these provisions may safeguard activities to nab incidences of cyber terrorism or cyber phishing cases, especially when seen in the lights of Ss.69 of the Information Technology Act, which provides powers to issue directions for interception or monitoring or decryption of any information through any computer resource, or 69A of the Information Technology Act which provides power to issue directions for blocking for public access of any information through any computer resource, or 69B of the Information Technology Act which speaks about power to authorize to monitor and collect traffic data or information through any computer resource for cyber security. But the atrocious police activities against two women from Palghar for their alleged comments in the Facebook about deceased political leader Balasaheb Thackeray (Deshpande, Ahmed Ali, 2012) has proved that such open clauses of provisions may prove extremely dangerous for protection of freedom of speech and expression and also privacy of individuals, especially when S.354D of the IPC has been categorised as non-bailable offence with punishment for an imprisonment term amounting from one to three years and with fines.²² This makes the law anti-therapeutic in its nature.

preventing or detecting crime and the person accused of stalking had been entrusted with the responsibility of prevention or detention of crime by the State, or (ii) that it was pursued under any enactment or rule of law, or to comply with any condition or requirement imposed by any person under any enactment, or (iii) that in the particular circumstances, the pursuit of the course of conduct was reasonable.

²² This has been established by the amendment of the First Schedule to the Code of Criminal Procedure by the Criminal Law Amendment Act, 2013, No.13 of 2013.

d) *Sentencing policy*

S.354D of the IPC suffers from another major drawback in its sentencing policy. This provision has made cyber stalking essentially a criminal act and, as such, has prescribed criminal recourse for the same. The provision has made the offence of stalking (including cyber stalking) a cognizable, but bailable offence. As per this provision, it is punishable with imprisonment for a maximum period of three years with fine in the case of first conviction. However, for the second conviction, the offence has been made cognizable, non-bailable and punishable with imprisonment for a period of maximum five years with fine. In both cases, the provision has empowered “any magistrate” to try the offence. However, this provision as such, does not prescribe any civil remedy like the US or UK laws by ways of restraining orders, including no-contact orders which may prevent the stalker from contacting the victim. It is broadly understood that once the accused is arrested and imprisoned, his devices would be seized by the police and he would not be allowed to use any means to communicate with the victim.

How can RJ and TJ help victims of cyber stalking?

From the above it may be seen that while the common goal of the cyber stalking laws from different jurisdictions, including the US, UK and India, is to criminalise the act of stalking and prohibit the continuation of the act by either imprisoning the offender (which will automatically debar him from contacting the victim due to restraining him in prison), or by granting no contact order as civil remedy (except India), none of the provisions specifically mention meeting victims’ other needs, including taking off the defamatory posts that may have been posted by the offender as part of cyber stalking, or tracking and finding out the real identity of the stalker in case of anonymous stalker. In general, these needs may be met only in the course of prosecution when the prosecution may need to establish the identity of the offender/s and solid proof of the offence. As the police, as a primary investigating agency, may need to get information from the websites hosted in other jurisdictions, which may have been used by the stalker/s, this process may be lengthy and time consuming. Such lengthy and complicated process may make the victims suffer secondary traumatisation (Halder, Jaishankar, 2011). Further,

victims may feel extremely discouraged to contact the lawyers due to heavy costs involved in running civil cases, even though they may badly need permanent restraining of the stalker from contacting them.

How RJ and TJ may be involved for benefitting the victims?

The primary need of the victims of cyber stalking is listening and believing them without victim blaming. RJ fulfils this need. Even though it is necessary to have a different set of laws to regulate cyber stalking than physical stalking, it may be seen that the psychological impact of the offence, as well as of the legal/court procedure on the victims may be quite similar to that of other dating violence or violence against women. Victims, especially women feel reluctant to report the offences to the police fearing humiliating interrogation and possible media highlight (Halder, Jaishankar, 2011). RJ methods have already created examples of successful victim-offender mediation for intimate partner abuse as well as offences against women (Umbreit, 1998; Grauwiler, Mills, 2015). RJ sees restoration of losses, including the dignity of the victims, and, as Braithwaite (1998) suggests, this can be done on the basis of personal accountability of the offenders and active community involvement (Umbreit, 1998). In cases of cyber stalking, RJ methods may be initiated right from the moment when the victim approaches the police. In India, such sort of victim-offender mediation has taken place in some rare cases of cyber harassments when the victim may have seek assistance from the police (Halder, 2013a: 275). But, such mediations, which are informal in nature, may generally end with asking the offenders to stop continuing the harassment or take off the contents from the website concerned. In general, no proper procedural actions are taken against the harassers in such cases.²³ Harassers can neither be directed to pay for the losses suffered by the victim because, unlike the US or UK laws, Indian cyber stalking law does not have civil remedy whereby damages can be paid directly to the victims.²⁴ It is because neither the victims may wish to register the cases through the formal procedures, nor

²³ This is from the personal experience of the author as cyber victim counsellor.

²⁴ Even though in India Section 43 of the Information Technology Act, 2000 (as amended in 2008) (penalty and compensation for computer, computer system, etc.) provides for civil remedy for computer related offences, it does not specifically mention about damages for cyber stalking.

the police may be interested to consider such cases worth registering as per the Criminal Procedure Code. We need to understand that internet communication technology provides anonymity and, hence, such informal mediation may be futile if the offender decides to come back in a new avatar to take revenge because such mediations do not necessarily involve 'offender shaming'. Seeing from this aspect, it may be seen that S.354D of the Indian Penal Code is a half baked law which may turn anti-therapeutic to victims due to the gap from the RJ aspects.

Given the fact that practices of police mediation already exist, S.354D of the Indian Penal Code may be made more victim-oriented if such process of mediation is included in the law as an alternative dispute resolution method in the RJ way. For achieving this, the stakeholders, including the courts, the lawyers and the police as the primary reporting agency, may consider adopting the following mechanisms which are influenced by the restorative justice principles:

1. Encouraging the victims to report the case according to proper norms as established by Criminal Procedure Code. At this stage, the victims may be made aware of the Victim Compensation Scheme, which enables the victims to claim compensation for any crime recognised by the Indian laws.²⁵ In case the stalker is known to the victim, the police may arrange for pro-

²⁵ S.35A of the Criminal Procedure Code of India speaks about victim compensation scheme. It states as follows: (1) Every State Government in co-ordination with the Central Government shall prepare a scheme for providing funds for the purpose of compensation to the victim or his dependents who have suffered loss or injury as a result of the crime and who require rehabilitation.

(2) Whenever a recommendation is made by the Court for compensation, the District Legal Service Authority or the State Legal Service Authority, as the case may be, shall decide the quantum of compensation to be awarded under the scheme referred to in sub-section (1).

(3) If the trial Court, at the conclusion of the trial, is satisfied, that the compensation awarded under section 357 is not adequate for such rehabilitation, or where the cases end in acquittal or discharge and the victim has to be rehabilitated, it may make recommendation for compensation.

(4) Where the offender is not traced or identified, but the victim is identified, and where no trial takes place, the victim or his dependents may make an application to the State or the District Legal Services Authority for award of compensation.

(5) On receipt of such recommendations or on the application under sub-section (4), the State or the District Legal Services Authority shall, after due enquiry award adequate compensation by completing the enquiry within two months.

(6) The State or the District Legal Services Authority, as the case may be, to alleviate the suffering of the victim, may order for immediate first-aid facility or medical benefits to be made available free of cost on the certificate of the police officer not below the rank of the

per mediation following the RJ principles if the victim wishes so. In such victim-offender mediation, the police may include stakeholders, including pro-bono lawyers, social workers who may be aware about cyber crimes and laws, counsellors and the victim; to let the victim speak about her victimisation and learn the different options for resolving the issue. Once the victim consents, the harasser may be called for mediation. He may then be counselled to be aware about the mistake he has done and why it should be stopped. He must then be asked to take off all of the offending contents as per the needs of the victim. If necessary, the police must extend their support in contacting the concerned websites to take down the offensive posts especially in cases where the posts may have become viral and the harasser may need to contact not only the search engines, but also multiple websites who may make profit out of the offending post. Further, he must also be made to understand that as a registered offender, he should not repeat his mistake in any other form to harass the victim.

2. The District Legal Services Authorities (DLSAs),²⁶ which provide free legal aid, may consider creating awareness in this regard and encourage the victims to directly contact them for resolving the issues. Once the victim registers her case, the DLSA may arrange for victim-offender mediation with the consent of the victim in the similar manner as stated above. Such mediation can be facilitated by a judicial officer. Such mediation offered by DLSA should be encouraged more as the victim may avoid going to the police station in case she or her family fears for social taboo, which may be attracted due to frequent visits to the police station.
3. Restorative process by the DLSA or the police or the RJ practitioners can also include adopting positive anti-stalking procedures, such as positive Google bombing procedure (Citron, 2014), which may pull up only the positive and desired information about the victim in cases where the stalker is anonymous or where the stalker resides in different jurisdiction and no immediate help may be offered to stop the stalking due to necessary lengthy court procedures involved in extra-territorial matters. Such resto-

officer in charge of the police station or a Magistrate of the area concerned, or any other interim relief as the appropriate authority deems fit.

²⁶ The DLSAs are judicial bodies constituted by the Legal Services Authorities Act, 1997. These bodies are headed by a presiding judge and also act as alternate dispute resolution forums. DLSAs are constituted to provide free legal services to any Indian citizen as has been categorized in Section 12 of the Legal Services Authorities Act, 1997. This category, necessarily, includes women and children from all social and financial backgrounds.

rative process may include the victim's family members or close friends to enforce no-contact orders by creating a virtual shield to protect the victim's information from getting leaked to the stalker, as well as encouraging the victim to avoid and ignore the stalker's harassing communications. The legal actors must also ensure that no contact orders be effective on the service providers who in spite of being notified about the court orders, continue to provide services for the perpetrator to create new accounts and carry on stalking activities against the victim.

It must be understood that once the law recognises cyber stalking as a criminal behaviour, it may fall into the category of therapeutic law. This is because such recognition of the unethical and illegal behaviour may instantly provide the sufferer the status of 'victim' in the eyes of the law and may instantly provide a healing touch to the victims. But it needs to be understood whether such therapeutic law can meet the expectations of RJ, because often such therapeutic approach may be challenged by court's understanding regarding freedom of speech and its effect on the victim. This aspect is glaringly present even in US and UK laws and legal systems dealing with cyber stalking. Therefore, for achieving the goals of RJ and TJ, the laws must be expanded in terms of including alternative remedies to cover victim's needs in the process as mentioned above. It is an unfortunate fact that even in India the concept of therapeutic jurisprudence had been taken up by the judges much earlier than the introduction and definition of the concept by Professor David Wexler in 1990's. But the Indian understanding remained limited to the rights of the accused²⁷ and therapeutic jurisprudence was never applied in its modern sense for the victims. In this cyber era, the situation has remained the same. In India, since the inception of S.354D, the law makers and the courts have failed to consider therapeutic jurisprudential approach for dealing with cyber stalking victimisation.

²⁷ For more understanding on this, see the views of Justice Krishna Iyer in the case *Mohd. Giasuddin v. State of A.P.* reported in (1977) 3 SCC 287. Available at: www.indiankanoon.org/doc/1850315/, page accessed on 9.9.2015.

Conclusion and suggestion

Cyber stalking is essentially an emotional crime and, hence, it needs to be dealt with by way of restorative process along with therapeutic jurisprudential approach. If restorative process is included in the laws dealing with cyber stalking, the victims may be prevented from committing further harm in the course of saving themselves from their stalkers. Additionally, the restorative process may also find out ways to heal the damage suffered by the victim by including not only the offender himself, but also the web service providers. The laws criminalising cyber stalking may make the offender feel repent by making him understand about the illegalities of his behaviour in the course of cyber stalking. Simultaneously, if the laws are amended and expanded to cover the RJ approach, the victims may not only be healed of their psychological trauma, but by process of recourse, the offenders, including the web-service providers who may have secondarily breached the court orders, may take part in repairing the damage to the reputation of the victim by removing the offensive posts from the internet. The existing laws do prescribe for paying the penalties. As Citron (2014) suggested, similar to compensating the victims for hate speech on internet, this can be used to directly compensate the victims of cyber stalking if in the course of such cyber stalking she had suffered monetary loss. India must consider reforming its cyber stalking law to adopt such methods. But for this, the police, the lawyers, the judges and the counsellors must be trained properly to understand the RJ principles in the light of cyber victimisation. Restorative process may provide respite to women who fear breach of privacy during legal procedures. This is because restorative process allows the victim to choose a place for mediation and also the persons to be present for the restorative process from the options as may be suggested by the legal actors. This may not only ensure the fulfilment of goals set up by therapeutic jurisprudence, but may also encourage more women victims to report the crimes and seek for proper redress. Unless such process is adopted in India, the victims, especially women may never be able to get proper justice for cyber stalking victimisation.

References

- Baer, M. (2010) Cyberstalking and the Internet Landscape We Have Constructed. *Virginia Journal of Law & Technology*, 15, pp. 154-172.
- Braithwaite, J. (1989) *Crime, Shame and Reintegration*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Ellison, L., Akdeniz, Y. (1998) Cyber-stalking: the Regulation of Harassment on the Internet. *Criminal Law Review*, pp 29-48.
- Halder, D., Jaishankar, K. (2011) Cyber Gender Harassment and Secondary Victimization: A Comparative Analysis of US, UK and India. *Victims and Offenders*, 4, pp. 386-398.
- Halder, D. (2013a) *Cyber Socialising and Victimization of Women: A Comparative Analysis of Laws in India, UK and Canada*. Unpublished PhD thesis submitted to National Law School of India University (NLSIU), Bangalore, India.
- Halder, D. (2013b) Examining the Scope of Indecent Representation of Women (Prevention) Act, 1986, in the Light of Cyber Victimization of Women in India. *National Law School Journal*, 11, pp. 188-218.
- Halder, D., Jaishankar, K. (2015) Irrational Coping Theory and Positive Criminology: A Frame Work to Protect Victims of Cyber Crime. In N. Ronel, D. Segev (Eds.) *Positive Criminology*. Abingdon, Oxon: Routledge, pp. 276-291.
- Pittaro, M. (2010) Cyber Stalking: Typology, Etiology and Victims. In: K. Jaishankar (Ed.) *Cyber Criminology: Exploring Internet Crimes and Criminal Behaviour*. Boca Raton: CRC Press, pp. 277-288.
- Reyns, B., Henson, B., Fisher, B. (2011) Being Pursued Online Applying Cyber Lifestyle-routine Activities Theory to Cybestalking Victimization. *Criminal Justice Review*, 11, pp. 1149-1169.
- Verma, A. (2009) *Cyber Crimes and Law*. India: Central Law Publishers.
- Wykes, M. (2007) Constructing Crime: Stalking, Celebrity, 'Cyber' and Media. In: Y. Jewkes (Ed.) *Crime Online*. Cullompton: Willan Publishing, pp. 128-143.

Internet sources

Arya, D. (2013) Why are Indian Women Being Attacked on Social Media? Available at: <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-india-22378366>, page accessed on 10.5.2014.

Armbarst, M., Fox, M., Griffith, R., Joseph, A.D., Katz, R.H., Konwinski, A., Lee, G., Patterson, D.A., Rabkin, A., Stoica, I., Zaharia, M. (2009) Above the Clouds: A Berkeley View of Cloud Computing. Technical Report No. UCB/EECS-2009-28. Available at: <http://www.eecs.berkeley.edu/Pubs/TechRpts/2009/EECS-2009-28.html>, and <http://www.cs.columbia.edu/~roxana/teaching/COMS-E6998-7-Fall-2011/papers/armbrust-tr09.pdf>, page accessed on 11.5.2014.

Basu, S. (2013) Stalking the Stranger in Web2.0: A Contemporary Regulatory Analysis. *EJLT*, 2. Available at: www.ejlt.org/article/viewArticle/142/236, page accessed 12.12.2013.

Bocij, P., Griffiths, M.D., McFarlane, L. (2002) Cyber Stalking: A new Challenge for Criminal Law. *The Criminal Lawyer*, 122, pp. 3-5. Available at: www.academia.edu/759647/Bocij_P_Griffiths_M.D_and_McFarlane_L_2002_Cyberstalking_A_new_challenge_for_criminal_law_The_Criminal_Lawyer_122_3-5, page accessed 10.5.2014.

Bradford, W.R., Henson, B. and Fisher, B. (2011) Being Pursued Online: Applying Cyberlifestyle-Routine Activities Theory to Cyber Stalking Victimization. *Criminal Justice and behaviour*. Available at: www.cjb.sagepub.com/content/38/11/1149, page accessed on 11.3.2015.

Brenner, S. (2004) Cyber Crime Metrics: Old Wine in New Bottles? *Virginia Journal of Law and Technology*, 13, pp. 1-53. Available at: www.vjolt.net/vol9/issue4/v9i4_a13-Brenner.pdf, page accessed 10.5.2014.

Citron, D., Franks, M.A (2014) Criminalizing Revenge Porn. *Wake Forest Law Review*, 49, pp. 345+; U of Maryland Legal Studies Research Paper No. 2014-1. Available at: www.ssrn.com/abstract=2368946, page accessed 9.9.2015.

Comparison Statistics (2000-2013) released by WHOA. Available at: www.haltabuse.org/resources/stats/Cumulative2000-2013.pdf, page accessed 1.8.2015.

Council of Europe- ETS no.185 - Convention on Cyber Crime. Available at: www.conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/185.htm, page accessed 1.8.2015.

Cyber Violence against Women and Girls: A World-wide Wake-up Call a Report by the UN Broadband Commission for Digital Development Working Group on Broadband and Gender (2015). Available at: www.unwomen.org/~media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2015/cyber_violence_gender%20report.pdf?v=1&d=20150924T154259, page accessed 9.9.2015.

Deshpande, S., Ahmed Ali, S. (2012) Palghar Facebook Case False, Malicious, Say Lawyers. Times of India (Dec 1, 2012). Available at: www.articles.timesofindia.indiatimes.com/2012-12-01/india/35530458_1_closure-report-criminal-case-summary, page accessed 12.2.2014.

Ellison, L., Akdeniz Y. (1998) Cyber-stalking: the Regulation of Harassment on the Internet. *Criminal Law Review*, pp. 29-48. Available at: www.cyber-rights.org/documents/stalking_article.pdf, page accessed 12.5.14.

Gelman, L. (2009) Privacy, Free Speech, and "Blurry Edged" Social Networks. *B.C.L. Review*. Available at: www.lawdigitalcommons.bc.edu/bclr/vol50/iss5/2, page accessed 10.4.2014.

Goodmark, L. (2014) Stalled at 20: VAWA, the Criminal Justice System, and the Possibilities of Restorative Justice. Available at: www.papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2575646, page accessed 9.8.2015.

Grauwiler, P., Mills, L. (2015) Moving Beyond the Criminal Justice Paradigm: A Radical Restorative Justice Approach to Intimate Abuse. *The Journal of Sociology & Social Welfare*, 1. Available at: www.scholarworks.wmich.edu/jssw/vol31/iss1/5, page accessed 27.12.2015.

Halder, D., Jaishankar, K. (2010) Cyber Victimization in India: A Baseline Survey Report. Available at: www.cybervictims.org/CCVCresearchreport2010.pdf, page accessed 27.12.2015.

Hazelwood, S.D., Koon-Magnin, S. (2013) Cyber Stalking and Cyber Harassment Legislation in the United States: A Qualitative Analysis. *International Journal of Cyber Criminology*, 2, pp. 155-168. Available at: www.cybercrimejournal.com/hazelwoodkoonmagninijcc2013vol7issue2.pdf, page accessed 9.8.2015.

Jaishankar, K., Uma Sankary, V. (2005) Cyber Stalking: A Global Menace in the Information Super Highway. *ERCES Online Quarterly Review*, 2. Available at: www.erces.com/journal/Journal.htm, page accessed 29.4.2014.

King, M.S. (2008) Restorative Justice, Therapeutic Jurisprudence and the Rise of Emotionally Intelligent Justice. *Melbourne University Law Review*, 32, pp. 1096-1126. Available at: www.ssrn.com/abstract=1498923, page accessed 9.8.2015.

Michigan Criminal Code, Stalking: Section 28.643(8), definitions. 1993 section 411h. Available at: www.haltabuse.org/resources/laws/michigan.shtml, page accessed 12.12.2013.

Mohammad Giasuddin vs State of Andhra Pradesh (1077) AIR 1926, 1978 SCR (1) 153. Available at: www.indiankanoon.org/doc/1850315/, page accessed 9.9.2015.

Orange, E. (2009) Mining Information from the Data Clouds. *The Futurist*. Available at: www.minnesotafuturists.pbworks.com/f/JA2009_Orange.pdf, page accessed on 12.12.2013.

Pittaro, M.L. (2008) Cyber Stalking: An Analysis of Online Harassment and Intimidation. *International Journal of Cyber Criminology*, 1, pp. 180-197. Available at: www.cybercrimejournal.com/pittaroijccvol1is2.htm, page accessed 12.7.2014. OK

Protection from Harassment Act 1987. Available at: www.legislation.gov.uk/ukpga/1997/40/contents, page accessed 14.5.2014.

Reyns, B. (2010) Being Pursued Online: Extent and Nature of Cyber Stalking Victimization from a Lifestyle/Routine Activities Perspective. Unpublished PhD thesis. Available at: www.etc.ohiolink.edu/rws_etd/document/get/ucin1273840781/inline, page accessed 12.7.2014.

Salter, M., Bryden, C. (2009) I Can See You: Harassment and Stalking on the Internet. *Information & Communications Technology Law*, 12, pp. 99-122. Available at: www.dx.doi.org/10.1080/, page accessed 10.5.2014.

Shreya Singhal vs. Union of India WP. (criminal) no. 167 of 2012. Available at: www.supremecourtindia.nic.in/FileServer/2015-03-24_1427183283.pdf, page accessed on 27.3.2015.

Singh, V. (2013) Spot Boy Held for Stalking Shruti Haasan. *Times of India*, (24 November, 2013). Available at: www.articles.timesofindia.indiatimes.com/2013-11-24/mumbai/44412250_1_shruti-haasan-shruti-hasan-police-complaint, page accessed 20.6.2014.

Stalking and Harassment. Available at: www.cps.gov.uk/legal/s_to_u/stalking_and_harassment/#a02b, page accessed 14.5.2014.

Tavani, H.T., Grodzinsky, S. (2002) Cyber Stalking, Personal Privacy, and Moral Responsibility. *Ethics and Information Technology*, 2, pp. 123-132. Available at: www.redwoods.edu/instruct/jjohnston/Philosophy20/Readings/Issues/CyberstalkingMoralResponsibility.pdf, page accessed 9.5.2015.

The text of the Megan Meir Cyberbullying Prevention Act. Available at: www.govtrack.us/congress/bills/111/hr1966/text, page accessed on 27.3.2015.

Umbreit, M.S. (1998) Restorative Justice Through Victim Offender Mediation: A Multi Site Assessment. *Western Criminology Review* 1. Available at: www.westerncriminology.org/documents/WCR/v01n1/Umbreit/umbreit.html, page accessed 27.12.2015.

Young, C. (2013) A First Amendment Defense To The Federal Cyber Stalking Statute In The Age Of Twitter 9 Wash, *Journal of Law, Technology & Arts*, 53. Available at: www.digital.lib.washington.edu/dspace-law/handle/1773.1/1270, page accessed 10.5.2015.

Wexler, D.B., Winick, B.J. (2008) Therapeutic Jurisprudence, in Principles of Addiction Medicine. Available at: www.ssrn.com/abstract=1101507, page accessed 8.9.2015.

Williams, R. (2009) Gender, Bodies and Cyber Stalking: Embodying Theory, Developing Methodology (unpublished master's thesis). Available at: www.researcharchive.

vuw.ac.nz/xmlui/bitstream/handle/10063/1171/thesis.pdf?sequence=1, page accessed 12.7.2014.

What is the socialization process? Available at: www.soc.ucsb.edu/faculty/baldwin/classes/soc142/scznDEF.html, page accessed 12.12.2013.

DEBARATI HALDER

Viktimizacija žena sajber proganjanjem: Procena efikasnosti postojećih zakona u Indiji iz ugla restorativne pravde i terapijske jurisprudencije

Sajber proganjanje žena predstavlja jedno od najtežih krivičnih dela protiv žena. Mnoge države, uključujući Indiju, usvojile su zakone kojima se reguliše sajber proganjanje. Polazeći od toga da su restorativna pravda i terapijska jurisprudencija pristupi orijentisani na žrtvu, u ovom radu se ističe da se slučajevima sajber proganjanja žena može baviti primenom restorativnih procesa, te da u tom smislu pravosudni organi treba da analiziraju zakone imajući u vidu filozofiju restorativne pravde i terapijske jurisprudencije. Indija je već ranije razvila politiku terapijskog kažnjavanja kako bi unapredila poštovanje prava optuženog. Ali, savremeni principi terapijske jurisprudencije još uvek nisu razmatrani u kontekstu restorativnog pristupa slučajevima sajber proganjanja. Stoga se u ovom radu ispituje da li principi restorativne pravde i terapijske jurisprudencije mogu da zamene retributivne principe u slučajevima viktimizacije sajber proganjanjem. Takođe, u radu se analiziraju odredbe indijskog zakonodavstva o sajber proganjanju iz ugla restorativne pravde i terapijske jurisprudencije, kako bi se procenila njegova efikasnost posmatrano iz ugla žrtve.

Ključne reči: sajber proganjanje, restorativna pravda, terapijska jurisprudencija, viktimizacija žena.

TEMIDA
Decembar 2015, str. 131-144
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1504131B
Pregledni rad
Primljeno: 13.11.2015.
Odobreno za štampu: 20.1.2016.

Restorativna pravda i odnos učinioca i žrtve krivičnog dela

ALEKSANDRA BULATOVIĆ*

Restorativna pravda kao teorijsko utemeljenje društvene reakcije na kriminalitet jedna je od ključnih tema savremenog kriminološkog diskursa. U korpusu ideja koje ovaj koncept obuhvata, izdvaja se ideja o razumevanju krivičnog dela kao narušenog odnosa između učinioca i žrtve, koja se razlikuje od tradicionalnog razumevanja krivičnog dela kao odnosa države i pojedinca. Ova promena u perspektivi upućuje na drugačije društveno reagovanje, različito u odnosu na tradicionalni krivičnopravni pristup. Kako je proces obnavljanja narušenih odnosa nastalih konfliktom u neposrednoj vezi sa mogućnošću za uključivanje učesnika konflikta u ovaj proces, institucionalizacija participiranja u okviru pravosudnog sistema određuje domet restorativnog procesa. U radu se ukazuje na tradicionalni krivičnopravni pristup i pristup restorativne pravde kao alternativne društvene reakcije na kriminalitet, uz stavljanje akcenta na odnos učinioca i žrtve krivičnog dela i proces rešavanja konflikta. Cilj ovog rada je da ukaže na perspektivu konflikta, kao definišućeg elementa odnosa učinioca i žrtve krivičnog dela, i potencijal restorativne pravde kao efikasne društvene reakcije na kriminalitet, koji doprinosi optimizaciji odnosa zajednice i izvršioca krivičnog dela.

Ključne reči: učinilac krivičnog dela, žrtva krivičnog dela, restorativna pravda, konflikt, zatvaranje traumatskog iskustva.

* Mr Aleksandra Bulatović je istraživačica-saradnica u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja. E-mail: abulatovic@sezampro.rs.

Uvod

Kažnjavanje zbog izvršenog dela tradicionalno definisanog u odnosu na objekat povrede kao protivpravni akt, rezultat je visokog stepena saglasnosti pripadnika zajednice o tome da određeno delo narušava društvene vrednosti i time ugrožava zajednicu u određenoj meri. Usled toga je potrebno kazniti onog ko takvo delo izvrši i to na način suštinski različit od drugih oblika sankcionisanja drugih vrsta društveno neprihvatljivih ponašanja.¹ Međutim, izvršavanje krivičnog dela se može posmatrati i kao svojevrsni simptom nekog problema i disfunkcionalnost u okvirima zajednice, pa je društvena reakcija na izvršeno krivično delo u funkciji ponovnog uspostavljanja funkcionalne zajednice. U temeljima restorativne pravde kao društvene reakcije na kriminalitet su proširivanje skupa učesnika u procesu koji pokreće krivično delo i obnavljanje narušenog odnosa pronalaženjem adekvatnih rešenja (Ćopić, 2015: 12). Restorativni ciljevi su rezultat restorativnog procesa, oličeni u postignutom sporazumu, a uključuju popravljavanje/naknadu štete za žrtvu i zajednicu (naknada štete, rad u korist zajednice) i reintegraciju, kako žrtve, tako i učinioca.

Cilj ovog rada je da ukaže na perspektivu konflikta, kao definišućeg elementa odnosa učinioca i žrtve krivičnog dela, i potencijal restorativne pravde kao efikasne društvene reakcije na kriminalitet.

Društveno neprihvatljivo ponašanje

Sve ljudske zajednice imaju norme koje zabranjuju ugrožavanje njenih pripadnika od strane drugih pojedinaca u okviru zajednice, kao i sistem sankcija za kršenje normi, koje je zajednica utvrdila. Kriminalitet nije fenomen koji se može definisati u skladu sa bilo kojim objektivno datim setom kriterijuma. Umesto toga, u svakom konkretnom društvu ili istorijskom periodu, ono što neka država, pravni režim, vladajuća klasa ili zbir dominantnih društvenih snaga definiše kao „krivično delo“ odražava političke, ekonomske i kulturne interese tih snaga, a opisuje paradigma „društvena stvarnost kriminaliteta“ (Quinney, 1970).² Kriminalitet se objektivno identifikuje kao društveni fenomen. U

¹ Lična i interpersonalna priroda dela je maskirana.

² Paradigme su naučni putokazi za naučnu praksu. U opštem značenju koje im je dao Thomas Kuhn, jedan od najuticajnijih filozofa nauke, paradigme su skupovi iskaza koji su univerzalno

krivičnopravnom smislu, kriminalitet je opasnost za fizičku i materijalnu sigurnost drugih, nezavisno od toga da li je reč o individualnom ponašanju kao delu *mala in se* (zločinu po sebi, kao što je to ubistvo ili razbojništvo) ili anti-socijalnom ponašanju kao političkom, pravnom, ekonomskom i kulturnom konstrukt, odnosno delu *mala prohibita* koje je normirano krivičnim pravom, kao što su to dela koja teorijski kvalifikujemo kao „kriminalitet belog okovratnika“ ili kao što je to nekad u Srbiji bila homoseksualnost.

Svako društveno neprihvatljivo ponašanje izaziva neku vrstu reakcije, u nekom domenu društvene regulacije, ali svako društveno neprihvatljivo ponašanje nije kriminalitet. U okvirima društveno neprihvatljivog ponašanja kriminalitet je podkategorija. Izbor bilo kog kriterijuma za procenu, neizbežno, uključuje formulisanje pretpostavki za vrednovanje. Promovisanje društveno poželjnog ponašanja kao definisanje doslednih i obuhvatnih pravila društveno prihvatljivog ili zadovoljavajućeg, čini se putem normi.

U savremenim okolnostima, dominantni polazni osnov društvene reakcije na kriminalitet je utvrđivanje koja radnja čoveka je protivpravna, tj. definisanje krivičnog dela, putem krivičnog prava, čime se utvrđuje mera štetnosti radnje, tj. stepen ugrožavanja društvenog poretka i društvenih vrednosti. Od krivičnopavnog sistema očekuje se da obezbedi održavanje uslova za funkcionisanje bezbednog društva i bezbednog pojedinca i da otkloni sve opasnosti u tom smislu. Zbog ovog se aktiviranje krivičnopavnog sistema traži ne samo povodom izvršenog krivičnog dela, nego mnogo ranije, već povodom same mogućnosti da nastupi opasnost od vršenja krivičnih dela (na primer, zbog posedovanja alata za provalu), da bi se na taj način pozitivno uticalo na osećaj bezbednosti pojedinca u društvu.

Društvena reakcija na kriminalitet

Većina tradicionalnih pravnih doktrina počiva na argumentima koji nastoje da objasne prirodu prava, pravno rezonovanje, pravne sisteme i pravne institucije. Kod savremenih pravnih doktrina uočava se uvažavanje društvenog konteksta, što je predstavljalo svojevrsni impuls razvoju interdisciplinarnog fenomenološkog proučavanja kriminaliteta (Wilson, 1975). Tipičan analitički pristup iz ugla pravne doktrine, uobičajeno, podrazumeva tri nivoa

prihvaćeni u određenoj naučnoj zajednici i koji u nekom vremenu predstavljaju uzore za postavljanje naučnih problema.

analize: analizu normi; cilj normi i principa; i koncepte mogućeg i poželjnog povezivanja ljudi u različitim oblastima društvene prakse. Svaki koncept nudi posebnu verziju društva, izdvojenu od nekonačno mogućih načina ljudskog povezivanja.

Razumevanje jednog koncepta počiva na identifikaciji tom konceptu specifičnog formalizma i objektivizma. Tako Hart, vodeći teoretičar pravnog pozitivizma, govori o sledećim prirodnim činjenicama i odgovarajućim pravnim i moralnim normama: 1) čovekovo ranjivosti koja predstavlja razlog za zabranu ubijanja; 2) (približnoj) jednakosti ljudi kao razlogu za minimum međusobnog uvažavanja i kompromisa; 3) antagonizmu između altruizma i egoizma u ljudima koji čini pravo i moral nužnim; 4) ograničenosti resursa koji su ljudima dostupni, što predstavlja razlog za postojanje nekog oblika svojine (ne nužno i privatne); 5) nužnoj podeli rada i potrebi za saradnjom među ljudima, kao razlogu uspostavljanja dinamičkih normi koje omogućavaju stvaranje obaveza i menjanje okolnosti za njihovo ispunjenje; i 6) ograničenjima u razumevanju normi i intezitetu volje da se ponašanje uskladi s normama, kao razlozima za ustanovljavanje sankcija (Hart, 2012).

Doktrina pravnog realizma funkciju pravnih normi ne određuje samo kao uređivanje društvenih odnosa, već pre svega kao legalizaciju, sistematizaciju i sankcionisanje autonomno razvijenih društvenih odnosa.³ Pravni pragmatizam usmeren je na posledice pravila i pravnih odluka – slabi uverenje u „ispravne“ odgovore (donošenje pravne odluke je izbor između više opcija, a pravno odlučivanje je „politika“).

Kriminologija kao naučna disciplina formirala se na temelju izučavanja kriminaliteteta kao društvene pojave, stavljajući akcenat na oblike ponašanja koji su inkriminirani i sankcionirani pozitivnim pravom. Kriminološki analitički pristup usmeren je na teorijski, dublji uvid u društveni svet koji nas okružuje putem pažljivog razlaganja složenih društvenih fenomena vezanih za kriminalitet i uočavanja centralnih komponenti ovih fenomena. Osnovna kriminološka premisa od koje se polazi je da, ako se uvidi o društvenim fenomenima koriste kao osnov za društvenu reakciju, onda uvidi o uzročnosti kriminaliteta mogu da se koriste da bi se menjali uslovi koji se smatraju odgovornim za vršenje kriminaliteta, te se na taj način može uticati na smanjivanje kriminaliteta, ili, čak, njegovo sprečavanje (Savelsberg, 1994; Hedström, 2005).

³ Primer pravnog realizma se može potražiti u pravnom regulisanju prostitucije koje se danas dramatično razlikuje u različitim krajevima sveta.

U savremenim okolnostima, dominantni polazni osnov društvene reakcije na kriminalitet je tradicionalno krivičnopravno reagovanje. Kada dođe do izvršenja krivičnog dela sprovodi se krivični postupak u čijem fokusu je kršenje određene pravne norme. Krivični postupak podrazumeva odnos između države i učinioca, u kome se ne podstiče prihvatanje odgovornosti učinioca za izvršeno delo, a zanemaruje se potreba žrtve da bude u potpunosti informisana o konkretnom događaju i o tome zašto se on dogodio, kao i da izrazi svoje emocije, emocije u vezi sa iskustvom žrtve. Krivičnopravni sistem je sterilan, nije okrenut komunikaciji. Žrtva i učinilac su pasivni subjekti, njihovo izražavanje emocija se potiskuje, jer je utvrđivanje činjenica u krivičnom postupku centralno. Suština krivičnopravne reakcije je u kazni, u okviru nekog modaliteta pravde. Alternativa krivičnopravnom sistemu je restorativna pravda jer dovodi u komunikaciju izvršioca i žrtvu i društvo. Utvrđuju se potrebe i jedne i druge strane i akcije koje su potrebne kako bi se odnosi obnovili, a to je različito od slučaja do slučaja, čak i kad je isto krivično delo u pitanju (konflikt je poseban, nema univerzalan karakter).

Koncept restorativne pravde formirao se na raznim političkim, religijskim i kulturnim tradicijama tokom 1960-tih i 1970-tih godina prošlog veka, fokusirajući ideju da kriminalno ponašanje ne samo da krši (krivični) zakon, već i da narušava odnose u zajednici (Agnew, Cullen, 2006). Danas restorativna pravda predstavlja „centralnu temu debate o budućnosti sistema krivičnopravnog reagovanja na kriminalitet“ (Johnstone, Van Ness, prema Čopić, 2007: 25). Međutim, restorativna pravda se uopšte ne bavi pravdom – naziv teorije je zavodljiv. Restorativna pravda je pristup rešavanju sukoba „koji polazi od potreba žrtve, zajednice i učinioca i okuplja sve strane u sukobu kako bi im se pomoglo da zajedno, na miran način, putem dijaloga razreše svoje sukobe i probleme i postignu sporazum o tome na koji način nastala šteta može da bude popravljena ili nadoknađena“ (Čopić, 2015: 12).⁴

Konflikt i participiranje u rešavanju konflikta

Konflikti su socijalna kategorija; oni utiču na zajednicu tako što oblikuju razmišljanje i rasuđivanje na grupnom nivou, na isti način na koji to čini pravno normiranje, način donošenja odluka ili modeli komunikacije u društvu.

⁴ Restorativna pravda kao pristup se odnosi kako na krivična tako i na druga kažnjiva dela.

U društvenim odnosima, konflikt je stanje neslaganja i inkompatibilnosti, a normiranje se koristi kao indikator konflikta. Konflikt podrazumeva društveno stanje u kojem učestvuju najmanje dve strane (pojedinci, grupe, države) koje imaju sasvim različite polazne tačke, na prvi pogled nepomirljive. Učesnici u konfliktu teže različitim ciljevima i raspoložu sa sasvim različitim sredstvima za ostvarivanje svog cilja, a pri tom, cilj može ostvariti samo jedan od učesnika.⁵

Činjenica društvenosti konflikta ukazuje na potrebu obezbeđivanja njegove vidljivosti. Uslovno rečeno, posledica krivičnog dela uvek predstavlja neku vrstu traume (kao što je to gubitak nekog, ili zdravlja, dela tela, imovine, poverenja u druge i slično), te na taj način utiče na identitet svih aktera, aktivnih i pasivnih, čime se uticaj krivičnog dela proširuje i na solidarnost u zajednici (Mead, 1918; Hawdon, Ryan, Agnich, 2010). Često se uzima zdravo za gotovo da je sukob između pripadnika zajednice nešto što nije redovno, uobičajeno, normalno, već da je reč o nečemu što predstavlja narušavanje onoga što se određuje kao normalno, harmonično, uravnoteženo stanje, odnosno, da je reč o nečem lošem. Ovakvo razmišljanje je u skladu sa tradicionalnim gledanjem na konflikte nastale kao posledica kriminaliteta koje ih *apriori* određuje kao nešto loše.

Sukob je element svakodnevnog života, uobičajen u ljudskom iskustvu. Iza sukobljavanja, kao i iza svakog ljudskog delovanja, postoji neko rezonovanje koje ga, u smislu kauzalnosti, inicira, ili, u smislu krivice, „opravdava“. Takvo razmišljanje je osporio Christie zauzimajući drugačiju perspektivu na sukobe između članova zajednice – on sukobe doživljava kao vrednost (Christie, 1970: 11). U skladu sa prevrednovanjem konflikta iz problema u priliku, sukobe bi trebalo rešavati na način koji bi omogućio da se iz njih izvodi korist. Ovaj proces podrazumeva rešavanje konflikta što je brže moguće. Istovremeno, konflikt bi trebalo da se koristi kao impuls za najširi dijalog u zajednici, koji omogućava učestvovanje svih pripadnika društva putem njihovog iznošenja činjenice i predstavljanja argumenata koje smatraju značajnim za taj konflikt. Christie smatra da je dijalog značajniji od razrešavanja konflikta, odnosno, da je učestvovanje u dijalogu značajnije od razrešenja pitanja o kome se vodi dijalog.

⁵ Teorije društvenog sukoba kriminalitet posmatraju u funkciji sukoba koji postoji u društvu i zasnovane su na idejama koje je dao Marks i tumačenjima koje su dali Bonger, Dahrendorf i Vold (Нежурбида, 2013). Tokom 1990-tih godina XX veka, pojavili su se novi oblici teorije sukoba. Feministički pisci skreću pažnju na uticaj patrijarhalnog društva na kriminalitet, dok konstrukcionista pogled na kriminalitet fokusira simbolički smisao zakona i kulture (Ajduković, 2008; Hagan, 2008:184).

Samo putem uključivanja u rešavanje konflikta moguće je stvaranje uslova za stvaranje kooperativnog odnosa (Burton, 1993). Ključno za korišćenje mogućnosti koju pruža konflikt, posmatran kao koristan događaj, jeste „sprečavanje krađe konflikta“ od strane države, do koje dolazi putem delegiranja rukovođenja konfliktom. Krivičnopravni sistem delegira konflikt profesionalcima, dok su „vlasnici“ isključeni. Konflikti nastali izvršenjem krivičnih dela postali su tuđa svojina, tako što su ih drugi preuzeli (profesionalci, obično pravnici), ili definisanjem koje ih udaljava od onih na čije se interese odnose, a vodi ka onima u čijem je interesu takvo definisanje (poredak). Polazna tačka ovakvog zaključivanja o konfliktu je stav da su konflikti značajni za industrijalizovana društva koja, suprotno opšte prihvaćenom stavu da obiluju konfliktima, zapravo pate od nedostatka konflikta (Christie, 1977). Ovaj zaključak je Burton opisao ustanovljavajući analogiju između konflikta (konfliktnih odnosa) i seksualnih odnosa: kao i seksualni odnos, konflikt bi trebalo da je sveprisutan, da u njemu učesnici u razumnoj meri učestalo uživaju, a da se, nakon što se konflikt okonča, osećaju bolje (Burton, prema McEvoy, Newburn, 2003: 2).

Konflikt je dinamički, interaktivni proces, u čijoj osnovi je različitost, a rešavanje konflikta podrazumeva utvrđivanje u čemu je konflikt i šta je potrebno da bi se konflikt razrešio, kako bi se odgovorilo na potrebe svih uključenih strana. Na ovaj način je moguće uspostavljanje poverenja nezavisno od toga šta je učinjeno, predvideti buduće odnose i formulisati buduće delovanje. Cilj rešavanja konflikata nije samo otklanjanje uzroka sukoba, već i stvaranje uslova za odnos saradnje i preventivno delovanje, u smislu sprečavanja budućih konflikata. Sukobe bi trebalo rešavati brzo i definitivno, jer se na taj način ponovo uspostavlja uravnoteženo stanje u zajednici, koje prepoznajemo kao pozitivan kvalitet života.

Participatorni proces kao osnov rešavanja konflikta

Učestovanje u procesu je osnovni princip restorativne pravde, a to podrazumeva uključivanje svih učesnika konflikta nastalog krivičnim delom (žrtve, učinioca i zajednice) u proces rešavanja konflikta, u uravnoteženom odnosu, sa ciljem izgradnje razumevanja i pronalaženja rešenja. Na taj način, učestvovanjem u procesu rešavanja konflikta, učesnici zapravo stiču kapacitet ne samo za razumevanje onog što se dogodilo već i zašto se desilo.

Sušтина tradicionalne primene kazne i osude je da one stoje u nekoj proporciji sa izvršenim delom sa stanovišta društva, a nameću je institucije koje su odvojene i distancirane i od učinioca i od žrtve (Chancer, Donovan, 1994). Posledice su da ishod krivičnopravne reakcije za žrtvu nije ono što se u anglosaksonskoj tradiciji označava kao "closure". Doslovni prevod ove reči sa engleskog je „zatvaranje“, a kada se upotrebljava u vezi sa žrtvom krivičnog dela podrazumeva prevazilaženje iskustva koje joj, na kognitivnom planu, omogućava da nastavi život, odnosno zatvaranje traumatskog iskustva. Za žrtvu zatvaranje traumatskog iskustva podrazumeva uspostavljanje stanja koje je narušeno izvršenjem krivičnog dela – rekonstituisanje celovitosti, kao stanja koje je postojalo pre izvršavanja krivičnog dela. Ovde je reč, pre svega, o psihološkom fenomenu, individualnoj potrebi za kognitivnim zadovoljenjem putem prosuđivanja. U kontekstu funkcionisanja pravosuđa, to podrazumeva donošenje sudske odluke. Presuda u krivičnom pravu smislu obezbeđuje predvidljivost, osnov za delanje, društveni status, a njen izostanak podrazumeva neophodnost ulaganja dodatnog vremena i napora potrebnog da se postigne zatvaranje traumatskog iskustva. Ako odnos učinioca krivičnog dela i žrtve razumemo kao konflikt, onda razrešenje pitanja o indukovanoj patnji i nanetoj šteti putem krivičnog dela, predstavlja restorativni ishod, moguć samo putem prevazilaženja konflikta kroz uključivanje elemenata restorativne pravde u procese u okviru krivičnopravnog sistema ili paralelno sa njim, samostalnim aktiviranjem restorativnih mehanizama, kao što je to kompenzacija štete na osnovu odgovornosti učinioca koja konstituiše njegovu obavezu da popravi štetu u što je moguće većoj meri.

Christie smatra da su konflikti vredniji od svojine, a ta vrednost konflikta je određena mogućnošću za participiranje koja pruža priliku za sticanje iskustva suočavanja učesnika. U savremenim krivičnopravnim sistemima, učinilac nema mogućnost da kroz značajnu ličnu konfrontaciju učestvuje u krivičnom postupku (Christie, 1977). Centralna premisa restorativne pravde konstruisana je u komunitarističkoj teorijskoj tradiciji, jer su ključni akteri u restorativnom procesu žrtva i učinilac, ali i sama zajednica, pa bi zbog toga, kada je to moguće, u proces za otklanjanje posledica krivičnog dela trebalo uključiti sve aktere tako što će se istovremeno pružati pomoć i podrška potrebna i žrtvi i učiniocu. Ovo je način da zajednica bude angažovana u restorativnom procesu. Restorativna pravda problem pravde posmatra u kontekstu procesa i ishoda koji su u vezi sa pojedinačnim slučajevima krivičnih dela, nastojeći da popravi/nadoknadi nastalu štetu, popravi narušene odnose i omogući

poboljšanje međuljudskih odnosa u zajednici i ponovo integrisanje u društvo žrtve i učinioca (Ćopić, 2015). Restorativna pravda se vidi kao pristup koji je, u prvom planu, usmeren na opraštanje, isceljenje, kompenzovanje i reintegriranje, tako da žrtva ima značajniju ulogu u procesu, a učinilac u većoj meri preuzima odgovornost za popravljavanje prouzrokovane štete (Zehr, 1990; Zehr, Mika, 1997). Svaka strana u konfliktu je suočena sa drugim učesnikom koji je diferencirano situiran u okviru procesa i koji ima različito opažanje konflikta. Ovakav pristup daje učesnicima u procesu mogućnost da steknu iskustvo i da komuniciraju sa drugim uprkos različitostima i neslaganju. Ujedno, ovo su elementi koji konflikt određuju kao priliku za nešto konstruktivno, priliku za transformaciju (Mackay, 1992; Weed, 1995).

Zaključna razmatranja

Ideje o potrebi aktivnijeg uključivanja žrtve u krivičnopravni sistem, humanijim postupanjem sa učiniocem, i davanje prilike žrtvi i zajednici da učestvuju u rehabilitaciji učinioca, imale su katalitičko svojstvo u razvoju restorativne pravde (Weitekamp, 2000). Putem aktivnog uključivanja u dijalog i kroz proces pronalaženja rešenja za konflikt koji je nastao izvršenjem krivičnog dela, žrtva dobija mogućnost da bude saslušana, poštovana i priznata kao žrtva. Za žrtvu koja je oštećena ponašanjem propisanim kao krivično delo, cilj restorativnog procesa je višestruk: saniranje povreda, popravljavanje i/ili naknada štete, povraćaj osećaja sigurnosti i dostojanstva, dobijanje društvene podrške, osećaj da je pravda zadovoljena, zatvaranje traumatskog iskustva.⁶ Ovo upućuje na zaključak da je krivičnopravni sistem inferioran način za rešavanje konflikta u odnosu na restorativnu pravdu koja se pokazuje efikasnijom, jer žrtvi omogućava participaciju u funkciji dobijanja odgovora na određena pitanja, potvrđuje da nije ona kriva za ono što joj se dogodilo, ali i moralnu satisfakciju putem dobijanja izvinjenja od učinioca. Istovremeno, učiniocu se daje prilika za davanje izvinjenja i objašnjenja situ-

⁶ Moderni krivičnopravni sistemi u značajnoj meri su suprotstavljeni restorativnoj pravdi kroz ograničenja koja postavljaju u odnosu na mogućnosti da se obezbedi zatvaranje traumatskog iskustva. Iako se može uočiti trend da danas krivičnoprocesna zakonodavstva mnogih zemalja pokazuju jačanje prava žrtve u okviru krivičnog postupka, osnovni participatorni princip je u znatnoj meri ograničen mogućnostima ostvarivanja direktnog kontakta oštećenih u procesnom smislu (pojam shvaćen šire od oštećenog kao žrtve krivičnog dela koja ima više materijalnopravni i kriminološki karakter) sa učiniocima.

acije nastale izvršenjem krivičnog dela, prilika da razume posledice, osećanja i položaj žrtve, da popravi pričinjenu štetu i da razbije predrasude o sebi kao „nečoveku“ za koga nema mesta u zajednici. U praktičnom smislu, davanjem mogućnosti neposrednim učesnicima konflikta da povrate svoje mesto u procesu rešavanja konflikta, društvo omogućava i podstiče vidljivost konflikta i sprečava da profesionalci, praktično, monopolizuju procese koje inicira izvršenje krivičnog dela. Na taj način se može obezbediti da potrebe i odgovornosti učesnika u konfliktu postanu centralna tačka normiranja (Messmer, Otto, 1992; Walklate, 2007). Temelj normiranja je u procesnoj komponenti krivičnog pravnog sistema, odnosno, određuje se kao potreba za reformisanjem današnjeg formalnog krivičnog postupka, s ciljem ispunjavanja individualnih i kolektivnih potreba i odgovornosti strana i postizanja reintegracije žrtve i učinioca krivičnog dela u društvo (Duff i dr., 2007: 9).⁷ Kapacitet društvenog sistema da žrtvu prepozna, prizna, osnaži i zaštiti je u direktnoj relaciji sa nivoom poverenja u taj sistem koji postoji na individualnom planu. Kako je poverenje jedan od najvažnijih elemenata svih društvenih odnosa, ono utiče na sve procese u društvu, uključujući i kriminalitet. Efikasno suočavanje sa uzrocima izvršenog krivičnog dela preduslov je uspostavljanja poverenja u budućnosti. Povećavanjem poverenja uvećava se društveni kapital koji ima najznačajniju ulogu u našem subjektivom osećaju dobrobiti.

Kvalitet života je fundamentalna vrednost društvenog ponašanja. U kontekstu prava, izvršenje krivičnog dela predstavlja kršenje pravne norme, ali u kontekstu kvaliteta života reč je o pretnji ili narušavanju te vrednosti. Restorativna pravda usmerena je na prevazilaženje konflikta, i na taj način popravljavanje života u društvu, te utoliko i njegovo očuvanje, a na nivou individualne žrtve, međuljudskih odnosa i zajednice. Rešavanje konflikta počiva na mogućnosti da svi učesnici u konfliktu kroz međusobnu komunikaciju, u dijalogu, pronađu konstruktivna rešenja, pa se motivacija i posvećenost ispoljavaju kao faktori koji direktno utiču na rešavanje konflikta kao jednog od aspekta kvaliteta života u društvu – društvenog blagostanja.

⁷ Glavne praktične smernice već su formalizovane artikulacijom ovih ideja na najširem svetskom forumu, Organizaciji ujedinjenih nacija koja je 2002. godine usvajanjem Deklaracije Ujedinjenih nacija o primeni načela restorativne pravde u krivičnim stvarima u kojoj su data odgovarajuća uputstva državama koje nastoje da inkorporišu restorativne procese u svoje pravne sisteme na način koji obezbeđuje da se i žrtve i učinioci tretiraju jednako i bez diskriminacije, a da su istovremeno njihova prava i slobode u odgovarajućoj meri zaštićeni.

Literatura

- Agnew, R., Cullen, F. (2006) *Criminological Theory: Past to Present*. Los Angeles: Roxbury Publishing Company.
- Ajduković, M. (2008) Socijalni problemi, socijalni rizici i suvremeni socijalni rad. *Revija za socijalnu politiku*, 3, str. 395-414.
- Burton, J. (1993) Conflict Resolution as a Political Philosophy. U: D. Sandole, H. Van der Merwe (Ur.) *Conflict Resolution Theory and Practice: Integration and Application*. Manchester and New York: Manchester University Press, str. 55-64.
- Chancer, L., Donovan, P. (1994) A Mass Psychology of Punishment: Crime and the Futility of Rationally Based Approaches. *Social Justice*, 21, str. 50-72.
- Duff, A., Farmer, L., Marshall, S. Tadros, V. (2007) *The Theory of the Trial*. Oxford: Hart.
- Christie, N. (1977) Conflicts as a Property. *British Journal of Criminology*, 1, str. 1-15.
- Ćopić, S. (2007) Pojam i osnovni principi restorativne pravde. *Temida*, 1, str. 25-35.
- Ćopić, S. (2015) Alternativne sankcije i mere restorativne pravde u Srbiji: analiza početnog stanja. U: V. Nikolić-Ristanović, N. Vučković, (Ur.) (2015) *Stavovi građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi*. Beograd: Fondacija Centar za demokratiju, str. 6-49.
- Hagan, F. (2008) *Introduction to Criminology: Theories, Methods, and Criminal Behavior*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hart, H. (2012) *The Concept of Law*. UK: Oxford University Press.
- Hawdon, J., Ryan, J., Agnich, L. (2010) Crime as a Source of Solidarity: A Research Note Testing Durkeim's Assertion. *Deviant Behavior*, 8, str. 679-703.
- Hedström, P. (2005) *Dissecting the Social: On the Principles of Analytical Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McEvoy, K., Newburn, T. (2003) *Criminology, Conflict Resolution, and Restorative Justice*. New York: Palgrave Macmillan.
- Mackay, R. (1992) Restitution and Ethics: An Aristotelian Approach. U: H. Messmer, H. Otto (Ur.) *Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim-Offender Mediation – Interational research perspectives*. Dordrecht, NETH: Kluwer Academic Publishers, str. 569-584.
- Mead, G. (1918) The Psychology of Punitive Justice. *American Journal of Sociology*, 23, str. 577-602.

Messmer, H., Otto, H. (1992) Restorative Justice: Steps on the Way toward a Good Idea. U: H. Messmer, H. Otto (ur.) *Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim-Offender Mediation – International Research Perspective*. Dordrecht, NETH: Kluwer Academic Publishers, str. 1-12.

Нежурбида, С. (2013) Теории социальной реакции как теории причин преступности: Анализ исходных положений. *Legea și viața*, 3, str. 128-131.

Quinney, R. (1970) *The Social Reality of Crime*. Boston, MA: Little Brown.

Savelsberg, J. (1994) Knowledge, Domination, and Criminal Punishment. *American Journal of Sociology*, 99, str. 911-943.

Weitekamp, E. (1996) The History of Restorative Justice. U: G. Bazemore, L. Walgrave (Ur.) *Restorative Juvenile Justice — Repairing the Harm of Youth Crime*. Monsey, NY: Criminal Justice Press, str. 157-173.

Walklate, S. (2007) *Understanding Criminology*. UK: Open University Press McGraw-Hill Education.

Weed, F. (1995) *Certainty of Justice: Reform in the Crime Victim Movement (Social Problems and Social Issues)*. New York: Aldine de Gruyeter.

Wilson, J. Q. (1975) *Thinking about Crime*. New York: Vintage Books.

Zehr, H. (1990) *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottsdale, PA: Herald Press.

Zehr, H., Mika, H. (1997) Fundamental Concepts of Restorative Justice. *Contemporary Justice Review: Issues In criminal, Socia and Restorative Justice*, 1, str. 47-56.

ALEKSANDRA BULATOVIĆ

Restorative Justice and the Relationship of Perpetrator and Victim of Crime

Restorative justice as the theoretical foundation of social reaction to crime is one of the key themes of contemporary criminological discourse. The idea of crime as a conflict between perpetrator and victim of crime is included in the core ideas related to the concept of restorative justice, which differs from traditional understanding of crime as a relationship between the state and the individual. This change in perspective on crime points towards social reaction to crime that differs from traditional criminal justice system. As the restoration process of relationship damaged by crime is directly related to possibilities of participation in the very process, institutionalisation of that participation sets the scope of restorative process. In this article, the author points towards the traditional criminal justice and restorative justice processes, focusing the relationship of perpetrator and victim of crime and the process of conflict resolution. The aim of the article is to highlight the conflict perspective as a defining element of the relationship between offender and victim, and to underline the effectiveness of restorative justice as social reaction to crime, which contributes to optimisation of the relationship between the offender and the community.

Keywords: perpetrator, victim, restorative justice, conflict, closure.

TEMIDA
Decembar 2015, str. 145-166
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1504145K
Pregledni rad
Priljeno: 31.8.2015.
Odobreno za štampu: 2.12.2015.

Prava ųrtava: Praksa Evropskog suda za ljudska prava i zakonodavstvo u Srbiji¹

MILICA KOVAČEVIĆ*

*R*ad se bavi pravima i položajem ųrtava u međunarodnim dokumentima, sa posebnim osvrtom na standarde koje je kreirao Evropski sud za ljudska prava kroz svoju praksu. U radu su sumarno analizirani neki od najznačajnijih međunarodnih dokumenata iz kojih, kao osnovna prava ųrtava, proističu: pravo na učešće u krivičnom postupku, pravo na zaštitu i pravo na nadoknadu pretrpljene štete. Nastojalo se da ključni standardi budu ilustrovani analizom odgovarajućih sudskih slučajeva iz prakse Evropskog suda za ljudska prava, s obzirom da se iz samog teksta relevantnih dokumenata zapravo ne može zaključiti šta realizacija jednog standarda u stvarnom životu podrazumeva. Osnovni cilj rada je analiza usaglašenosti propisa i prakse u Srbiji sa međunarodnim standardima o položaju i pravima ųrtava, iz čega bi mogle proizaći određene preporuke za unapređenje postojećih prilika.

Ključne reči: Evropski sud za ljudska prava, kriminalitet, viktimizacija, prava ųrtava, Srbija.

¹ Tekst je nastao kao rezultat rada na projektu *Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnovna efikasnih mera za njegovo suzbijanje i prevenciju*, br. 179044, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, a implementira Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Rukovoditeljka projekta je prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović.

* Dr Milica Kovačević je asistentkinja na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu. E-mail: milica.kovacevic@fasper.bg.ac.rs.

Uvod

Kada je reč o praksi Evropskog suda za ljudska prava (skraćeno: ESLJP) i krivičnopravnoj materiji, prva asocijacija nas vodi ka okrivljenima i zaštiti njihovih prava. Naime, čl. 6 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda² (skraćeno: EKLJP) garantuje pravo na pravično suđenje putem propisivanja obaveza koje države moraju poštovati kada procesuiraju okrivljene. Tako je u decenijama iza nas razvijena izuzetno bogata i raznovrsna praksa u vezi sa poštovanjem prava ovih lica. No, sa druge strane, upravo insistiranje na pravima okrivljenih skreće pažnju na zanemarivanje prava žrtava, odnosno na neujednačenost u garantovanju prava ove dve kategorije lica, te se, potom, postepeno izgrađuje praksa ESLJP i u tom pravcu.

Interesovanje za žrtve intenzivira se posle Drugog svetskog rata. Autori koji tih godina počinju da proučavaju ulogu žrtve u zločinu, poput Von Henting-a, Mendelsohn-a i Schafer-a, značajno doprinose razvoju viktimologije (Doerner, Lab, 2015: 10). Kasnije, tokom sedamdesetih godina 20. veka viktimologija veću pažnju posvećuje potrebama i problemima žrtve, nezavisno od njenog uticaja na nastanak krivičnog dela i na prestupnika (Nikolić-Ristanović, 2001: 45; Ćopić, 2015: 36). U to vreme dolazi do razvoja pokreta za zaštitu prava žrtava, čemu posebno doprinosi i tada globalno prisutan porast stope kriminaliteta koji uslovljava porast broja žrtava, te samim tim i njihovih potreba za pomoći i podrškom (Ćopić, Nikolić, 2004: 17). Vremenom se u prvi plan ističu dva ključna segmenta položaja žrtava. Sa jedne strane, žrtvama treba obezbediti bolju zaštitu, ublažiti traumatične efekte krivičnog postupka, sprečiti reviktimizaciju i omogućiti nadoknadu štete, a sa druge strane stvoriti uslove za njihovo aktivno učešće u postupku (Reiter, 2012: 150). Kroz učestvovanje u postupku žrtva se izdiže iznad uloge pasivnog subjekta koji služi samo kao izvor informacija i neko ko čeka odluku drugih. Navedeno ima određene veze i sa intenzivnijim razvojem pozitivne kriminologije (Ronel, Elisha, 2011), a u sadejstvu sa njom i pozitivne viktimologije. Veoma pojednostavljeno rečeno, pozitivna viktimologija u prvi plan ističe mogućnost popravljanja odnosa narušenih krivičnim delom, odnosno nastoji da ukaže na mogućnost da žrtva nakon viktimizacije stekne i određena pozitivna iskustva, te da razvije nove sposobnosti (Ronel, Toren, 2012: 172).

² Rim, 1950. godine. Dostupno na: http://www.coe.org.rs/REPOSITORY/163_ekljp__tekst_konvencije.pdf, stranici pristupljeno 4.10.2015.

Težnja da se žrtvama obezbedi sadržajna zaštita opredmećuje se donošenjem međunarodnih dokumenata koji su postepeno konkretizovali obaveze država u pogledu viktimiziranih lica. Tako su tokom poslednjih decenija ustanovljeni, a i dalje se razvijaju, određeni standardi o posebnom položaju žrtava kriminaliteta (Ochoa, 2013: 2). S tim u vezi, predmet rada su prava i položaj žrtava u međunarodnim dokumentima, sa posebnim osvrtom na standarde koje je kreirao Evropski sud za ljudska prava kroz svoju praksu, dok je cilj rada ispitivanje usaglašenosti propisa u Srbiji sa međunarodnim standardima o položaju i pravima žrtava, iz čega bi mogle proizaći određene preporuke za unapređenje postojećih prilika.

Međunarodni standardi o pravima i položaju žrtava

Jedan od ključnih događaja za definisanje prava i položaja žrtava bilo je usvajanje Deklaracije UN o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći (odluka Generalne skupštine UN, br. 40/34, od 29. novembra 1985. godine).³ Kako bi se zaštitio što veći broj viktimiziranih lica, pojam žrtve je u ovom dokumentu definisan tako da podrazumeva osobu koja je, samostalno ili kolektivno, pretrpela štetu, uključujući fizičke ili mentalne povrede, emocionalnu patnju, ekonomski gubitak ili značajno narušavanje osnovnih prava, usled činjenja ili nečinjenja koje predstavlja kršenje krivičnog zakonodavstva date države. Osnovni principi koje Deklaracija uvodi tiču se pravičnog tretmana, naknade štete i pomoći za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe moći. Ostvarivanje tih principa iziskuje da nadležni poštuju dostojanstvo žrtava, da štite njihovu privatnost i integritet, te da spreče zastrašivanje i odmazdu. Ipak, ne treba gubiti iz vida da Deklaracija nema pravno obavezujući karakter, kao i da su njene odredbe veoma uopštene kako bi bile primenljive u bitno različitim sistemima širom sveta (Wemmers, 2012: 76).

Savet Evrope je takođe usvojio niz pravnih dokumenata koji se odnose na položaj i zaštitu žrtava krivičnih dela. Standardi koji proizlaze iz ovih dokumenata posebno ukazuju na potrebu aktivnog delovanja države na polju pružanja podrške, i to ne samo neposredno nakon viktimizacije, već praktično sve dok postoji potreba žrtve. Evropska konvencija o naknadi štete za

³ United Nations Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>, stranici pristupljeno 4.10.2015.

žrtve nasilnog kriminaliteta⁴ otvorena je za potpisivanje 24. novembra 1983. godine, a stupila je na snagu 1. februara 1988. godine. Države se Konvencijom obavezuju da nadoknade štetu koju su pretrpele žrtve nasilnih krivičnih dela izvršenih sa umišljajem, kao i najbliži članovi njihovih porodica, u slučaju kada nije moguća odšteta iz drugih izvora. Član 2 ovog dokumenta predviđa da na pravo na naknadu štete ne utiče ni okolnost da učinilac krivičnog dela ne može biti procesuiran i kažnjen. Naknada štete nužno podrazumeva izgubljenju zaradu, troškove lečenja i sahrane, te izdržavanje, za članove porodice o kojima se žrtva inače starala. Ipak, nemali broj država ne primenjuje odredbe ove Konvencije (Groenhuijsen, 2015: 15).

Komitet ministara Saveta Evrope usvojio je 14. juna 2006. godine Preporuku o pomoći žrtvama krivičnih dela, R broj (2006) 8.⁵ Preporukom je predviđeno da države treba da omoguće poštovanje ljudskih prava žrtava, da se staraju o njihovoj sigurnosti, dostojanstvu, privatnom i porodičnom životu, te da prepoznaju negativne uticaje viktimizacije. Negativni efekti viktimizacije iziskuju da država primeni mere pomoći, te da pomogne rehabilitaciju žrtve kako u zajednici, tako i u kući i na radnom mestu. Od policije se očekuje da uputi žrtve na potrebne oblike pomoći i nadležne institucije. Država treba da organizuje službe za pomoć žrtvama, što podrazumeva i podršku nevladinom sektoru u ovoj oblasti. Obaveza države je da se postara o suzbijanju sekundarne viktimizacije, ali i da spreči ponovnu viktimizaciju tako što će primenom odgovarajućih mera nastojati da predvidi moguće rizike. Uz brojne druge preporuke koje ovaj dokument daje, a koje ovom prilikom neće biti pomenute, država treba da omogući i postupke pomirenja i medijacije u svim slučajevima kada je to primereno.

Na nivou Saveta Evrope donete su i brojne druge preporuke koje se tiču položaja žrtva uopšte ili pak posebnih kategorija žrtava, poput Preporuke o medijaciji u krivičnim stvarima R broj 99 (19), od 15. septembra 1999. godine⁶, Preporuke o zaštiti žena žrtava nasilja R broj (5), od 30. aprila 2002. godine⁷

⁴ European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, CETS No:116. <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=116&CM=1&CL=ENG>, stranici pristupljeno 4.10.2015.

⁵ Recommendation Rec(2006)8 of the Committee of Ministers to Member States on Assistance to Crime Victims. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1011109&>, stranici pristupljeno 4.10.2015.

⁶ Recommendation No. R(99)19 Concerning Mediation in Penal Matters, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=420059>, stranici pristupljeno 4.10.2015.

⁷ Recommendation Rec(2002)5 on the Protection of Women against Violence, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=280915>, stranici pristupljeno 5.10.2015.

i Preporuke o zaštiti dece od seksualne eksploatacije R broj 2001 (16), od 31. oktobra 2001. godine⁸.

Na starom kontinentu problem položaja žrtava razmatran je i na nivou Evropske unije. Tako je Savet ministara 15. marta 2001. godine usvojio Okvirnu odluku o položaju žrtava u krivičnom postupku⁹. S obzirom da Okvirna odluka nije doprinela poboljšanju položaja žrtava u meri u kojoj se to očekivalo, ona je zamenjena Direktivom o minimalnim standardima u oblasti prava, podrške i zaštite žrtava kriminaliteta, od 25. oktobra 2012. godine¹⁰. Direktiva detaljno opredeljuje prava žrtava u pogledu informisanja, učešća u krivičnom postupku i različitih oblika zaštite koji se prilagođavaju njihovim individualnim potrebama. Definisana su specifična prava određenih kategorija žrtava, kao što su žrtve seksualnog nasilja, rodno zasnovanog nasilja i nasilja u partnerskim odnosima. Pažnja je posvećena i treninzima i obrazovanju svih onih koji službeno dolaze u kontakt sa žrtavama.

Ključna prava koja opredelju položaj žrtava u prikazanim dokumentima mogla bi se svesti na: prava u pogledu zaštite, prava u vezi sa učešćem u procesuiranju odgovornih i prava na naknadu štete. Zaštiti ovih prava doprinosi i Evropski sud za ljudska prava kome se obraćaju oni koji su na nacionalnom nivou iscrpili sve mogućnosti pravne zaštite.

Prava žrtava i praksa Evropskog suda za ljudska prava

Ni jedan član EKLJP ne govori o tome koja prava pripadaju žrtvi krivičnog dela, ali logičko tumačenje vodi do zaključka da žrtva na prvom mestu uživa pravo na život (čl. 2), na zabranu mučenja i neljudskog ponašanja (čl. 3), pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života (čl. 8), pravo da ne bude diskriminirana (čl. 14) i druga prava. Dalja konkretizacija i ostvarivanje ovih prava uslovljeni su i uvažavanjem i primenom drugih međunarodnih dokumenata o kojima je

⁸ Recommendation Rec(2001)16 on the Protection of Children against Sexual Exploitation, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=234247>, stranici pristupljeno 5.10.2015.

⁹ Council Framework Decision on the Standing of Victims in Criminal Proceedings (2001/220/JHA), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32001F0220>, stranici pristupljeno 4.10.2015.

¹⁰ Directive 2012/29/eu of the European parliament and of the Council Establishing Minimum Standards on the Rights, Support and Protection of Victims of Crime, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32012L0029>, stranici pristupljeno 5.10.2015.

već bilo reči, te ESLJP svojim presudama doprinosi realizaciji standarda EKLJP, ali i standarda iz drugih, za žrtve, relevantnih međunarodnih dokumenata.

Veći broj slučajeva iz prakse ESLJP odnosi se na propuste država koje pasivnim držanjem zanemaruju svoje pozitivne obaveze prema žrtvama. Pozitivne obaveze države korespondiraju sa pozitivnim pravima građana, to jest sa pravom građana da od države zahtevaju neko konkretno činjenje, nasuprot negativnim obavezama koje podrazumevaju da se država samo suzdržava od upliva u određene sfere koje treba da se prepuste ličnim odlukama i preferencijama građana. Pri ispunjavanju pozitivnih obaveza otvaraju se brojni problemi, jer delanje države zavisi od mnogo činilaca i od raspoloživih finansijskih resursa (Klatt, 2015: 356).

Država prema žrtvama, prevashodno, ima pozitivne obaveze, s obzirom da omogućavanje učešća u postupku, pružanje pomoći i naknada štete, uglavnom, iziskuju određeni angažman. Tako i predstavljeni međunarodni dokumenti, većinom, stavljaju određene obaveze pred državu. Pozitivne obaveze države korespondiraju sa sledećim pravima žrtava: pravo da se čuje njihov glas u krivičnom postupku i da imaju svoje pravne zastupnike, da budu tretirane ravnopravno i sa uvažavanjem njihovog dostojanstva od strane službenih aktera, pravo na efikasnu i blagovremenu istragu i zaštitu od zastrašivanja, pravo na zaštitu privatnosti i identiteta u slučajevima kada je to potrebno, pravo na informisanje o svim činjenicama bitnim za krivični postupak, pravo na naknadu štete i finansijsku pomoć od strane države i pravo na podršku (Casadevante Romani, 2012: 7).

Pravo na zaštitu

S obzirom na to da su najkompleksnije obaveze država koje se tiču sprečavanja (re)viktimizacije i pružanja zaštite žrtvama, polazimo od analize presuda ESLJP koje se tiču propusta država da osiguraju žrtvama ovo pravo.

a) Kontrola protiv Slovačke

U slučaju *Kontrola protiv Slovačke* (predstavka broj 7510/04, presuda od 31. maja 2007. godine)¹¹ reč je o neadekvatnoj reakciji na porodično nasilje.

¹¹ Case of *Kontrola v. Slovakia*, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80696#%22itemid%22:%22001-80696%22>}, stranici pristupljeno 6.10.2015.

Naime, podnositeljka predstavke prvi put se obratila policiji povodom porodičnog nasilja u novembru 2002. godine. Tom prilikom je izjavila da je suprug, sa kojim ima dvoje dece, već duži vremenski period psihički i fizički zlostavlja, te je istovremeno predala medicinsku dokumentaciju o povredama. No, nakon dve nedelje, podnositeljka predstavke se sa suprugom raspitivala šta je potrebno da učini ne bi li se dalja procedura po njenoj prijavi obustavila. Policijski službenik ih je posavetovao u tom pravcu, pa je potom obustavio dalji rad po prijavi. Krajem decembra iste godine rođak podnositeljke predstavke i ona sama prijavili su telefonom policiji da suprug ima pušku i da preti da će ubiti sebe i decu. Policajci su izašli na lice mesta i razgovarali sa ženom, a nameru da razgovaraju sa mužem nisu ostvarili jer on tada nije bio prisutan. Sledećeg jutra supruga je podnela novu prijavu, o čijoj se sudbini, potom, bezuspešno raspitivala. Par dana kasnije, suprug je ubio njihovo dvoje dece i izvršio samoubistvo. Policajci umešani u ovaj slučaj kažnjeni su zatvorskim kaznama u trajanju od nekoliko meseci, a Kontrova se obratila ESLJP zbog povrede prava iz čl. 2, 8 i 13 EKLJP.

ESLJP je ocenio da se država oglušila o svoje pozitivne obaveze u vezi sa sprečavanjem viktimizacije. Član 2 EKLJP predviđa neprikosnovenost života, te su, u tom smislu, izostale nužne mere za zaštitu fizičkog integriteta žrtava. ESLJP ističe da to što je život svake osobe zaštićen zakonom, ne znači samo da država ne sme građane lišavati života, već i da je dužna da preduzme sve neophodne mere kako bi ih zaštitila (*Kontrova protiv Slovačke*, §49). Navedeno iziskuje postojanje celokupnog sistema mera za prevenciju i suzbijanje nedozvoljenih ponašanja, te adekvatno sankcionisanje krivičnih dela, ali i primenu konkretnih mera zaštite u slučajevima kada je evidentno da je određena individua životno ugrožena od druge takođe individualno određene osobe (§49).

Sa druge strane, ESLJP naglašava da pozitivne obaveze države treba posmatrati u okviru realno postojećih uslova i prilika, što obično podrazumeva veliki broj građana i veliki broj potencijalno opasnih situacija, te da se u tom smislu od države ne može očekivati primena mera čija bi implementacija prevazilazila resurse i mogućnosti datog sistema. Primena specifičnih mera može se zahtevati samo u slučajevima kada su nadležne institucije znale ili bile dužne da znaju da se građanin nalazi u potencijalno opasnoj situaciji, i onda kada je postojala mogućnost da se takve mere primene. U konkretnom slučaju trebalo je preduzeti korake radi krivičnog gonjenja, voditi evidenciju o pozivima i kriznim situacijama, ustanoviti mehanizam konstantnog praćenja

situacije na terenu i primeniti konkretne mere povodom saznanja o pretnjama i postojanju vatrenog oružja.

b) Opuz protiv Turske

U predmetu *Opuz protiv Turske* (predstavka 33401/02, presuda od 9. juna 2009. godine)¹² takođe su istaknute određene obaveze koje država ima u pogledu zaštite žrtava. Predstavku je podnela supruga koja je godinama bila zlostavljana od strane supruga, pri čemu su njene krivične prijave više puta odbacivane usled nedostataka elemenata krivičnog dela, odnosno suprug je jednom novčano kažnjen. U više navrata su se oštećena i njena majka, koja je takođe više puta bila napadnuta od strane zeta, izjašnjavale da ne žele dalje gonjenje. Podnositeljka predstavke i njena majka su se u periodu od aprila 1995. godine do oktobra 2001. godine šest puta obraćale policiji zbog telesnih povreda, uboda nožem, pretnji po život i udaranja automobilom. U međuvremenu je došlo do razvoda. Poslednji incident okončan je tragično, tako što je suprug podnositeljke predstavke upucao njenu majku koja je potom preminula.

U ovom slučaju sud je posebnu pažnju posvetio pitanju da li odustajanje oštećenih od krivičnog gonjenja može da abolira državu od odgovornosti za eskalaciju nasilja. Najpre, ESLJP nalazi da država u određenoj meri jeste odgovorna za smrt majke podnositeljke predstavke, s obzirom da su brojne prijave i istorijat odnosa u porodici ukazivali na nužnost primene mera zaštite. Drugo, ESLJP je stanovišta da ne stoji argument države da bi vođenje krivičnog postupka i pored protivljenja oštećenih, zapravo, predstavljalo atak na sferu privatnih i porodičnih odnosa, posebno imajući u vidu to što je podnositeljka predstavke istakla da je odustajanje bilo posledica suprugovih pretnji.

ESLJP ističe da u nekim slučajevima krivično gonjenje treba da bude preduzeto i nezavisno od volje oštećenih, zato što to nalaže potreba zaštite opštih interesa. Da li će se prevaga dati zaštiti porodičnih i privatnih odnosa ili opštem interesu zavisi od faktora kao što su: opasnost krivičnog dela, karakter povreda koje su nanete (psihičke ili fizičke), posledice po decu u porodici, rizik od ponavljanja krivičnog dela, trenutni odnosi i istorijat odnosa između oštećenog i osumnjičenog i drugo (§138). Osim toga, mora se obratiti pažnja i na motivaciju pri odbijanju svedočenja i saradnje.

¹² Case of *Opuz v. Turkey*, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92945#%22itemid%22:%22001-92945%22>}, stranici pristupljeno 6.10.2015.

Zaštita prava na privatnost i porodičnu sferu iz čl. 8 EKLJP, ipak, dobija drugorazredni značaj, onda kada se „mešanjem“ u porodični život sprečava vršenje krivičnog dela i ugrožavanje drugih sloboda i prava (§144). ESLJP je posebno naglasio da u slučajevima porodičnog nasilja zaštita prava i sloboda osumnjičenog nikako ne sme da uživa prvenstvo u odnosu na zaštitu prava oštećenih na život i očuvanje mentalnog i telesnog integriteta (§147). Sud je mišljenja da je, u datom slučaju, bila nužna primena zaštitnih mera i mere zabrane približavanja i komunikacije. Od onog momenta od kada je upućena u opasnost koja pretila žrtvi, država se ne može više oslanjati na žrtvu i njene napore da zaštiti sopstveni integritet.

Konačno, podnositeljka predstavke je istakla i da smatra da su ona i njena majka bile rodno diskriminisane prilikom reagovanja po njihovim krivičnim prijavama, te da je u tom smislu postupano suprotno čl. 14 EKLJP koji predviđa da se uživanje prava i sloboda predviđenih EKLJP garantuje svakom građaninu bez obzira na pol, rasu, jezik, boju kože i druge lične karakteristike. ESLJP je stanovišta da istraživanja i izveštaji potvrđuju da su u Turskoj, pre svega, žene te koje se nalaze u ulozi nedovoljno zaštićenih žrtava porodičnog nasilja, i pored postojanja odgovarajućih zakonskih rešenja. Otuda je nasilje kojim su oštećena i njena majka bile viktimizirane rodno zasnovano nasilje, koje je, kao takvo, i oblik diskriminisanja žena (§ 200).

c) M.C. protiv Bugarske

Sprovođenje efikasne i blagovremene istrage povodom sumnje da je učinjeno krivično delo suštinski je povezano sa zaštitom prava žrtava, pa se stoga ESLJP bavio i propustima država u tom domenu.

U predmetu *M.C. protiv Bugarske* (predstavka 39272/98, presuda od 4. decembra 2003. godine)¹³ maloletna M.C. se obratila ESLJP sa zahtevom da se utvrdi da država nije preduzela adekvatne mere u cilju pružanja odgovarajuće pravne zaštite u vezi sa silovanjem. U predstavi je M.C. navela kako je u leto 1995. godine, sa svojih nenavršenih petnaest godina, bila primorana na seksualni odnos od strane dva mladića. Bugarski javni tužilac je odlučio da ne goni osumnjičene, obrazlažući ovu odluku time što nije bilo dokaza da je maloletnica pružala otpor, iako su bugarski eksperti u svojim stručnim mišljenjima

¹³ Case of M.C. v. Bulgaria, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61521#%22itemid%22:%22001-61521%22>}, stranici pristupljeno 6.10.2015.

istakli da nije neuobičajeno da se ovako mlade žrtve parališu u momentu primene prinude.

ESLJP je ocenio da su povređeni čl. 3 i 8 EKLJP, ne utvrđujući pri tome šta se zaista dogodilo u datom slučaju. Naime, ESLJP je ustanovio da je bilo neopodno sprovođenje temeljne istrage u kojoj bi se ispitali navodi o seksualnom odnosu bez pristanka podnositeljke predstavke, umesto obustavljanja svake dalje aktivnosti usled nepostojanja dokaza o primeni sile.¹⁴ Takvo postupanje bugarskog tužioca nije bilo u skladu sa međunarodno prihvaćenim standardom da se pri zaštiti polne slobode pre svega polazi od pitanja da li je polna radnja preduzeta uz saglasnost učesnika. Tako je ova presuda bila od velikog značaja za buduću zaštitu prava žrtava jer je utvrđeno da država ima pozitivne obaveze koje podrazumevaju: usvajanje zakona koji će omogućiti zaštitu polnih sloboda i kriminalizaciju silovanja, sprovođenje efikasne istrage pri postojanju sumnje da je izvršeno silovanje i vođenje krivičnog postupka protiv osumnjičenih (Medarska, 2009: 40,41).

Pravo na učešće u postupku

U praksi ESLJP razmatrani su predmeti koji se tiču učešća oštećenih u postupku. Jedna od presuda je i *Edwards protiv Velike Britanije* (predstavka broj 46477/99, presuda od 14. marta 2002. godine).¹⁵ U ovom slučaju reč je o smrti duševno obolelog mladića u pritvorskoj ćeliji. Naime, Christopher Edwards, sin podnosilaca predstavke, uhapšen je u novembru 1994. godine zato što je na ulici prilazio ženama i govorio opscenosti, a prilikom hapšenja je napao i policajku. Iako su policijski službenici i socijalni radnik posumnjali da je mladić oboleo od šizofrenije nisu preduzete nikakve posebne mere, pa je sam boravio u ćeliji. Kasnije je, usled nedostatka smeštajnih kapaciteta, u istu ćeliju smešten još jedan pritvorenik sa izraženim psihičkim smetnjama, a sve se završilo tako što je taj drugi mladić ubio Christopher-a.

Međutim, podnosioci predstavke se nisu obratili ESLJP samo zbog povrede čl. 2 EKLJP, već i zbog niza nepravilnosti u daljoj istrazi povodom smrti njihovog sina, odnosno zbog povrede prava na efikasan pravni lek (čl. 13 EKLJP). Istakli su da oni, kao oštećeni, nisu učestvovali u postupku, da nisu bili informisani, te

¹⁴ Case of M.C. v. Bulgaria, §180-185.

¹⁵ Case of Paul and Audrey Edwards v. The United Kingdom, <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-60323#%22itemid%22:%22001-60323%22>}, stranici pristupljeno 6.10.2015.

da su bili uključeni tek toliko što su uzete njihove izjave, i da su se sa ishodom istrage upoznali tek onda kada je objavljena finalna verzija izveštaja.

Inače, u ovom slučaju, zapravo, nije ni vođen krivični postupak, s obzirom da je drugi pritvorenik priznao svoju krivicu, već je formirana nezavisna komisija za utvrđivanje propusta u radu više institucija. ESLJP je našao da je pritužba roditelja osnovana, i nije uvažio argument države da zbog specifičnosti slučaja nije bilo potrebe da oštećeni na drugačiji način učestvuju u postupku i da imaju svoje pravne zastupnike. Sud je stanovišta da najbliži srodnici moraju uvek biti uključeni u postupak jer samo tako mogu da zaštite svoje legitimne interese (*Edwards protiv Velike Britanije*, §73). Učešće oštećenih treba da bude neposredno, tako da naknadno upoznavanje sa izveštajem, koji je sačinjavan mimo znanja i učešća oštećenih, ne može zadovoljiti njihovo pravo i potrebu za participacijom.

Pravo na nadoknadu štete

ESLJP je razmatrao slučajeve koji se tiču prava na naknadu štete koju su žrtve pretrpele. Jedna od presuda koja ilustruje postupanje ESLJP u vezi sa naknadom pretrpljene štete žrtvama je *Soderman protiv Švedske* (predstavka 5786/98, presuda od 12. novembra 2013. godine).¹⁶

U ovom slučaju radilo se o nedozvoljenim polnim radnjama prema maloletnom licu. Naime, očuh podnositeljke predstavke je u kupatilu sakrio kameru čije je objektiv bio podešen tako da snima, tada četrnaestogodišnju, devojčicu prilikom tuširanja. Devojčica je primetila kameru, obratila se majci i film je uništen pre nego što je bilo ko video da li je i šta zabeleženo. Potom je devojčica podnela krivičnu prijavu, ali je očuh u žalbenom postupku oslobođen krivične odgovornosti i obaveze da devojčici nadoknadi nematerijalnu štetu.

Stav suda u Švedskoj je bio da, i pored toga što je očuh postupio na način koji zaslužuje prekor, radnja nije bila usmerena na povredu psihofizičkog integriteta podnositeljke predstavke, te da nema elemenata krivičnog dela, a samim tim, ni osnova za odštetni zahtev. ESLJP je utvrdio da se ovakvom odlukom Švedska oglušila o svoje obaveze po osnovu čl. 8 EKLJP, te o obaveze u vezi sa sankcionisanjem dečje pornografije i dosudio je devojčici naknadu štete (*Soderman protiv Švedske*, §115-126).

¹⁶ Case of *Söderman v. Sweden*, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128043#%22itemid%22:%22001-128043%22>}, stranici pristupljeno 6.10.2015.

Na osnovu ovih nekoliko slučajeva iz prakse ESLJP može se zaključiti da se kao standardi o zaštiti i položaju žrtava postavljaju: preduzimanje blagovremenih i odgovarajućih mera za sprečavanje viktimizacije; posebna zaštita žena kao žrtava nasilja; obavezno sprovođenje istrage o krivičnom delu uz aktivno učešće žrtava; insistiranje na procesuiranju osumnjičenih i onda kada postoje formalne prepreke i, na kraju, naknada pretrpljene štete. Sa druge strane, presude takođe ukazuju na to da ostvarivanje prava žrtava stavlja države pred veoma složene zadatke i da one posebno teško izlaze na kraj sa obavezama u pogledu sprečavanja viktimizacije i blagovremenog reagovanja.

Zaštita prava žrtava u Srbiji

U izlaganjima koja slede razmatran je, pre svega, normativni aspekt zaštite prava žrtava u Srbiji, uz osvrt na aktuelno stanje i probleme u ovoj oblasti. Analiza prava i položaja žrtava zasnovana je na ranije istaknutoj podeli prava žrtava na: pravo na zaštitu, pravo na učešće u krivičnom postupku i pravo na nadoknadu štete.

Pravo na zaštitu

I pored određenog napretka u oblasti zaštite žrtava tokom poslednjih godina, u Srbiji ipak ne postoji organizovani sistem podrške za žrtve. Najkompleksniji problemi javljaju se u sferi zaštite žrtava koje još uvek nisu učesnici krivičnog postupka, a pri tome jesu u opasnosti po život i zdravlje. Ovde je posebno značajna uloga policije i javnog tužioca, ali i ustanova socijalne i zdravstvene zaštite. Kada je reč o policiji, ona svoja zaduženja u pogledu bezbednosne zaštite života, prava, sloboda i ličnog integriteta lica izvršava rukovodeći se Zakonom o policiji.¹⁷ U prethodnim izlaganjima o praksi ESLJP ilustrovano je koliko ti poslovi mogu biti zahtevni. U Srbiji je odgovarajućim protokolima, uglavnom, definisano postupanje policije prema maloletnim oštećenim licima. Osim toga, Vlada Republike Srbije usvojila je u novembru 2011. godine i Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima. No, nema sumnje da je potrebno i detaljnije definisanje postupanja prema ovim i

¹⁷ Službeni glasnik RS, br. 101/2005, 63/2009 - odluka US, 92/2011 i 64/2015.

drugim kategorijama žrtava, kako one ne bi bile uskraćene za pomoć i pravovremeno upućivanje na službe podrške, odnosno kako bi se izbegle reakcije u maniru „javite nam se kada se nešto konkretno dogodi“ (Lindgren, Nikolić-Ristanović, 2011: 108).

Situacija je posebno alarmantna kada je u pitanju nasilje u porodici. Tako je uočeno da, i pored usvajanja odgovarajućih protokola o postupanju, značajan broj policijskih službenika, zdravstvenih radnika, službenika centara za socijalni rad i nosilaca pravosudnih funkcija nije upućen u njihovu sadržinu i smisao (Zaštitnik građana RS, 2014: 1). Saradnja i razmena informacija između odgovarajućih institucija nisu zadovoljavajuće (Zaštitnik građana RS, 2014: 1), što u velikoj meri utiče na mogućnost da žrtve nasilja ostvare pravo na zaštitu u skladu sa evropskim standardima.

Posebno treba istaći da se pružanjem mera podrške bave i organizacije iz domena civilnog sektora. Ove organizacije pružaju pomoć bez obzira na to da li je žrtva podnela krivičnu prijavu ili ne, rukovodeći se samo njenom potrebom za pomoći, a među njima ima i onih koje su specijalizovane za pružanje podrške posebnim kategorijama žrtava, poput žrtava nasilja u porodici i žrtava trgovine ljudima. Pomoć može biti savetodavne, psihološke, praktične ili drugačije prirode, u zavisnosti od potreba žrtve. One rade po principu projektnog finansiranja ili u partnerstvu sa državom, ali nisu u mogućnosti da svojim uslugama pokriju područje cele zemlje, s obzirom da ne postoji nacionalna mreža lokalnih službi za žrtve (Lindgren, Nikolić-Ristanović, 2011: 46). Razume se da žrtvama određene mere zaštite i usluge pružaju i centri za socijalni rad, zdravstvene i druge državne ustanove, ali se ipak ne može govoriti o jednoobraznom i sistematizovanom načinu postupanja ovih institucija (Zaštitnik građana, 2014: 2).

Slučajevi iz prakse ESLJP ukazuju na to da su se države oglašivale o svoje obaveze onda kada nisu sprovele potpunu istragu u vezi sa viktimizacijom, ili, pak, kada krivičnog progona nije ni bilo usled postojanja formalnih smetnji. S tim u vezi se u Srbiji, kada je reč o radu javnog tužilaštva, kao problematično pojavljuje odbacivanje krivične prijave zbog nedostatka dokaza, uz obrazloženje da žrtva odbija da svedoči, iako pri tome postoje drugi dokazi (Jovanović, Simeunović-Patić, Macanović, 2012: 94). Zaštitnik građana ukazuje na ogromnu razliku u broju krivičnih prijava za nasilje u porodici u odnosu na broj optuženja i pravnosnažnih presuda, kao i na činjenicu da je broj krivičnih prijava koji neke policijske uprave i stanice podnose nadležnim tužilaštvima

zbog nasilja nad ženama deset puta manji od broja slučajeva koji su policiji prijavljeni (Zaštitnik građana, 2014: 5).

Treba istaći kao pozitivno to što žrtve određenih kategorija nasilja uživaju i zaštitu koja je predviđena drugim propisima nezavisno od eventualnog vođenja krivičnog postupka. Tako žrtve porodičnog nasilja, shodno Porodičnom zakonu¹⁸, mogu zatražiti primenu različitih mera zaštite o kojima je sud dužan da rešava po naročito hitnom postupku. Primenom ovakvih mera žrtve se štite od eskalacije nasilja i reviktimizacije. Istraživanja ukazuju na to da bi, u ovakvim postupcima, trebalo podsticati primenu načela hitnosti u postupanju, kao i da ima mesta za intenzivniju primenu mera koje se određuju po službenoj dužnosti (Petrušić, Konstantinović-Vilić, 2010: 109-111).

Kada je reč o krivičnom postupku, zaštiti žrtava i sprečavanju sekundarne viktimizacije, uočavamo da su neka od rešenja našeg zakonodavca na nivou veoma naprednih rešenja u ovoj oblasti. Zakonik o krivičnom postupku¹⁹ (u daljem tekstu ZKP) predviđa zaštitu za posebno ranjive kategorije žrtava. Prvo, ZKP u čl. 8 normira pravo na pouku, tako da oštećeni ima pravo da bude poučen o pravima koja mu pripadaju i upozoren na posledice propuštanja. Dalje, organ postupka je dužan da oštećenog (ili svedoka) zaštititi od uvrede, pretnje i svakog drugog napada. Oštećenom može biti određen i status posebno osetljivog svedoka ukoliko to iziskuje uzrast, životno iskustvo, način života, pol, zdravstveno stanje, priroda, način izvršenja ili posledice izvršenog krivičnog dela, odnosno druge okolnosti slučaja (čl. 103, st. 1 ZKP). Posebno osetljivom svedoku pitanja se mogu postavljati samo preko organa postupka koji će se prema njemu odnositi sa posebnom pažnjom, nastojeći da se izbegnu moguće štetne posledice po ličnost, telesno i duševno stanje svedoka. Ispitivanje se može obaviti uz pomoć psihologa, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica, ili pak uz pomoć tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, ili u stanu svedoka ili drugim pogodnim prostorijama (čl. 104, st. 1-3 ZKP).

Maloletna oštećena lica zaštićena su odredbama Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica,²⁰ koje, razumljivo, predviđaju još sadržajnije mere zaštite. Tako maloletna lica oštećena pojedinim kategorijama krivičnih dela obavezno moraju imati punomoćnika koji će se starati o zaštiti njihovih interesa od prvog saslušanja okrivljenog, pri

¹⁸ Službeni glasnik RS, 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015.

¹⁹ Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014.

²⁰ Službeni glasnik RS, br. 85/05.

čemu punomoćnik mora biti advokat sa sertifikatom o posebnim znanjima iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica. I druga službena lica moraju raspolagati posebnim znanjima, a zakon predviđa da će se javni tužilac i sudija odnositi prema maloletnom oštećenom vodeći računa o njegovom uzrastu, svojstvima ličnosti, obrazovanju i prilikama u kojima živi, posebno nastojeći da se izbegnu moguće štetne posledice postupka po njegovu ličnost i razvoj, kao i da će se saslušanje maloletnih lica obaviti se uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica (čl. 152, st.1).

Međutim, nikako ne treba gubiti iz vida stvarne prilike koje vladaju u našoj zemlji. Tako se posebna zaštita oštećenih i svedoka pruža, pre svega, u postupcima za krivična dela iz domena organizovanog kriminaliteta i za ratne zločine, odnosno pred Posebnim odeljenjem za krivična dela organizovanog kriminala i Odeljenjem za ratne zločine Višeg suda u Beogradu (Mujkanović, 2014: 27). Zapravo, samo pri ovom sudu već više godina postoji Služba za pomoć i podršku svedocima i oštećenima, dok je mreža ovakvih službi u Srbiji još u fazi razvoja (Nacionalna strategija reforme pravosuđa za period 2013-2018, 2013: 34). Ni zaštita maloletnih oštećenih nije na zavidnom nivou. Tako istraživanja ukazuju da maloletnici kao oštećeni, neretko, nisu adekvatno i na primeren način informisani o toku i smislu krivičnog postupka, kao i da se ne saslušavaju u posebno prilagođenim prostorijama (Banić, Stevanović, 2015: 41).

Pravo na aktivno učešće u krivičnom postupku

Što se tiče prava na aktivno učešće u krivičnom postupku, i tu su, sa normativnog aspekta, prilike u Srbiji sasvim zadovoljavajuće. Naime, pre konačnog stupanja na snagu novog ZKP-a, naš krivični postupak je spadao u postupke mešovitog tipa, dakle, sa jasno izdvojenim funkcijama odbrane i optužbe, ali i sa veoma aktivnom ulogom suda (Škulić, 2013: 177). Sada naš krivični postupak ima više adverzijalnih elemenata, nalik na postupke iz pravnih sistema precedentnog tipa, što bi, po logici stvari, moglo negativno da utiče na položaj oštećenog u krivičnom postupku. Ipak, kao i ranije, i sada oštećeni uživa niz prava, među kojima se ističu: pravo da podnese predlog i dokaze za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva i da predloži privremene mere za njegovu obezbeđenje, pravo da ukaže na činjenice i da predlaže dokaze koji su od važnosti za predmet dokazivanja, pravo da angažuje punomoćnika iz reda advokata, pravo da razmatra spise i razgleda predmete koji služe kao dokaz,

pravo da bude obavešten o odbacivanju krivične prijave ili o odustanku javnog tužioca od krivičnog gonjenja i druga prava (čl. 50, st. 1 ZKP).

Ipak, za razliku od ranijeg ZKP, oštećeni više nema mogućnost da preuzme krivično gonjenje u slučaju kada javni tužilac odbaci krivičnu prijavu, obustavi istragu ili odustane od krivičnog gonjenja do potvrđivanja optužnice, a kada su u pitanju krivična dela koja se gone po službenoj dužnosti. Sada, u takvim slučajevima, oštećenom samo preostaje pravo da podnese prigovor neposredno višem javnom tužiocu, od čije odluke u potpunosti zavisi da li će biti krivičnog gonjenja. Oštećeni ima mogućnost da preuzme krivično gonjenje od javnog tužioca samo onda kada ovaj nakon potvrđivanja optužnice izjavi da odustaje od optužbe (čl. 52, st. 1 ZKP).

Dakle, ne može se sporiti da su mogućnosti oštećenog da utiče na krivično gonjenje za dela koja se gone po službenoj dužnosti donekle smanjene (Ilić i dr., 2014: 214). Osim toga, mišljenja smo da dostupnost informacija i način na koji se one prezentuju bitno utiče na mogućnost učešća u postupku (Ilić i dr., 2014: 218), i da bi, u tom smislu, bilo prostora za unapređenje postupanja. Naime, javni tužilac ne snosi konkretne posledice ukoliko ne obavesti oštećenog o aktuelnim dešavanjima u krivičnom postupku, ili ukoliko ovu svoju dužnost ne izvrši blagovremeno. U tom smislu bi se moglo razmišljati o tehnikama i načinima da se uspostave jednostavniji načini komuniciranja i bržeg informisanja putem odgovarajućih pisarnica.

Pravo na nadoknadu štete

Načelno, postoje odgovarajuća zakonska rešenja kada je u pitanju pravo na naknadu štete, tako da oštećeni ima pravo da sve do završetka glavnog pretresa istakne imovinskopravni zahtev. Ipak, u praksi se često ne odlučuje o imovinskopravnom zahtevu, već se oštećeni upućuje na parnicu, sa obrazloženjem da podaci krivičnog postupka ne pružaju pouzdan osnov ni za potpuno ni za delimično presuđenje (čl. 258, st. 4 ZKP). Parnični postupak, pak, iziskuje sredstva i vreme, a neretko i pomoć stručnih lica, tako da se ne bi moglo reći da se na ovaj način podržava pravo oštećenih na naknadu štete. Isto tako, ne postoji fond iz koga bi se isplaćivala nadoknada štete žrtvama krivičnih dela, u slučajevima kada osuđeni nema sredstava ili kada postoje razlozi zbog kojih krivični postupak nije ni vođen. Sve ovo konačnu realizaciju prava na obeštećenje stavlja pod znak pitanja. No, treba napomenuti da

postoje određene inicijative za izmenu pozitivnih propisa u cilju bržeg i jednostavnijeg ostvarivanja prava na nadoknadu štete.²¹

Zaključak

Kako sledi iz dosadašnjih izlaganja, položaj žrtava pre svega određuju njihova prava u pogledu zaštite, sprečavanja viktimizacije, učešća u krivičnom postupku i naknade štete. Na međunarodnom nivou su tokom poslednjih decenija doneti brojni dokumenti koji nastoje da nametnu određene minimalne standarde u ovoj oblasti, te da poziciju žrtava učine izvesnijom i boljom. Na starom kontinentu utemeljivanju, popularizaciji i primeni ovih standarda značajno doprinosi praksa ESLJP.

Međutim, u praksi položaj žrtava ne zavisi samo od postojanja adekvatnog normativnog okvira, već i od materijalnih prilika, sistema vrednosti u datoj državi, ali i od tradicije i kulture. Tako smo, kroz slučajeve iz baze ESLJP, imali prilike da se upoznamo i sa primerima koji ukazuju na to da se u pojedinim državama tolerisalo ili se toleriše rodno zasnovano nasilje, odnosno, ne pridaje mu se onaj značaj koji bi ono realno trebalo da ima. Otuda ni proklamovana prava oštećenih ne znače mnogo.

U Srbiji, uglavnom, postoje odgovarajuća zakonska rešenja kada je u pitanju zaštita žrtava. Poslednjih godina usvojeni su i protokoli koji detaljnije definišu saradnju i postupanje državnih institucija u radu sa pojedinim kategorijama žrtvama. Međutim, ne postoji javni fond za nadoknadu štete koju su pretrpele žrtve, što drastično utiče na mogućnost dobijanja odštete, a samim tim i na kvalitet života žrtava. Takođe, službe za podršku i pomoć žrtvama, još uvek, nisu dovoljno i ravnomerno razvijene, niti dostupne, što se posebno odnosi na sredine udaljene od većih gradova u našoj zemlji. Osim toga, potrebno je i intenziviranje istraživanja, posebno imajući u vidu da se ne sprovodi Nacionalna anketa o viktimizaciji koja bi omogućila poređenja sa drugim zemljama (Nikolić-Ristanović, Stevković, 2014: 382).

Sve navedeno implicira da, i pored postojanja normativne podloge, položaj žrtava u našoj zemlji nije dovoljno usaglašen sa standardima za koje pleđira ESLJP, te da još uvek ne može da se govori o sistemu zaštite u kome se

²¹ <http://www.astra.org.rs/astra-dogadjaji/okrugli-stolovi-unapredenja-pristupa-pravu-na-naknadu-stete-za-zrtve-trgovine-ljudima-i-drugih-krivicnih-dela-sa-elementima-nasilja/>, stranici pristupljeno 31.10.2015.

po automatizmu jedna za drugom preduzimaju nužne zaštitne mere od onog momenta kada se žrtva obrati nekoj od nadležnih institucija.

Popravljanje stanja u ovoj oblasti iziskivalo bi, najpre, intenzivniju diseminaciju znanja o potrebama i problemima žrtava među onima koji pružaju usluge u sektoru policije, zdravstva, socijalne zaštite i pravosuđa. Pri tome, ne mislimo samo na informisanje o normativnom okviru koji definiše postupanje prema žrtvama, već i na sticanje znanja u vezi sa uzrocima, pojavnim oblicima i drugim specifičnostima različitih oblika viktimizacije. Ovo je posebno bitno za prepoznavanje viktimizacije u fazi kada, još uvek, nema krivične prijave, niti naznaka kakvog drugog formalnog postupka. Da blagovremeno reagovanje može biti od ključnog značaja najbolje ilustruju slučajevi *Kontrova protiv Slovačke* i *Opuz protiv Turske*.

Preduzimanje mera za sprečavanje viktimizacije i njenog ponovnog pojavljivanja, takođe, iziskuje značajna prilagođavanja našeg sistema. Ono podrazumeva aktiviranje postojećih resursa, bolje organizovanje na lokalnom nivou i iskorišćavanje potencijala civilnog sektora. Bolja i sadržajnija komunikacija između ustanova sprečila bi situacije u kojima žrtve idu od ustanove do ustanove gubeći dragoceno vreme i poverenje u sistem. S tim u vezi, treba pojednostaviti način komuniciranja između ustanova i ubrzati protok informacija, ali i raditi na međusobnom povezivanju organizacija civilnog sektora, odnosno civilnih organizacija i državnih institucija.

Da bi se smanjio osećaj frustracije i bespomoćnosti kod žrtava, treba insistirati na što efikasnijem procesuiranju odgovornih, ali i obezbediti besplatnu pravnu pomoć i druge oblike podrške za žrtve. Slučaj *M. C. protiv Bugarske* ukazuje na to da zadovoljenje pravde i zaštita žrtve ne smeju da zavise od formalnosti i različitih tumačenja zakona. Oblici podrške treba da budu uslovljeni specifičnim potrebama žrtava, kao i društvenim problemima koji su posebno aktuelni u datom trenutku, kao što to može biti nasilje u porodici i nasilje nad ženama.

Na kraju, ali ne i najmanje važno, nadoknadu štete za žrtve ne treba nužno uslovljavati dugotrajnim i složenim parničnim postupcima. U situacijama kada žrtva ne može da ostvari svoja prava, imalo bi smisla opredeljivanje sredstava za nadoknadu štete iz odgovarajućeg javnog fonda, nakon čega bi država koristeći sve mehanizme koji su joj na raspolaganju zahtevala povrat isplaćenog iznosa od odgovornog lica.

Literatura

Banić, M., Stevanović, I. (2015) *Kako do pravosuđa po meri deteta-Zaštita dece žrtava u krivičnim postupcima i stanje u praksi u Republici Srbiji*. Beograd: Centar za prava deteta.

Casadevante Romani, F. (2012) *International Law of Victims*. London: Springer.

Council Framework Decision on the Standing of Victims in Criminal Proceedings (2001/220/JHA).

Ćopić, S., Nikolić, J. (2004) Služba za žrtve kriminaliteta VDS info i podrška žrtvama: analiza dosadašnjeg rada. *Temida*, 3, str. 17-27.

Ćopić, S. (2015) *Restorativna pravda i krivičnopravni sistem: teorija, zakonodavstvo i praksa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Directive 2012/29/eu of the European Parliament and of the Council Establishing Minimum Standards on the Rights, Support and Protection of Victims of Crime.

Doerner, W., Lab, S. (2015) *Victimology*. New York: Routledge.

Groenhuijsen, M. (2015) Zaštita žrtava: međunarodno pravo, nacionalna zakonodavstva i praksa. *Temida*, 1, str. 3-30.

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, 4. novembar 1950. godine, Rim, ratifikovana Zakonom o ratifikaciji Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, *Službeni list Srbije i Crne Gore-Međunarodni ugovori*, br. 9/2003, 5/2005.

European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, CETS No:116.

Ilić, G., Majić, M., Beljanski S., Trešnjev, A. (2014) *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*. Beograd: Službeni glasnik.

Jovanović, S., Simeunović-Patić, B., Macanović, V. (2012) *Krivičnopravni odgovori na nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.

Klatt, M. (2015) Positive Rights: Who Decides? Judicial Review in Balance. *International Journal of Constitutional Law*, 2, str. 354-382.

Lindgren, M., Nikolić-Ristanović, V. (2011) *Žrtve kriminaliteta: međunarodni kontekst i situacija u Srbiji*. Beograd: OEBS, Misija u Srbiji.

Medarska, A. (2009) *Rights of Victims under the European Convention on Human Rights. Invading the Defendants' Rights*. Budapest: Central European University.

Mujkanović, J. (2014) *Development of a Witness and Victim Support System Croatian Experience: Good Practices and Lessons Learned*. Istanbul: UNDP for Europe and the CIS.

Nacionalna strategija reforme pravosuđa za period 2013-2018. godine (2013) usvojena u Narodnoj skupštini Republike Srbije 1. juna 2013. godine.

Nikolić-Ristanović, V., Stevković, Lj. (2014) Evropska zbirka podataka o kriminalitetu i krivičnom pravosuđu: Karakteristike i značaj za razvoj evidencija kriminaliteta u Srbiji. *Sociološki pregled*, 3, str. 373-400.

Nikolić-Ristanović, V. (2011) Međunarodni dokumenti o zaštiti prava žrtava krivičnog dela. *Temida*, 2, str. 45-53.

Ochoa, J. (2013) *The Rights of Victims in Criminal Justice Proceedings for Serious Humans Rights Violation*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima (2011) Beograd: Vlada Republike Srbije.

Porodični zakon, Službeni glasnik RS, 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015.

Petrušić, N., Konstantinović-Vilić, S. (2010) *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi Srbije*. Beograd: AŽC, Niš: Ženski istraživački centar.

Recommendation Rec(2006)8 of the Committee of Ministers to Member States on Assistance to Crime Victims.

Recommendation No. R(99)19 Concerning Mediation in Penal Matters.

Recommendation Rec(2002)5 on the Protection of Women Against Violence.

Recommendation Rec(2001)16 on the Protection of Children Against Sexual Exploitation.

Reiter, A. (2012) Victims' Rights, International Wrongs, and Restorative Justice: How to Square the Circle of Accountability and Redress for International Crimes? *Temida*, 1, str. 145-164.

Ronel, N., Elisha, E. (2011) A Different Perspective: Introducing Positive Criminology. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2, str. 305-325.

Ronel, N, Toren, T. (2012) Positive Victimology - An Innovation or More of the Same. *Temida*, 3, str. 171-180.

United Nations Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, New York, 29 November 1985.

Škulić, M. (2013) Dominantne karakteristike osnovnih velikih krivičnoprocesnih sistema i njihov uticaj na reformu srpskog krivičnog postupka. *Crimen*, 2, str. 176-234.

Wemmers, J. (2012) Victims' Rights are Human Rights: The Importance of Recognizing Victims as Persons. *Temida*, 2, str. 71-84.

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Službeni glasnik RS, br. 85/05.

Zakon o policiji, Službeni glasnik RS, br. 101/2005, 63/2009 - odluka US, 92/2011 i 64/2015.

Zakonik o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014.

Internet izvori

Astra, dostupno na: <http://www.astra.org.rs/astra-dogadjaji/okrugli-stolovi-unapredenja-pristupa-pravu-na-naknadu-stete-za-zrtve-trgovine-ljudima-i-drugih-krivicnih-dela-sa-elementima-nasilja/>, stranici pristupljeno 31.10.2015.

Case of Kontrova v. Slovakia. Dostupno na: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80696#%7B%22itemid%22:%5B%22001-80696%22%5D%7D>, stranici pristupljeno 6.10.2015.

Case of M.C. v. Bulgaria. Dostupno na: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61521#%7B%22itemid%22:%5B%22001-61521%22%5D%7D>, stranici pristupljeno 6.10.2015.

Case of Opuz v. Turkey. Dostupno na: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92945#%7B%22itemid%22:%5B%22001-92945%22%5D%7D>, stranici pristupljeno 06.10.2015.

Case of Paul and Audrey Edwards v. The United Kingdom. Dostupno na: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-60323#%7B%22itemid%22:%5B%22001-60323%22%5D%7D>, stranici pristupljeno 6.10.2015.

Case of Söderman v. Sweden. Dostupno na: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128043#%7B%22itemid%22:%5B%22001-128043%22%5D%7D>, stranici pristupljeno 6.10.2015.

Deklaracija UN o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći, Generalna skupština UN, odluka br. 40/34, od 29. novembra 1985. godine. Korišćen prevod NVO Astra. Dostupno na: <http://www.astra.org.rs/wp-content/uploads/2008/07/Deklaracija-UN-o-osnovnim-principima-pravde-za-zrtve-kriminala-i-zloupotrebe-vlast.pdf>, stranici pristupljeno 15.10.2015.

Zaštitnik građana RS (2014) *Poseban izveštaj Zaštitnika građana o primeni Opšteg i posebnih protokola za zaštitu žena od nasilja*. Dostupno na: http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/izvestaji/posebni-izvestaji/3710-2015-02-24-13-35-38, stranici pristupljeno 10.10.2015.

Victims' Rights: The European Court of Human Rights' Practice and Legislation in Serbia

The paper deals with rights and position of victims in international documents, with special reference to the standards created by the European Court of Human Rights through its practice. This paper aims to provide brief analysis of some of the most important international documents, which set forth basic rights for victims, including: right to participate in the criminal proceedings, right to protection and the right to compensation. The paper intends to analyze these key right (standards, principles) through relevant case law of the European Court of Human Rights, given that the wording of the relevant documents does not determine what entails the realization of a specific standard in real life. The main purpose of the article is to examine the compliance of regulations and practices in Serbia with international standards on the status and the rights of victims, from which some recommendations for improvement might arise.

Keywords: European Court of Human Rights, crime, victimization, victims' rights, Serbia.

TEMIDA
Decembar 2015, str. 167-170
ISSN: 1450-6637

Justice and Security in Intercultural Europe. Exploring Alternatives

(Pravda i sigurnost u interkulturalnoj Evropi. Ispitivanje alternativa)

Leuven, Belgija, 16-18. novembar 2015. godine

U Leuvenu je u periodu 16-18. novembar 2015. godine održana međunarodna konferencija pod nazivom *Pravda i sigurnost u interkulturalnoj Evropi. Ispitivanje alternativa*. Konferencija je imala karakter završnog događaja u okviru projekta ALTERNATIVE. Projekat je realizovan u periodu 2012-2016. godine, u okviru Sedmog okvirnog programa Evropske komisije za istraživanja i tehnološki razvoj. Organizator konferencije bio je Institut za kriminologiju Katoličkog univerziteta Leuven, zajedno sa Evropskim forumom za restorativnu pravdu, u saradnji sa ostalim partnerima na projektu ALTERNATIVE: Norveški institut za društvena istraživanja (Norveška), Institut za sociologiju prava i kriminologiju (Austrija), Istraživačka grupa Foresee (Mađarska), Viktimološko društvo Srbije i Univerzitet Ulster (Severna Irska). Cilj projekta bio je da se kroz akciona istraživanja ispita novo razumevanje pravde i sigurnosti u interkulturalnim uslovima u nekoliko evropskih sredina, uz korišćenje pristupa restorativne pravde. Viktimološko društvo Srbije na ovoj konferenciji predstavljala je Vesna Nikolić-Ristanović.

Konferencija je okupila teoretičare, istraživače, donosiocce odluka i praktičare koji rade u oblasti pravde, sigurnosti, interkulturalne komunikacije, rešavanja konflikata i jačanja zajednice. Projekat ALTERNATIVE je doveo u pitanje diskurs (ne)sigurnosti, zasnovan na shvatanju da „kulturalne razlike“ neizbežno vode u prekidanje društvenih veza. Kao rezultat toga, u periodima pojačavanja društvenih tenzija i percepcija nesigurnosti, kultura se pojavljuje kao posrednik preko kojeg se kreiraju percepcije konflikata koje još više produbljuju razlike i nesigurnost. Bez obzira na to kako je nastala, kulturalna hetero-

genost stvara izazove povezane sa bezbednošću i pravdom, zahtevajući bolju komunikaciju i alternativne pristupe koji bi ojačali poziciju građana i podržali upravljanje konfliktima. Osnovne teme konferencije koncipirane su upravo imajući u vidu ove ideje kao polaznu osnovu. Pri tome, jedan deo izlaganja bio je posvećen predstavljanju rezultata projekta ALTERNATIVE i diskusiji o njima, a drugi deo su činila izlaganja rezultata drugih projekata, kako istraživačkih, tako i praktičnih.

S obzirom da je početak konferencije bio svega tri dana nakon terorističkih napada u Parizu, konferencija je započela odavanjem počta žrtvama ovih napada, kao i žrtvama kontranapada. Na otvaranju konferencije učesnicima se obratio i rektor Katoličkog univerziteta Leuven, koji je istakao značaj teme konferencije uopšte, i, posebno, u kontekstu najnovijih događaja vezanih za terorizam i izbegličku krizu.

Na početku konferencije izložena su tri rada, koja su predstavljala teorijski i metodološki uvod u dalji rad konferencije. Inge Vanfraechem, sa Katoličkog univerziteta Leuven, predstavila je teorijska polazišta projekta ALTERNATIVE u izlaganju pod nazivom „ALTERNATIVNI načini upravljanja konfliktima u interkulturalnom kontekstu“. Ona je ukazala da su u okviru projekta ALTERNATIVE restorativni pristupi korišćeni kako bi se proverilo da li pravda i bezbednost mogu da se razumeju šire od fokusiranja na krivičnopравни sistem i isključujuće mere, poput zatvora i postavljanja sigurnosnih kamera. Ovo izlaganje je postavilo temelje za dalji rad konferencije kroz razmatranje tema poput aktivnog učešća, percepcije pravde i bezbednosti, odnosno sigurnosti, izazova akcionog istraživanja i razvoja lokalne zajednice. Adam Crawford, sa Univerziteta Leeds, izložio je rad pod naslovom „Razumeti 'svakodnevnu sigurnost': prevencija društvenog konflikta i mogućnosti za održive odnose između sigurnosti i pravde“. U svom radu Crawford se bavio ispitivanjem implikacija alternativne koncepcije bezbednosti kao „svakodnevne“ prakse na razumevanje prevencije društvenog konflikta i uloge restorativne pravde u njoj. Polazeći od studija čiji je fokus na proučavanju „svakodnevne bezbednosti“, Crawford se zalaže za istraživanja „prostora iskustva“ i „horizonta očekivanja“, i kako se oni razlikuju između pojedinaca i grupa. On smatra da je to dobar put za ispitivanje uloge, mesta i mogućnosti restorativnih praksi vezano za svakodnevnu bezbednost pojedinca. Treća izlagačica bila je Claudia Aradau, sa Kraljevskog koledža u Londonu, koja je govorila na temu „Prikupiti kredibilitet: (Ne)sigurnost, kritičko znanje i politike metoda“. U svom radu ona je razmatrala ulogu metoda u kritičkom istraživanju (ne)sigurnosti, založivši se

za ocenu ovih metoda na osnovu njihove društvene angažovanosti. Aradau je ova pitanja posebno analizirala na primeru istraživanja procedura za donošenje odluka o traženju azila.

Drugi dan konferencije započeo je plenarnom sesijom na kojoj su izloženi glavni nalazi projekta ALTERNATIVE. U okviru ovog panela predstavljeni su ključni nalazi akcionih istraživanja koja su sprovedena u četiri različita interkulturalna konteksta: Austriji (svakodnevni konflikti između lokalnog stanovništva i migranata smeštenih u socijalne stanove u Beču), Mađarskoj (konflikti u malom gradu u kome živi romska i neromska populacija), Srbiji (interetnički konflikti u tri multietničke i multikulturalne sredine u Srbiji: Prijepolje, Medveđa i Bač i Bačka Palanka) i Severnoj Irskoj (tri grupe konflikata: konflikti između lokalne zajednice i maloletničkih bandi, konflikti između starosedelaca i imigranata, i konflikti između pripadnika različitih religijskih zajednica).

Nakon plenarne sesije usledila su tri bloka tematskih sesija. U okviru tematskih sesija detaljnije su predstavljena akciona istraživanja sprovedena u okviru projekta ALTERNATIVE, kao i slična istraživanja i programi restorativne pravde sprovedeni od strane učesnika konferencije koji nisu bili deo projekta ALTERNATIVE.

Treći dan konferencije započeo je izlaganjem Martine Fischer iz Berghof Fondacije iz Berlina. Ona je govorila na temu „Dodati mir diskursu: transformacija konflikta u multikulturalnoj sredini“. Fischer se, najpre, kritički osvrnula na projekat ALTERNATIVE i na način na koji je on predstavljen na konferenciji. Ona se posebno zadržala na razmatranju pitanja kako izbeći da se konflikti percipiraju kroz prizmu kulturnih, etničkih ili religioznih kategorija i kako stvoriti rezilijentne zajednice i osnovu za konstruktivne oblike transformacije konflikata. Takođe, ukazala je na značaj koji restorativna pravda ima u tim procesima, ali i na potrebu da, u cilju veće efektivnosti, naučni radnici i praktičari baziraju svoje intervencije na logici mira pre nego na logici bezbednosti. Logika mira je, po njenom mišljenju, inkluzivna, participatorna, posvećena globalnim standardima ljudskih prava i normama Ujedinjenih nacija. Nasuprot tome, logika bezbednosti je jednostrana, slepa za sopstveni doprinos konfliktu i često teži dramatisaciji diskursa i eskalaciji situacije. U tom smislu, Fischer je ukazala na značaj povezivanja koncepta bezbednosti sa konceptima transformacija konflikta, mir i pomirenje. Ona je ukazala i na mogući doprinos projekta ALTERNATIVE diskusiji o diskursu posle terorističkih napada u Parizu, za koji se može očekivati da će ići još više u pravcu sekuritizacije, kako terorističkih i antiterorističkih akcija, tako i izbegličke krize. Ona je na kraju navela

primer Nemačke, u kojoj islamofobija raste uprkos spremnosti vlade da prihvati izbeglice.

Nakon ovog izlaganja održana je plenarna panel diskusija na kojoj su učestvovali Tim Chapman (Univerzitet Ulster), Werner Cooreman (Sigurnost Evropa, DHL Express), Nadia Fadil (Univerzitet Leuven), Christa Pelikan (Institut za sociologiju prava i kriminologiju, Beč) i Marieke Arnou (Belgijski interfederalni centar za jednake mogućnosti).

U završnom delu konferencije, predstavnik federalnog Ministarstva pravde Belgije, koji je zamenio odsutnog ministra Koen Geens-a, govorio je na temu „Sigurnost i pravda: belgijsko gledište“. Konferencija je završena veoma inspirativnim izlaganjem Ive Aertsen-a, koordinatora projekta ALTERNATIVE, čiji naziv je „Pravda i sigurnost kao prilike za interkulturalnu Evropu“. Aertsen je povezo u celinu sve teme o kojima je na konferenciji bilo reči, uključujući i aktuelnu situaciju vezano za terorizam i izbegličku krizu u Evropi. On se posebno osvrnuo na naučene lekcije iz četiri godine intenzivne saradnje sedam istraživačkih institucija iz šest evropskih zemalja, kao i na nova razumevanja pravde, bezbednosti i sa njima povezanih koncepata do kojih se došlo u okviru projekta. Centralna tema njegovog izlaganja bila je kako interkulturalni kontekst na poseban način nudi mogućnost za ponovno promišljanje konvencionalnih procesa i formi provođenja pravde. Uz to, Aertsen se osvrnuo i na mogućnosti i uslove pod kojima civilni dijalog i učešće javnosti u kontekstu interkulturalnih tenzija može da utiče na smanjivanje neprijateljstva i revitalizovanje i jačanje demokratskih dimenzija restorativne pravde. On se založio za rad na kreiranju razvojnog modela restorativne pravde, koji bi obuhvatio različite nivoe bavljenja konfliktima. Uočivši kontradikciju koja postoji između potreba pojedinaca i potreba formalnih sistema, Aertsen je istakao da nam je potrebna pravna i institucionalna infrastruktura, ali bez preteranog upliva u živote ljudi. Najzad, on je zaključio da mi prilično razumemo život pojedinca, ali ne i život društva i zajednica, pa je potrebno više raditi vezano za kolektivnu odgovornost i to kako na nivou državnih institucija, tako i na nivou civilnog društva.

Detaljan program i drugi materijali sa konferencije, film o konferenciji koji je napravio Gyula Galyas iz Istraživačke grupe Foresee iz Mađarske, kao i istraživački izveštaji projektnih partnera i drugi materijali nastali tokom projekta ALTERNATIVE dostupni su na internet stranici projekta www.alternativeproject.eu.

DR VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ

TEMIDA
Decembar 2015, str. 171-176
ISSN: 1450-6637

Victims of Crime in Europe: The Future is Now

(Victim Support Europe Annual Conference and 25 years of APAV)

Žrtve kriminaliteta u Evropi: Budućnost je sada

(Godišnja konferencija Evropske podrške žrtvama i 25 godina postojanja organizacije APAV)

Konferencija pod nazivom *Žrtve kriminaliteta u Evropi: Budućnost je sada* održana je u Lisabonu, Portugalija, u prostorijama Calouste Gulbenkian Foundation, 13. i 14. maja 2015. godine u organizaciji APAV-a (Associação Portuguesa de Apoio à Vítima), portugalske službe za žrtve. Konferencija je okupila oko 200 stručnjaka/kinja iz Evrope i sveta, kako iz akademske zajednice, tako i iz službi za žrtve, kao i predstavnike/ce pravosudnog sistema i države.

Konferencija je otvorena čitanjem poruke Predsednika Portugalije. Zatim je učesnike konferencije pozdravila Paula Teixeira da Cruz, ministarka pravde Portugalije. Učesnicima su se, potom, pozdravnim rečima obratili: Vera Jourova, evropska komesarka za pravdu, Helgard van Hullen, potpredsednica Evropske podrške žrtvama (VSE) i Joao Lazaro predsednik APAV-a i potpredsednik Evropske podrške žrtvama.

Prvog dana rad konferencije se odvijao u dve plenarne sesije i tri radionice. Tema prve plenarne sesije bila je „25 godina Službe za žrtve u Portugaliji i u Evropi“. Sesiju je vodio i o radu portugalske Službe za žrtve u proteklih 25 godina, govorio njen predsednik Joao Lazaro, kao i Alvaro Laborinho Lucio, sudija i jedan od osnivača APAV-a. Zatim je o organizaciji Evropska podrška žrtvama govorio prof. dr Marc Groenhuijsen, direktor Međunarodnog viktimološkog instituta u Tilburgu (Holandija).

Tema druge plenarne sesije bila je „Prava žrtava kao ljudska prava“. Sesiju je vodila Catarina de Albuquerque, potpredsednica APAV-a. Prva izlagačica

na sesiji bila je Joanna Goodey iz Agencije Evropske unije za osnovna ljudska prava (FRA) iz Beča, koja je govorila na temu „Prava žrtava kao osnovna ljudska prava: podaci EU istraživanja“. Ovo istraživanje je sprovedeno u 28 država članica Evropske unije. Između ostalog, izloženi su podaci o tome koja su prava žrtava predviđena zakonima pojedinih država, a šta je to što žrtve mogu da očekuju u praksi. Na osnovu nalaza istraživanja, zaključeno je da zakonom predviđena prava žrtava i mogućnost njihovog ostvarivanja u praksi još uvek nisu usklađeni, te je neophodno da se zakonska rešenja i njihova praktična primena što pre usklade. Sesija je nastavljena izlaganjem Urške Umek iz Evropskog suda za ljudska prava, koja je govorila o zaštiti prava žrtava posmatrano iz ugla Konvencije o ljudskim pravima. Sesija je završena izlaganjem Anne Wergens, advokatice iz švedske Organizacije za naknadu štete i podršku žrtvama (Crime Victim Compensation and Support), koja se fokusirala na temu „Unapređenje prava žrtava s obzirom na njihova ljudska prava“.

Konferencija je nastavljena radom po radionicama. Prva radionica je bila na temu „Pomaganje žrtvama tokom krivičnog postupka“. Radionicu je vodila Sonia Reis, psihološkinja iz portugalske Službe za podršku žrtvama (Victim Support Helpline, APAV). Carolyn Hodrien, direktorka Službe za žrtve severne Engleske (Victim Support England and Wales), je govorila o iskustvima Službe za žrtve Engleske i Velsa tokom 30 godina pružanja pomoći svedocima u krivičnom postupku, kao i o inovacijama u formiranju novih službi podrške, kao što je osnivanje službe za mlade koji su svedoci u krivičnom postupku. Zatim je izlagala Andreia Neves, kriminalistička i forenzička psihološkinja iz Odeljenja za istragu i krivični postupak (Department for Investigation and Penal Action, Portugal), koja je govorila o postupanju sa maloletnicima u slučajevima seksualnog nasilja, sa fokusom na obuci profesionalaca kako bi se smanjila sekundarna viktimizacija žrtava. Radionica je završena izlaganjem Bernda Koniga, iz nemačke organizacije za žrtve Beli krug (Weisser Ring Germany) koji se bavio mogućnostima i zahtevima u vezi nemačkog iskustva sa institutom „privatnog tužioca“ (Private Accessory Prosecution).

Druga radionica je imala temu „Zaštita žrtava u krivičnom postupku“. Radionicu je vodila Helga Ezendam, savetnica u Ministarstvu pravde Holandije, koja je govorila o zaštiti žrtava, individualnoj proceni i merama zaštite. Radionica je nastavljena izlaganjem Emanuele Tizzani, psihološkinje iz italijanske Nacionalne policije, koja je govorila o važnosti specifičnih obuka za profesionalce koji ispituju žrtve kako bi se postigli bolji rezultati ispitivanja i ujedno žrtve zaštitile od daljeg povređivanja. Radionica je završena izlaganjem Marie

McDonald, koordinatorke iz Društva za prava žrtava iz Irske, koja je govorila o istraživanju koje je sproveda njena organizacija, a koje je pokazalo da važeći krivičnopravni sistem u Irskoj ne štiti žrtve od sekundarne viktimizacije tokom krivičnog postupka. Ukazano je da je potrebna specifična obuka za intervjuisanje žrtava kako bi im se pomoglo da se sete događaja a da pri tom budu zaštićene od daljeg povređivanja.

Sledeća radionica je imala temu „Kako restorativna pravda može koristiti žrtvama“. Radionicu je vodio Rabin Jarman, zamenik komesara u vladinoj organizaciji koja se bavi održivim krivičnopravnim rešenjima u Engleskoj (Sustainable Criminal Justice Solutions). Jarman je govorio o primeni i razvoju restorativne pravde u odnosu na žrtve, a na osnovu strategije koja je razvijena u Hampshireu. Radionica je završena izlaganjem Deirdre Kenny, direktorke organizacije civilnog društva iz Irske (One in Four), koja je govorila o iskustvima njene organizacije vezanim za potrebe žrtava i suočavanje sa kompleksnošću problema seksualnog nasilja kroz osnažujući proces restorativne pravde.

Radni deo prvog dana konferencije završen je trećom plenarnom sesijom na temu „Uloga sudova u osiguravanju prava žrtvama“. Sesiju je otvorio prof. dr Marc Groenhuisen, a zatim je Antonio Henriques Gaspar, predsednik Vrhovnog suda Portugalije, govorio o ulozi sudova u zaštiti prava žrtava baziranoj na Direktivi EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih dela iz 2012. godine i važnosti pitanja usklađivanja potrebe za pravičnim suđenjem, s jedne, i zaštite žrtava od sekundarne viktimizacije, sa druge strane. Zatim je Joana Marques Vidal, portugalska državna tužiteljka, govorila o samoj Direktivi, koja bi trebalo da bude implementirana do 16. novembra 2015. godine u svim zemljama članicama EU, te važnosti poštovanja tog roka.

Drugi dan rada konferencije otvorili su Aurea Raldan Martin, državna sekretarka Ministarstva pravde Portugalije i Wojciech Wegrzyn, državni sekretar Ministarstva pravde Poljske. Rad je otpočeo četvrtom plenarnom sesijom, čija tema je bila „Da li postoji globalni model za pomoć žrtvama?“ Na ovu temu su govorili Manuel Antonio Ferreira Antunes, bivši zamenik državnog tužioca i osnivač APAV-a; Kang Ji-Sik, direktor Odeljenja za ljudska prava pri Ministarstvu pravde Južne Koreje; Sue O’Sullivan, Ombudsman za žrtve kriminaliteta iz Kanade i Tomaš Zdechovsky, član Evropskog parlamenta. Izlagači su govorili o sadašnjim modelima pomoći žrtvama kriminaliteta u njihovim zemljama ali su istakli i važnost novog globalnog pristupa koji bi bio još delotvorniji. Kao prvi korak ka tom cilju, Tomaš Zdechovsky je naveo da je u pri-

premi specijalna rezolucija Evropskog parlamenta o kompenzaciji žrtava kriminaliteta i terorizma iz imovine učinilaca.

Rad konferencije je nastavljen u radionicama. Četvrta radionica je bila na temu „Finansijska kompenzacija za žrtve“. Radionicu je vodila i imala izlaganje na navedenu temu Dineke Peterse, savetnica u holandskoj službi za žrtve (Slachtofferhulp). Zatim je izlagala Petra Klein, članica Upravnog odbora nemačke službe za žrtve (Weisser Ring Germany), kao i Alex Sas, savetnik u holandskoj službi za žrtve koji je imao poslednje izlaganje u ovoj radionici. Sledeća radionica je bila na temu „Žrtve sa specifičnim potrebama“. Radionicu je vodila April Naturele, specijalistkinja iz organizacije ICF International, iz SAD-a, koja se fokusirala na potrebe žrtava terorizma i velikih katastrofa navodeći primere terorističkih napada i katastrofa koje su pogodile SAD (11. septembar, bostonski maraton, uragan Katrina, i slično) i načina pomaganja žrtvama neposredno posle događaja, kao i kasnije. Zatim je izlagao Miguel Rodrigues, šef u posebnom odeljenju policije iz Portugalije (Public Security Police), koji je izneo podatke istraživanja koje je u toku, a tiče se nasilja nad ženama od strane supružnika. Naglasio je da rezultati istraživanja mogu uticati na kreiranje bolje socijalne politike koja bi bila od pomoći tim ženama. Maria Giovanna Manieri, iz belgijske organizacije za migrante (PICUM) je govorila o specifičnim problemima ilegalnih migranata, širom Evrope, kada oni postanu žrtve kriminaliteta. Navela je nekoliko slučajeva nasilja nad ženama, imigrantkinjama koje su, kada su prijavile nasilje policiji, bivale, u vrlo kratkom roku, deportovane u zemlje porekla. Takođe, skloništa za žene žrtve nasilja ne primaju žene bez dokumenata. Navela je i primer dobre prakse u Španiji gde se žene koje prijave nasilje ne deportuju već, one i deca, dobijaju privremeni boravak. Boglarka Fedorko, voditeljka projekta *Transgender Europe*, je govorila o specifičnim problemima i potrebama transrodnih osoba u situacijama kada su one žrtve nasilja. Naglasila je da, zbog slabe vidljivosti transrodnih osoba i njihovih problema, one nemaju mogućnost da budu adekvatno zbrinute i dobiju odgovarajuću sistemsku i društvenu podršku.

Šesta radionica je bila na temu „Prava žrtava u okviru krivičnog postupka“. Maria Daza Bonachela, iz španskog Nacionalnog društva za žrtve nasilja (Asociacion Nacional de Victimas de Violentos), govorila je o lošem prevodu Direktive EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih dela na španski jezik i mogućim lošim posledicama koje bi to moglo imati po prava žrtava. James O'Neill, rukovodilac pravne službe za škotske zatvore (Scottish Prison Service – SPS), govorio je o uslugama koje

SPS daje za 2200 žrtava, koje imaju u svojoj evidenciji, i kojima godišnje šalju oko 600 dopisa sa raznim informacijama. Sara Debus-Sherrill, istraživačica u organizaciji ICF International iz SAD-a, govorila je o istraživanjima koje njena organizacija vrši u cilju unapređenja i razvijanja usluga koje se nude žrtvama. Zatim je izlagala Kathleen O'Hara, specijalistkinja za podršku žrtvama iz Velike Britanije, koja je govorila o pomoći koja je potrebna žrtvama kriminaliteta da bi se, posle krivičnog postupka, vratile svakodnevnom životu i zajednici.

Rad konferencije nastavljen je petom plenarnom sesijom koja je bila naslovljena *Da li je budućnost sada?* Sesiju je vodila Helgard van Hullen, potpredsednica VSE. Prvo izlaganje je imao Candido da Agra, profesor kriminologije sa Pravnog fakulteta Oporto Univerziteta koji se, u prvom delu izlaganja, bavio filozofskim pristupom pojmovima sadašnjosti i budućnosti, a u drugom, razmatranjem sadašnjeg položaja žrtava kriminaliteta u Evropi. Zatim je izlagao Levent Altan, izvršni direktor Evropske podrške žrtvama, koji se bavio pitanjima šta je potrebno učiniti sada, kao i u narednim godinama, da bi se izašlo u susret potrebama žrtava kao i da bi njihova prava bila, zaista, poštovana. U tom smislu je naveo da je potrebno da Evropska unija blagovremeno preduzme akcije koje će dovesti do dugoročnih promena u poboljšanju prava žrtava i smanjenju rizika od porasta kriminaliteta.

Konferenciju su prigodnim rečima zatvorili Anabela Rodrigues, ministarka Ministarstva unutrašnjih poslova Portugalije, Joao Lazaro i Helgard van Hullen. Posle završnih reči učesnici su mogli da pogledaju kratki muzičko-scenski prikaz baziran na temi nasilja nad ženama.

Konferencija je bila vrlo sadržajna, kako u odnosu na teme kojima se bavila tako i s obzirom na raznovrsnost i kvalitet iznetih izlaganja.

MIRJANA TRIPKOVIĆ

TEMIDA
Decembar 2015, str. 177-184
ISSN: 1450-6637

NATTI RONEL, DANA SEGEV (EDS.)

Positive Criminology

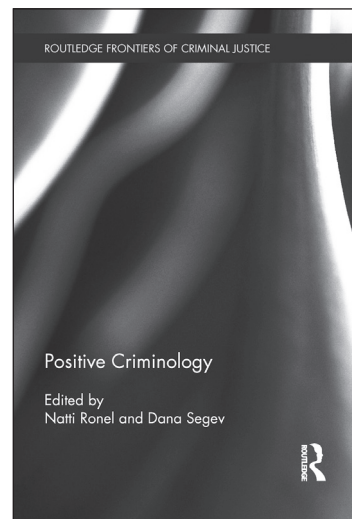
(Pozitivna kriminologija)

Routledge, New York i London, 2015, str. 355

Pozitivna kriminologija, kao pravac u kriminološkoj teoriji i praksi, predstavlja inovativni pristup posmatranju kriminaliteta i izvršilaca krivičnih dela. U procesu traganja za onim što može doprineti uzdržavanju od vršenja krivičnih dela, pozitivna kriminologija se fokusira na pozitivne emocije, pozitivna iskustva i pozitivne potencijale, koje svaki izvršilac krivičnog dela ima, a sve sa krajnjim ciljem uspešne reintegracije i socijalne inkluzije. Tradicionalni kriminološki pristup kriminalitetu polazi od negativnog u ponašanju izvršilaca krivičnih dela, od štete i posledica koje njihovo ponašanje prouzrokuje žrtvama. Pozitivna kriminologija, pak, nastoji da se izmesti iz negativnog i da se usmeri na ono pozitivno, u smislu šta se može učiniti da se takvo ponašanje ne ponovi i da se takve posledice više ne izazovu.

Knjiga *Pozitivna kriminologija (Positive Criminology)*, koju su uredili Natti Ronel i Dana Segev, predstavlja jedinstvenu kriminološku publikaciju koja, na jednom mestu, okuplja istaknute svetske kriminologe i viktimologe čiji radovi imaju jednu zajedničku karakteristiku, a to je fokus na pozitivnu perspektivu u radu sa izvršiocima krivičnih dela.

Knjiga je podeljena na tri veće tematske celine. Prva tematska celina naslovljena Pozitivna kriminologija u teoriji i praksi (*Positive criminology in the*

ory and practice), daje iscrpan pregled pozitivnih pristupa u kriminološkoj teoriji i praksi, počev od toga kako to kriminologija i viktimologija mogu postati pozitivne. Naime, jedan od urednika ove knjige, i tvorac koncepta pozitivne kriminologije, Natti Ronel, na samom početku knjige detaljno analizira koncept pozitivne kriminologije i kroz prikaz svog istraživačkog iskustva objašnjava kako se rodila ideja za razvojem ovog novog kriminološkog pristupa. Kako bi čitaocu približio ideju pozitivne kriminologije, Ronel ovaj koncept pojednostavljuje na njegove tri osnovne karakteristike: usmerenost na pozitivno (iskustvo, tretman usmeren na razvoj pozitivnih potencijala); odustajanje od kriminalnog ponašanja u širem kontekstu (uključuje proces transformacije vrednosnog sistema, emocija, razmišljanja i ponašanja kao i prevenciju na svim nivoima); i integracija, odnosno holistički pristup koji uključuje socijalnu (interpersonalnu), intrapersonalnu i duhovnu integraciju, kao suprotnosti razdvojenosti koja se javlja na svim nivoima kada je u pitanju kriminalitet (str. 22). Na samom kraju, Natti Ronel ističe činjenicu da koncept pozitivne kriminologije nije nešto što bi moglo da se posmatra kao zamena tradicionalnoj kriminologiji nego njena dopuna i holistički kriminološki (i viktimološki) pristup.

U nastavku, Tahen Ben Zvi i Ronit Haimoff-Ayali, polazeći od koncepta velikodušnosti, kao suprotnosti egocentričnosti, prikazuju kako izloženost velikodušnosti i ljubavi kod maloletnih prestupnika dovodi do razvoja saosećanja sa drugima i jačanja pozitivnih promena u njihovom ponašanju, što za krajnji rezultat ima odustajanje od daljeg prestupničkog ponašanja. U osnovi, pružanje pozitivnih alternativa maloletnicima koji su u riziku ili su već izvršili neki prestup i tzv. „pozitivno etiketiranje“ umesto uobičajenog negativnog, kod njih dovodi do razvoja pozitivnih osećanja, samoprihvatanja i samopouzdanja. Moguće mesto pozitivne kriminologije u krivično-pravnom sistemu analizirao je Fergus McNeil sa posebnim akcentom na debati o rehabilitaciji izvršilaca krivičnih dela, kao osnovnoj svrsi krivičnih sankcija. U vezi sa tim, McNeil je zaključio da prilikom odabira krivičnih sankcija treba voditi računa o onom dobrom što one mogu da proizvedu u ponašanju prestupnika, a ne o onom lošem što treba da spreče.

Na ovo se nadovezuje rad autora Shad Maruna i Thomas LeBel-a o restorativnim pristupima reintegraciji osuđenih lica po izlasku iz kaznene ustanove, a koji su usmereni na njihovo osnaživanje. Naime, autori ističu da se ovakav pristup osuđenim licima zasniva na tome da se oni posmatraju kao pojedinci koji imaju određene talente i sposobnosti, zahvaljujući kojima mogu doprineti društvu i široj zajednici. Kao ključni element uspeha ovakvog pristupa autori

ističu odsustvo stigmatizacije osuđenog lica po izlasku iz ustanove, što olakšava njegovu reintegraciju u zajednicu. Upravo odsustvo stigmatizacije osuđenih lica može biti od izuzetnog značaja za smanjenje recidivizma.

Naredna dva rada se bave mogućom vezom između pozitivne kriminologije i sudske prakse, prvenstveno sa aspekta sinergije koncepta pozitivne kriminologije sa konceptom terapijske jurisprudencije. Tali Gal i David Wexler ističu da i krivični postupak teži da proizvede terapijske efekte po okrivljenog, isto kao i pozitivna kriminologija i upravo u tome vide njihovo međusobno prožimanje i pozitivan doprinos po okrivljenog. Gal i Wexler su pošli od zajedničkog cilja pozitivne kriminologije i terapijske jurisprudencije, koji se ogleda u usmerenosti na povećanje upotrebe na dokazima zasnovanih i ka budućnosti orijentisanih rehabilitacionih postupaka u radu sa osuđenim licima. Na osnovu toga zaključili su da su ova dva pristupa međusobno isprepletena ne samo na teoretskom nego i na praktičnom nivou, te da se ta isprepletanost ogleda u delovanju na promenu prakse i pravnih struktura (str. 94). Dana Segev se, u svom radu, nadovezuje na ovu priču, pri čemu se fokusira na praksu advokata maloletnih prestupnika i moguće pozitivne ishode njihovog odnosa na promene u ponašanju maloletnika. U vezi sa tim, Segev ističe da bliski odnos između advokata i maloletnih prestupnika, koji počiva na međusobnom poverenju i optimizmu u pogledu ishoda postupka, sam po sebi, doprinosi jačanju maloletnikovih potencijala za pozitivne promene u ponašanju. Maloletnim prestupnicima, kroz prizmu pozitivne kriminologije, takođe se bavi i Ety Elisha u radu posvećenom kritičkoj analizi probacijske službe za maloletnike u Izraelu. Autorka ističe da su pozitivne promene u radu probacijske službe za maloletnike, do kojih je došlo poslednjih godina, u skladu sa pozitivno kriminološkim pristupom. Ta usklađenost se ogleda u usmerenosti rada ove službe na socijalnu podršku i inkluziju maloletnih prestupnika i jačanje pozitivnih potencijala njihove ličnosti. Ovo se pokazalo kao uspešno u rehabilitaciji i reintegraciji maloletnih prestupnika. Međutim, Elisha zaključuje da, uprkos pozitivnim promenama, ova služba još uvek naginje ka strožijoj politici postupanja prema maloletnim prestupnicima. Ovo je, prema mišljenju autorke, moguće promeniti samo ukoliko rad probacijske službe bude zasnovan na jasno razgraničenim principima pravnog i socijalnog pristupa prema maloletnim prestupnicima.

U nastavku, Loren Walker je, kao primer primenjene pozitivne kriminologije, opisala specifičan proces ponovnog uključivanja osuđenih lica u živote njihovih porodica. Walker je, na primeru restorativnih krugova osuđenih lica sa članovima njihovih porodica, analizirala kako ovakav pristup omogućava

osuđenim licima da ponovo preuzmu odgovornost za svoj život i da prihvate posledice koje njihov boravak u zatvoru ostavlja na porodicu i širu zajednicu. Restorativni krugovi ponovnog uključivanja osuđenih lica u živote njihovih porodica je program koji je razvijen i prvi put implementiran u muškom zatvoru na Havajima 2005. godine, da bi godinu dana kasnije počeo da se primenjuje i u ženskom zatvoru. Program je zasnovan na dobrovoljnom prijavljivanju osuđenika, kod kojih, prema rečima autorke, već postoji osnova za pozitivne promene. To se ogleda u spremnosti i želji osuđenih lica da poprave narušene odnose sa članovima porodice i da prihvate odgovornost za svoj život i svoje ponašanje. Kao efekat ovog procesa javlja se sposobnost osuđenih lica da se uzdrže od daljeg vršenja krivičnih dela kroz planiranje načina na koje će, po izlasku iz ustanove, zadovoljiti svoje potrebe, poput onih za pomirenjem i socijalnom podrškom, zaposlenjem, edukacijom, mestom za život i zdravstvenom zaštitom. Mesto koncepta pozitivne kriminologije u radu sa osuđenim licima u zatvoru predmet je poslednja dva rada u prvoj tematskoj celini. Chi Meng Chu i Tony Ward su analizirali primenu inovativnog koncepta nazvanog Model dobrih života (eng. *The good lives model*) u tretmanu lica osuđenih zbog seksualnih prestupa. Kako autori navode, ovaj model je primer pozitivnog tretmana osuđenika koji je zasnovan na individualizovanom pristupu i pravljenju plana intervencija, u čijoj osnovi su lični prioriteti svakog osuđenog seksualnog prestupnika. Na taj način se utiče na osnaživanje i smanjenje recidivizma kod osuđenih seksualnih prestupnika, što se, prema mišljenju autora, postiže zahvaljujući tome što se njihove potrebe i planovi za život prepoznaju kao važan deo njihovog plana tretmana. Ova tematska celina se završava jedinstvenim opisom iskustva boravka u zatvoru autora Jan de Cock-a¹ koji je, u cilju što boljeg upoznavanja osuđeničke populacije, tokom 12 meseci boravio u većem broju zatvora širom sveta. Jan de Cock je u većini tih zatvora ostajao i da prenoći, u identičnim uslovima kao i zatvorenici. Ono što je započelo kao projekat koji je imao za cilj da istakne probleme prenaseljenosti zatvora širom sveta, loše ishrane, loših higijenskih uslova i prisustva nasilja između zatvorenika i od strane osoblja prema zatvoreniciima, Cock je opisao kao proces sopstvene transformacije. Na osnovu svakodnevnih kontakata i razgovora sa zatvoreniciima Cock je zaključio da svaka osoba u svakom zatvoru u kojem je

¹ Učesnici šeste godišnje konferencije Viktimološkog društva Srbije su imali priliku da čuju izlaganje Jan de Cock-a o njegovom izuzetnom poduhvatu i iskustvu. de Cock, J. (2015) Hotel prison/Hotel pardon. *Novi trendovi u viktimoškoj teoriji i praksi: Dileme i izazovi u zaštiti žrtava*, knjiga apstrakata str. 20-21. Dostupno na: www.vds.org.rs.

bio, bez obzira na težinu krivičnog dela koje je izvršila i koliko je nekoga svojim ponašanjem povredila, ipak ima nešto dobro i pozitivno u sebi, što može biti polazna osnova za sprečavanje njenog daljeg kriminalnog ponašanja.

U drugoj tematskoj celini naslovljenoj Pozitivna kriminologija i tretman zavisnika (*Positive criminology and addiction treatment*), u tri rada je, kroz prizmu pozitivne psihologije i pozitivne kriminologije, prikazana analiza procesa oporavka zavisnika. Pozitivno-kriminološki diskurs u tretmanu zavisnika se ogleda u njihovoj pozitivnoj promeni i uspostavljanju održivog „treznog“, odnosno „čistog“ statusa. Tako, David Best i Elizabet Aston u svom radu, polazeći od povezanosti narkomanije i kriminaliteta, a na osnovu rezultata postojećih istraživanja, analiziraju mogućnosti pozitivnih promena u oporavku zavisnika nakon njihovog otpuštanja iz zatvora. Naime, boravak u zatvoru, sam po sebi, predstavlja negativnu polaznu osnovu u tretmanu zavisnika budući da utiče na kvalitet života po izlasku. Duže vreme provedeno u zatvoru povlači veći negativni uticaj na kvalitet života a samim tim i manje mogućnosti dugoročnijeg oporavka. Autori predlažu dinamični razvojni model socijalnog oporavka u kojem se teškoće na putu oporavka tretiraju kao potencijalne snage čije prevazilaženje doprinosi oporavku. Oporavak zavisnika, kao socijalni fenomen, i uloga zajednice u ovom procesu predmet su rada čiji su autori David Best, Karen Bird i Lucy Hunton. Autori oporavak zavisnika posmatraju kao proces u kojem porodica i šira zajednica imaju važnu ulogu. Njihova uloga se ogleda u uspostavljanju vršnjačkih grupa podrške i razvoju socijalne mreže grupa podrške i oporavka koje svojim aktivnostima utiču na umanjeње stigmatizacije i diskriminacije narkomana. Gila Chen i Keren Gueta su u svom radu analizirali moguću primenu pozitivne kriminologije u tzv. Modelu 12 koraka (eng. *12-step model*) tretmana narkomana. Autori su istakli da pozitivno-kriminološki pristup u primeni ovog modela podrazumeva fokusiranje na individualnu, socijalnu, kulturnu i duhovnu dimenziju tretmana narkomana, za razliku od tradicionalnog pristupa koji narkomaniju posmatra kao patološki proces i kriminogeni faktor koji, neminovno, vodi kriminalnoj aktivnosti.

Poslednja tematska celina knjige posvećena je tome kako pozitivna kriminologija može doprineti pozitivnoj viktinologiji, još jednom inovativnom konceptu koji je osmislio Natti Ronel. Ova celina počinje svojevrsnim uvodom u kojem je Tyra-Ya'ara Toren analizirala teoretski i praktični aspekt pozitivne viktinologije. Autorka je ukazala na ključnu karakteristiku pozitivne viktinologije, a to je usmerenost na osnaživanje ličnog i socijalnog rasta žrtava, uprkos traumi i bolu koje su preživele. Postraumatski rast i uloga pozitivne vik-

timologiju u slučajevima nasilja u porodici predmet su analize autora Mally Shechory-Bitton i Natti Ronel-a. Autori, na osnovu rezultata svog istraživanja postraumatskog rasta kod ultra ortodoksnih jevrejskih žena, žrtava partnerskog nasilja, nekoliko godina po napuštanju skloništa, nastoje da ukažu gde je mesto pozitivne viktimologije u radu sa njima i njihovom oporavku. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 88 žena koje su boravile u skloništu za žene žrtve partnerskog nasilja tokom poslednjih deset godina. Polazeći od razdvajanja koje se kod žrtava javlja na intrapersonalnom, interpersonalnom i duhovnom nivou, Ronel i Shechory-Bitton su istakli da je kod žena žrtava nasilja u porodici razdvajanje unutar porodice povezano i sa razdvajanjem na širem socijalnom nivou. Rezultati istraživanja koje su sprovedeli su u skladu sa postavkama pozitivne viktimologije. Naime, pozitivna viktimologija sve žrtve, pa i žene žrtve partnerskog nasilja, posmatra kao osobe koje su u riziku od razdvajanja na bilo kojem od pomenutih nivoa. U skladu sa tim, pozitivna viktimologija, kao nužnost, ističe jačanje pozitivnih potencijala žrtve kroz rad na ponovnom uspostavljanju viktimizacijom narušene, interpersonalne, intrapersonalne i socijalne integracije.

Primenljivost pozitivne viktimologije u slučajevima nasilja u porodici predmet je analize Nadie Wager. Autorka je ukazala da tradicionalni viktimološki pristup ograničava mogućnosti izbora žrtvama rodno zasnovanog nasilja. U vezi sa tim, Wager je ukazala da restorativni pristup, u situacijama kada žena i njen partner žele da sačuvaju svoju vezu uprkos prethodnom nasilju, ne nalazi svoju punu primenu. Upravo iz toga proizilazi prednost pozitivne viktimologije u odnosu na tradicionalnu viktimologiju. Naime, pozitivna viktimologija ne posmatra žrtvu rodno baziranog nasilja kao pasivnog učesnika koji zbog traume nije u mogućnosti da odlučuje, već kao osobu koja, uprkos viktimizaciji, ima svoje želje i nade i kojoj se, ukoliko to želi, primenom restorativnog pristupa može pomoći na osnaživanju i ponovnom izgrađivanju pozitivnih partnerskih odnosa bez nasilja. U nastavku su Debarati Halder i Jaishankar Karupannan pošli od primera žrtava sajber kriminaliteta koje, zbog nemogućnosti da se nose sa svojom viktimizacijom, vrše iracionalne izbore i same postaju izvršioци. Prema autorima, u ovim situacijama pozitivno viktimološki pristup doprinosi sprečavanju stigmatizacije ovih primarnih žrtava, odnosno sekundarnih prestupnika, i jačanju njihovih potencijala da se nose sa svojom viktimizacijom na pozitivan način i u zakonskim okvirima. Aplikativni karakter pozitivne viktimologije predmet je rada autorki Hadar Dancing-Rosenberg i Dane Pugach, koje su pozitivnu viktimologiju dovele u vezu sa pravom žrtava na

zaštitu privatnosti i privatnih informacija u okviru krivičnog postupka. Primenljivost pozitivne viktimologije autorke vide u prepoznavanju prava žrtve na zaštitu privatnosti, čime se sprečava njena sekundarna viktimizacija i poštuje njeno pravo da ima nezavisnu poziciju u krivičnom postupku. Pozitivna viktimologija može naći svoju primenu i u oporavku i reintegraciji devojčica vojnika kroz integrisan i holistički pristup, što je u svom radu prikazala Janice Joseph. Polazeći od pozitivne viktimologije, autorka je ukazala na značaj primene pozitivnih psiholoških strategija u tretmanu i rehabilitaciji devojčica vojnika, kao polazne osnove njihovog uspešnog povratka u civilni život.

Poslednja tematska celina knjige završava se radom Vesne Nikolić-Ristanović i Sanje Ćopić u kojem je predstavljen program za žene u ženskom zatvoru u Požarevcu koji je osmislio i primenio tim Viktimološkog društva Srbije, uključujući autorke. Program je usmeren na osnaživanje žena u zatvoru i razvoj pozitivnih veština komunikacije, sa posebnim osvrtom na njihovu prethodnu viktimizaciju, traumu, strategije suočavanja sa traumom i izgradnju samopoštovanja. Autorke su ovaj program analizirale i sa aspekta pozitivne kriminologije i sa aspekta pozitivne viktimologije. U vezi sa tim, autorke su naglasile da je ovaj program usmeren na prepoznavanje i jačanje unutrašnjih snaga žena, njihovih potencijala, sposobnosti i kompetencija. Takođe, program je zasnovan na holističkom pristupu gde se žena posmatra u celovitosti, kroz ceo njen život a ne samo tokom boravka u zatvoru ili pre toga. Ovakav pristup je pružio mogućnost prepoznavanja osuđenica kao žrtava i pružanja adekvatne podrške u vezi sa tim, kao i neophodnih informacija koje su im bile od ključnog značaja prilikom otpusta iz ustanove.

Knjiga *Pozitivna kriminologija* predstavlja inovaciju u teorijskom i praktičnom pristupu kako prema izvršiocima krivičnih dela, tako i prema žrtvama. Kako su i sami urednici naveli, ova knjiga je tek početak razvoja novog koncepta koji, kako se vidi iz radova, i sa aspekta kriminologije, i sa aspekta viktimologije, može imati pozitivne efekte po izvršioce, po žrtve i širu društvenu zajednicu. Kao nešto novo u svetskoj kriminološkoj teoriji i praksi, knjigu bih preporučila svim stručnjacima u oblasti nauke, edukacije, pravosuđa, stručnjacima koji rade sa osuđenim licima, bilo u zatvoru ili van, svima koji rade sa maloletnim prestupnicima, kao i onima koji su usmereni na rad sa žrtvama nasilja u porodici i drugih oblika viktimizacije. Način na koji su predstavljeni dometi pozitivne kriminologije i pozitivne viktimologije navodi na promišljanje o eventualnim promenama u postupanju sa izvršiocima krivičnih dela i žrtvama, te bi knjiga svakako mogla poslužiti svima onima koji neposredno

rade sa njima, kao i onima koji posredno, svojim odlukama, utiču na postupanje prema izvršiocima. I naravno, korisna je za sve one koji su zainteresovani za kriminalitet, bilo zbog edukacije ili posla.

MR LJILJANA STEVKOVIĆ

Članci objavljeni u prethodnim brojevima za 2015. godinu

Tema broja 1, godina 18, 2015.

ZAŠTITA ŽRTAVA: MEĐUNARODNO PRAVO, NACIONALNA ZAKONODAVSTVA I PRAKSA

**Zaštita žrtava kriminaliteta pravnim sredstvima:
međunarodno i evropsko pravo i politika**

Marc Groenhuijsen

Institucionalni seksizam: prepreka efikasnoj zaštiti od nasilja u porodici

Nevena Petrušić

Slobodanka Konstantinović Vilić

Natalija Žunić

**Doprinos Ujedinjenih nacija u Srbiji zaštiti žena žrtava nasilja u porodici
i u intimnim partnerskim odnosima: od međunarodnog prava do prakse**

Vesna Jarić

**Navijači i publika sportskih manifestacija kao glavne žrtve sportom
izazvanog nasilja**

Zorica Mršević

Korupcija u zdravstvu: žrtve kriminala belih mantila

Danica Vasiljević-Prodanović

Jezik invalidnosti kao faktor diskriminacije osoba sa invaliditetom

Filip Mirić

**Iskustva u radu s volonterima kao pružateljima podrške u odjelima
za podršku žrtvama i svjedocima**

Nikica Hamer Vidmar

Martina Bajto

Tema broja 2, godina 18, 2015.

SEKUNDARNA VIKTIMIZACIJA I PODRŠKA ŽRTVAMA

Sećanje na profesora dr Dušana Cotića

Uglješa Zvekić

Vesna Nikolić-Ristanović

Idealna žrtva i nadmetanje za dobijanje statusa žrtve u pričama preživjelih rata u Bosni i Hercegovini

Goran Bašić

Viktimizacija i pravda u interkulturalnom kontekstu Srbije

Vesna Nikolić-Ristanović

Sanja Ćopić

Nikola M. Petrović

Bejan Šaćiri

Evidentiranje podataka o zločinima iz mržnje: preporuke međunarodnih tela i njihov značaj za Srbiju

Mirjana Dokmanović

Obavještavanje žrtava o otpustu počinitelja kaznenih djela s izdržavanja kazne zatvora u Republici Hrvatskoj

Nikica Hamer Vidmar

Martina Bajto

Danijela Ivanović

Maida Pamuković

Ana Ruševljan

GRETA upitnici kao deo mehanizma za nadgledanje primene Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima

Siniša Dostić

Saša Gosić

OSTALE TEME

Sexual Harassment in Tertiary Institutions: A Comparative Perspective

Janice Joseph

Mogućnosti preventivnog delovanja nastavnika u pogledu nasilničkog ponašanja učenika

Marija R. Marković

Recenzenti koji su recenzirali radove tokom 2015. godine

Recenzenti iz Srbije

Prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, prof. dr Svenka Savić, prof. dr Slobodan Savić, prof. dr Slobodanka Konstantinović-Vilić, prof. dr Snežana Soković, prof. dr Slađana Jovanović, prof. dr Mirjana Dokmanović, prof. dr Biljana Simeunović-Patić, prof. dr Branislava Popović-Čitić, prof. dr Jasna Hrnčić, prof. dr Vesna Miletić-Stepanović, prof. dr Nevena Petrušić, doc. dr Tamara Klikovac, dr Marina Blagojević-Hughson, dr Zorica Mršević, dr Sanja Čopić, dr Nataša Buha, dr Ivana Stevanović, dr Nikola Petrović, Nada Banjanin-Đuričić, Jasmina Nikolić, Marija Anđelković, Kosana Beker, Nemanja Nenadić.

Recenzenti iz inostranstva

Prof. dr Antony Pemberton (Holandija), prof. dr Michael Humphry (Australija), Prof. dr Jo-Anne Wemmers (Kanada), prof. dr Sarah Ben-David (Izrael), prof. dr Murugesan Srinivasan, (Indija), prof. dr Oliver Bačanović, prof. dr Dragana Batić (Makedonija), prof. dr Goražd Meško (Slovenija), prof. dr Sunčana Roksandić Vidlička, prof. dr Irena Cajner Mraović (Hrvatska), dr Velibor Lalić (Bosna i Hercegovina), mr Dana Segev (Indija).

Recenzentima se zahvaljujemo na uloženom vremenu i doprinosu kvalitetu časopisa *Temida*.

Takođe, zahvaljujemo se prof. dr Tim Chapman-u (Univerzitet Ulster, Belfast) i studentu doktorskih studija Philip-u McCready (Univerzitet Ulster, Belfast) koji su tokom 2015. godine vršili proveru apstrakata na engleskom jeziku.

Poziv na saradnju i pretplatu

TEMIDA je časopis o viktimizaciji (stradanju), ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljuju i tekstovi van određenih tema.

TEMIDA je referisana u **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** istraživačkoj bazi i uvrštena je u Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), novu ediciju Web of Science.

Teme za 2016. godinu su: broj 1 – **Novi trendovi u viktimološkoj teoriji i praksi: Dileme i izazovi u zaštiti žrtava** (rok za predaju radova je 1. mart 2016. godine); broj 2 – **Doprinos Nils Christie-ja viktimologiji i Žrtve i terorizam** (rok za predaju radova je 1. jun 2016. godine); broj 3 – **Viktimizacija i internet** (rok za predaju radova je 1. septembar 2016. godine); broj 4 – **Femicid** (rok za predaju radova je 1. novembar 2016. godine). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Radovi (članci i prikazi) se dostavljaju u elektronskoj formi prema priloženim tehničkim uputstvima na e-mail: temida.vds@gmail.com ili vds@eunet.rs.

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Tehnička uputstva autorkama i autorima članaka

1. Članak treba da bude obima do 20 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman i veličinu slova 12.
2. Prva stranica teksta treba da sadrži: **naslov rada, ime i prezime autora/autorke, apstrakt** (do 150 reči) i **4-5 ključnih reči**.
 - 2.1 Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora i e-mail. U slučaju koautorskih radova, navesti podatke za svakog koautora/koautorku posebno.
Primer: Petar PETROVIĆ*
 - 2.2 U apstraktu moraju da budu jasno navedeni predmet i cilj rada, kao i osnovne teme koje će biti pokriveno.
 - 2.3. U uvodu, takođe, moraju biti jasno navedeni predmet i cilj, kao i struktura rada.

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu..... u Beogradu. E-mail: nikola@primer.net

3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:

Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)

Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Podnaslov 2 (slovo abecede u poluzagradi, Times New Roman, 12, Regular)

Primer:

Službe koje pružaju pomoć žrtvama

Kategorije korisnika

a) Žene i deca

4. Koristiti harvardski sistem citiranja. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavljivanja i broj strane.

Primer: (Christie, 2005: 28).

Kada ima dva ili tri autora trebalo bi ih odvojiti zapetom (npr. Boom, Kuijpers, 2012). Kada ima preko tri autora, trebalo bi navesti prezime prvog autora uz dodatak „i dr.“ (npr. Shapland i dr., 2009).

U slučaju da dva autora imaju isto prezime, navesti i prvo slovo njihovih imena (npr. H. Jones, R. Jones, 2003).

Kada se navodi sekundarni izvor, potrebno je napisati „prema“ (npr. Ćopić prema Nikolić-Ristanović, 2011).

Ukoliko se navodi više radova različitih autora u istoj zagradi potrebno ih je razdvojiti znakom tačka i zapeta (npr. Dokmanović, 2011; Nikolić-Ristanović, 2012). U tom slučaju radove bi trebalo poređati hronološki prema godini kada su objavljeni.

4.1. U fusnotama davati samo propratne komentare, članove zakona i Službene glasnike.

4.2. Strana imena pisati izvorno.

5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).

Naslove dati iznad slika i tabela.

Primer: **Tabela 1.** Struktura viktimizacije prema polu

6. Obavezno priložiti popis **literature** na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:

za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

za poglavlja u knjizi: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? U: L. Morris (ur.) *Rights: Sociological perspectives*. New York: Routledge, str. 21-36.

za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), broj i broj prve i poslednje strane članka. Primer: Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, str. 27-32.

za dokumenta preuzeta sa interneta: pored web strane upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.

Primer: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, stranici pristupljeno 5.10.2012.

Pre web strane može stajati i ime autora (ako je poznat) kao i naslov teksta. U tom slučaju ispred web strane dopisati – dostupno na:

za zakone: pored imena zakona napisati u kom je Službenom glasniku objavljen.

Primer: Zakon o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 58/04.

za saopštenja sa naučnih skupova: prezime i prvo slovo imena autora, godina u zagradi, naslov rada, naziv konferencije (kurzivom), broj strane u knjizi apstrakata u zagradi, mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Kelly, L. (2011) Violence against women and children in the national legislations of the EU member states: an overview of the research results. *Druga godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije – Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst, knjiga apstrakta* (str. 13). Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej.

za članke iz novina: prezime i prvo slovo imena autora, godina i dan u zagradi, naslov teksta, naziv novina, broj strane.

Primer: Jovanović, A. (2012, 5. decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, Blic, str. 5. Moguće je navesti i web izdanje novina, kada se umesto strane stavlja – dostupno na: a zatim web adresa stranice i datum pristupa stranici.

Dodatna napomena: U popisu literature ne sme biti bibliografskih jedinica koje se ne navode u tekstu rada, a moraju biti sve jedinice koje se pominju, uključujući zakone, izveštaje, ali i web strane (koje idu u sekciju Internet izvori u okviru Literature).

7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.

Molimo Vas da vodite računa i da pravilno koristite intelektualnu svojinu drugih autorki i autora prilikom iznošenja navoda, rezultata istraživanja, ali i grafičkih prikaza iz njihovih tekstova. Temida podleže **kontroli na plagijarizam** i nalazi se u **DOI (Digital Object Identifier) bazi**.

Promena nekoliko reči iz rečenice originalnog autora ili autorke, kao i promena redosleda reči u njihovim rečenicama predstavlja plagijarizam ukoliko se taj autor ili autorka ne citiraju.

Kada se parafrazira neki deo teksta drugog autora ili autorke trebalo bi reprodukovati tačno značenje njihovih ideja, ali ih izraziti kroz sopstvene reči i drugačiju strukturu rečenica:

Npr. Nedovoljno dobri mehanizmi prepoznavanja su najverovatniji razlog malog broja zabeleženih žrtava starosti ispod 18 godina (Nikolić-Ristanović, 2009).

Isto pravilo važi i za slučaj da se pozivate na navode nekog istraživanja:

Npr. Istraživanje nasilja u porodici u Vojvodini pokazalo je da skoro svaka druga žena trpi psihičko nasilje (Nikolić-Ristanović, 2010).

Ukoliko je jedini način da izrazite navode drugog autora ili autorke doslovno citiranje njihovih reči, neophodno je da te rečenice stavite pod znake navoda, a da u zagradi pored imena autora/autorke i godine u kojoj je rad objavljen, navedete i broj strane na kojoj se te rečenice nalaze u njihovom tekstu:

Npr. Autorka navodi da „manji broj maloletnih žrtava verovatno više govori o slabim mehanizmima prepoznavanja“ (Nikolić-Ristanović, 2009: 255).

Tehnička uputstva autorkama i autorima prikaza

Prikaz treba da bude obima do 6 strana kucanog teksta duplog poreda, font Times New Roman 12.

Naslov prikaza treba da sadrži sledeće podatke:

Prikaz knjige: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), naziv izdavača, mesto izdanja, godina izdanja i broj strana.

Prikaz skupa: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), mesto i datum održavanja skupa.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

Pretplata

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa Temida iznosi 750 dinara. Pretplata na štampani primerak za 2016. godinu iznosi 3.000 dinara za pojedince i 10.000 dinara za institucije.

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa Temida za inostranstvo je EUR 30. Za inostranstvo pretplata na štampani primerak za 2016. godinu iznosi EUR 60 za pojedince i EUR 120 za institucije.

Cena pretplate obuhvata dostavljanje poštom primerka časopisa Temida i pristup svim elektronskim brojevima Temide u 2016. i prethodnim godinama.

Godišnja pretplata za pristup elektronskim izdanjima naučnog časopisa Temida preko internet stranice Viktimološkog društva Srbije za pojedince iznosi 2000,00 dinara, a za institucije 6000,00 dinara. Pristup pojedinačnom broju u elektronskoj formi iznosi 200,00 dinara.

Godišnja pretplata za pristup elektronskim izdanjima Temide preko internet stranice Viktimološkog društva Srbije za inostranstvo iznosi EUR 40 za pojedince i EUR 100 za institucije. Pristup pojedinačnom broju u elektronskoj formi za inostranstvo iznosi EUR 5.

Časopis Temida će u 2016. godini biti dostupan u elektronskoj formi na internet stranici Viktimološkog društva Srbije www.vds.org.rs i preko EBSCO istraživačke baze podataka **samo za pojedince i institucije koji plate pretplatu.**

U vezi pretplate na štampano izdanje ili pristup elektronskim izdanjima naučnog časopisa Temida, molimo Vas obratite se redakciji časopisa.

Call for papers and subscription

Temida is the peer reviewed journal on victimization, human rights and gender, which is accredited as an academic journal by Serbian Ministry of Science. Papers are mainly published in Serbian. Papers written in other languages are either translated in Serbian or published in the language they are written in.

TEMIDA is indexed in the **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** research database and has been accepted for coverage in the Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), a new edition of the Web of Science.

Topics for 2016 are: No. 1 – **New trends in victimology theory and practice: Dilemmas and challenges in protecting victims** (submission deadline: March 1, 2016); No. 2 – **Contribution of Nils Christie to victimology and Victims and terrorism** (submission deadline: June, 1, 2016); No. 3 – **Victims and internet** (submission deadline: September, 1, 2016); No. 4 – **Femicide** (submission deadline: November, 1, 2016). Contributions not specifically dedicated to these themes, as well as conference and book reviews, may be submitted irrespective of the indicated terms.

Manuscripts should be submitted by e-mail: temida.vds@gmail.com or vds@eunet.rs.

All articles will be peer reviewed anonymously by two competent scholars. Afterwards, the Editorial Board will decide about its publishing. The manuscripts will not be returned.

Technical instructions for authors of articles

- Contributions should not exceed **20 pages** typed in double line spacing. The recommended font type is Times New Roman 12.
- First page should contain: **the title, the author's name, abstract** (up to 150 words) and **4-5 key words**.
 - After the author's surname put the footnote that should contain the name of the institution where the author works, academic title, and e-mail. In case of multiple authors, specify data for each co-author separately.
Example: Petar PETROVIĆ*
 - The abstract must clearly state the problem and the purpose of the paper, as well as the main topics that will be covered.
- Subheadings should be written in the following way:
 - Paragraph heading** (Times New Roman, 12, Bold)
 - Sub-Heading 1* (Times New Roman, 12, Italic)
 - Sub-Heading 2 (alphabet letter in the bracket, Times New Roman, 12, Regular)

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu..... u Beogradu. E-mail: nikola@primer.net

Example: **Victim support services**

Categories of the users

a) Women and children

4. Please use the Harvard referencing system. At the end of citation you should open a bracket and give the author's surname, the year of publication and page number. Example: (Christie, 2005: 28).

When there are two or three authors they should be separated with a comma (e.g. Boom, Kuijpers, 2012).

When there is more than three authors, after the surname of the first author, add "et al." (e.g. Shapland et al., 2009).

In case that two authors share the same surname add the first letter of their first name (e.g. H. Jones, R. Jones, 2003).

When a secondary source is cited, add "according to" (e.g. Ćopić according to Nikolić-Ristanović, 2011).

If there are multiple papers of different authors in the same bracket, they should be separated with a semicolon (e.g. Dokmanović, 2011; Nikolić-Ristanović, 2012). In that case the papers should be mentioned chronologically according to the year of publishing.

- 4.1. Footnotes should contain only brief accompanying comments, law articles and Official Gazzetes.

- 4.2. Foreign names should be written originally.

5. If the pictures and tables are included, please make a reference to them at the proper place, E.g. (Table 2)

Please give the titles above the pictures/tables.

Example: **Table 1.** Structure of victimization by gender

6. It is necessary to enclose the list of the **literature** at the end of the paper. List all the references in alphabetical order, according to the first author's surname. A list of references should contain:

For books: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the book (*italic*), place of publication and publisher.

E.g. Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

For book chapters: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), chapter title, In: initial, surname of the editor followed by ed. in the bracket, title of the book (*italic*), place of publication, name of publisher and the page numbers of the chapter.

E.g. Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) *Rights: Sociological perspectives*. London and New York: Routledge, pp. 21-36.

For journal articles: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the article, title of the Journal (*italic*) and page numbers of the article.

E.g. Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, pp. 27-32.

For documents accessed by internet: give the electronic address and the date you accessed the source.

E.g. <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, page accessed 5. 10. 2012.

Prior to the web page there can be the author's name (if known) and the title of the text. In this case, in front of the web page write – available at:

For laws: next to the name of the law, mention the Official Gazette in which it was published.

E.g. Zakon o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 58/04.

For conference papers: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title, name of the conference (in italics), page number in the book of abstracts (in the bracket), place of publication, name of the publisher.

E.g. Kelly, L. (2011) Violence against women and children in the national legislations of the EU member states: an overview of the research results. *Druga godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije – Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst, knjiga apstrakta* (str. 13). Beograd: Viktimološko društvo Srbije & Prometej.

For magazine articles: surname and initials of the author, year and day of publication in the bracket, headline, newspaper name, page number.

E.g. Jovanović, A. (2012, 5. decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, Blic, p. 5.

It is possible to specify the web edition of the newspaper, when instead of the page you can write – available at: and then web site address and the date of accessing the site.

Additional note: In the reference list there must not be bibliographic items that are not mentioned in the text, and should be all the items that are mentioned in the text, including laws, reports but also web pages (which go into a separate section called Internet sources within the Bibliography).

7. Be sure to attach the title, abstract and keywords in English at the end of the manuscript.

Please be sure to properly use the intellectual property of other authors during the presentation of statements, research results, and graphics from their texts. The journal *Temida* is a subject of **plagiarism control** and is located in the **Digital Object Identifier (DOI)** Repository.

Changing a few words from the sentence of the original author, as well as changing the order of words in their sentences is plagiarism if the author is not cited.

When you paraphrase a text of another author you should reproduce the exact meaning of their ideas, but express them through your own words and with a different sentence structure:

E.g. Lack of good mechanisms of recognition is the most probable cause for the small number of identified victims under the age of 18 years (Nikolic-Ristanović, 2009).

The same rule applies in the case when you wish to refer to the assertion from another research:

E.g. The survey of domestic violence in Vojvodina has shown that almost every second woman suffered psychological abuse (Nikolic-Ristanović, 2010).

If the only way to express the assertions of another author is to quote their words, you must put these sentences in quotation marks, and indicate the page number on which these sentences are located in their text in the bracket next to the names of the authors and the year in which their paper was published:

E.g. The author states that "a smaller number of minor victims probably speaks more of a poor mechanism of identification" (Nikolić-Ristanović, 2009: 284).

Technical instructions for authors of reviews

The review should not exceed 6 pages typed in double line spacing. Recommended font is 12 point Times New Roman.

Title of the review should include:

Book review: title of the book in original, translation of the book title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), name of the publisher, place of publication, year of publication and number of pages.

Conference review: title of the conference in original, translation of the conference title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), place and date of conference.

Papers should not be already published neither submitted for publishing at some other place.

Subscription

Price for single printed copy of scientific journal Temida is 750 Dinars. Annual subscription for printed copy for 2016 is 3000 RSD for individuals and 10000 RSD for institutions. Price for single printed copy for abroad is 30 EUR. Annual subscription rate for printed copy for abroad is 60 EUR for individuals and 120 EUR for institutions. The subscription includes delivery of the copy of Temida by mail and the access to all electronic issues of Temida in 2016 and all previous years. Regarding the subscription please contact the Editorial office.

The annual on-line subscription fees for Temida through the Victimology Society of Serbia web site for Serbia are 2000 RSD for individuals and 6000 RSD for institutions, while the on-line subscription for one issue is 200 RSD.

The annual on-line subscription fees for Temida through the Victimology Society of Serbia web site for abroad are EUR 40 for the individuals and EUR 100 for institutions. Subscription for one on-line issue is 5 EUR.

In 2016 journal Temida is available at the web site of the Victimology Society of Serbia www.vds.org.rs and through the EBSCO research database **only for individuals and institutions who pay the subscription.**

CIP – Каталогизacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu / glavna i odgovorna urednica Vesna Nikolić-Ristanović. – Srpsko izd. – God. 1, br. 1 (januar 1998) – Beograd (Đure Jakšića 5) : Viktimološko društvo Srbije : Evropski pokret u Srbiji, 1998. – (Beograd : Prometej). – 24 cm

Tromesečno. – Ogladni broj izašao 1997. godine

ISSN 2406-0941 (online izdanje)
ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335